

J. Selye University

12th International Conference of J. Selye University

Language and Literacy Section

Conference Proceedings

September 10-11, 2020 Komárno, Slovak Republic

**12th International Conference of J. Selye University
Language and Literacy Section**

Title: 12th International Conference of J. Selye University.
Language and Literacy Section. Conference Proceedings

Editor: Szabolcs Simon, PhD.

Reviewers: PaedDr. Patrik Baka, PhD., Mgr. Béla Istók, PhD.,
Mgr. Dóra Mucha, Mgr. Szilvia Néveri Varagya
Szabolcs Simon, PhD.

Published by J. Selye University, 2020

ISBN 978-80-8122-376-1

SZEKCIÓ

**„NYELVI ÉS IRODALMI INTERPRETÁCIÓK – KÖZÉP-EURÓPAI
KONTEXTUS”**

SEKCIA

**„JAZYKOVÉ A LITERÁRNE INTERPRETÁCIE – STREDOEURÓPSKY
KONTEXT”**

Szekcióvezető - Vedúci sekcie:

Szabolcs Simon, PhD.

TARTALOMJEGYZÉK – OBSAH

Előszó – Predslov	5
Programbizottság – Programový výbor	6
Szervezőbizottság – Organizačný výbor	7
ALABÁN Ferenc	9
A KÖZÉP-EURÓPAI KONTEXTUSOK ÚJ ALAPJA (Gondolatok a kulturális sajátosságokról és az integrációról)	
ALMÁSI Brigitta	19
TANYAI ISKOLA A SZOLNOK KÖRNYÉKI ALCSISZIGETEN	
BAKA L. Patrik	29
NEMZETISZOCIALISTA ANALÓGIÁK A HARRY POTTER-UNIVERZUMBAN	
Ľudmila BENČATOVÁ – Beatrix BUJÁKOVÁ	37
VYUČOVANIE V 2. POLROKU ŠKOLSKÉHO ROKA 2019/2020 NA ŠKOLÁCH V SLOVENSKEJ REPUBLIKE	
DOMONKOSI Ágnes	45
ROLES OF SOCIAL DEIXIS IN DISTANCE EDUCATION DURING THE QUARANTINE PERIOD	
FRAZER-IMREGH Monika	57
”KI REMÉLHET MAGÁNAK NAGYOBB ISTENI SEGÍTSÉGET?” – POLIZIANO LEVELE PONTANÓHOZ	
HORVÁTH Imre	71
POETA ANGELICUS DSIDA JENŐ POÉTIKÁJÁNAK (ÚJRA)FELFEDEZÉSÉRŐL	
ISTÓK Béla – LŐRINCZ Gábor	83
A VIROLINGVISZTIKA RÉSZTERÜLETEI	
KISS Katalin	93
REMARKS ON THE EXPRESSION OF DEONTIC MODALITY IN BUSINESS ENGLISH CONTEXT	
KONCZ-KOVÁCS Anna	103
VALÓS SZEMÉLYEK NEVÉT ÉRINTŐ IRODALMI VONATKOZÁSÚ NYELVI JÁTÉKOK A FACEBOOKON	
KOSZTOLÁNCZY Tibor	125
”THE SWALLOWS ARRIVE HERE FROM ARGENTINA” SÁNDOR MÁRAI’S LAST DECADE IN SAN DIEGO	
KURUCZ Anikó	131
ISMERETELMÉLET, NYELVKRITIKA ÉS INTÉZMÉNY AZ ESSZÉBEN	
SIMON Szabolcs	141
JÁNOS ARANY AND THE MODERN HUNGARIAN NATIONAL LANGUAGE	
ZOLCZER Peter	151
HUNGARIAN AND SLOVAK TRANSLATIONS OF ENGLISH FILM TITLES	
A konferencia programja – Program konferencie	167

Előszó

A komáromi Selye János Egyetem Dr. habil. PaedDr. Juhász György, PhD. rektor úr védnöksége alatt rendezi meg a XII. Nemzetközi Tudományos Konferenciáját. A konferencia 2020. szeptember 10–11-én kerül megrendezésre.

A COVID-19 világjárvány miatt a konferencia virtuálisan (online) formában lesz megtartva.

A rendezvény elsődleges célja az előző évfolyamokhoz hasonlóan hazai és a külföldi egyetemi oktatók és kutatók tudományos eredményeinek prezentálása. Elsősorban a humán tudományok, a társadalomtudományok, a neveléstudományok, a közgazdaságtan és a vállalatirányítás és a teológia területein tevékenykedő szakemberek számára nyit teret, továbbá az informatikai és az IKT tudományterület művelői számára, azonban részt vehetnek a rokon szakterületeken dolgozó kutatók is.

Az előadások anyagait ebben az évben is a résztvevők és a leadott tanulmányok nagy számának köszönhetően külön konferenciakötetben adjuk ki a szekciók tudományágakba való besorolása szerint.

A megjelent tanulmányok két független szakmai lektorálás után kerültek a kötetekbe.

Az elfogadott publikációkat tartalmazó köteteket szabadon elérhetővé tesszük az interneten, a közlemények DOI azonosítóval lesznek ellátva.

Komárom, 2020. 9. 4.

Bukor József

Predslov

V dňoch 10–11. septembra 2020 sa koná pod záštitou Dr. habil. PaedDr. Györgya Juhásza, PhD., rektora Univerzity J. Selyeho XII. Medzinárodná vedecká konferencia UJS – 2020.

Vzhľadom na situáciu, týkajúcu sa pandémie COVID-19 sa konferencia uskutoční online.

Cieľom konferencie je v súlade s cieľmi predchádzajúcich ročníkov prezentácia výsledkov vedecko-výskumnej práce vedeckých a vedecko-pedagogických pracovníkov univerzít z domova a zo zahraničia. Konferencia dá priestor predovšetkým pre odborníkov zaoberajúcich sa vednými oblasťami: humanitné vedy, spoločenské vedy, pedagogické vedy, ekonomické vedy a riadenie podniku, ďalej informatické vedy a IKT, ale vítaní sú aj účastníci z príbuzných vedných odborov.

Jednotlivé príspevky z dôvodu vysokého počtu prihlásených a veľkého množstva odovzdaných príspevkov sme zaradili do zborníkov podľa vedných odborov jednotlivých sekcií.

Do jednotlivých zborníkov boli zaradené iba príspevky, ktoré prešli dvoma nezávislými odbornými recenznými konaniami.

Zborníky budú voľne dostupné na internete, prijatým publikáciám bude pridelený identifikátor DOI.

V Komárne, 4. 9. 2020

József Bukor

PROGRAMBIZOTTSÁG

Elnök:

Dr. habil. PaedDr. Juhász György, PhD.
Selye János Egyetem, Szlovákia

Tagok:

Dr. habil. PaedDr. Horváth Kinga, PhD.
Selye János Egyetem, Komárom, Szlovákia

RNDr. Csiba Peter, PhD.
Selye János Egyetem, Komárom, Szlovákia

Mgr. Lévai Attila, PhD.
Selye János Egyetem, Komárom, Szlovákia

Dr. habil. Cservák Csaba
Károli Gáspár Református Egyetem, Budapest,
Magyarország

Prof. Dr. Józsa Krisztián, PhD.
Selye János Egyetem, Komárom, Szlovákia

Dr. habil. Kókai Nagy Viktor
Debreceni Református Hittudományi Egyetem,
Debrecen, Magyarország

Prof. Dr. Kolumbán Vilmos József
Kolozsvári Protestáns Teológiai Intézet,
Kolozsvár, Románia

Prof. Ormos Mihály, PhD.
Selye János Egyetem, Komárom, Szlovákia

Prof. Dr. Pukánszki Béla István, DSc.
Selye János Egyetem, Komárom, Szlovákia

Prof. Dr. Poór József, DSc.
Selye János Egyetem, Komárom, Szlovákia

Prof. Dr. Tóth Péter, PhD.
Selye János Egyetem, Komárom, Szlovákia

Prof. Dr. Németh András, DSc.
Selye János Egyetem, Komárom, Szlovákia

Prof. RNDr. Tóth János, PhD.
Selye János Egyetem, Komárom, Szlovákia

Prof. RNDr. Kmet' Tibor, CSc.
Selye János Egyetem, Komárom, Szlovákia

Dr. habil. PhDr. Liszka József, PhD.
Selye János Egyetem, Komárom, Szlovákia

Doc. RNDr. Bukor József, PhD.
Selye János Egyetem, Komárom, Szlovákia

PROGRAMOVÝ VÝBOR

Predseda:

Dr. habil. PaedDr. György Juhász, PhD.
Univerzita J. Selyeho, Slovenská republika

Členovia:

Dr. habil. PaedDr. Kinga Horváth, PhD.
Univerzita J. Selyeho, Komárno

RNDr. Peter Csiba, PhD.
Univerzita J. Selyeho, Komárno

Mgr. Attila Lévai, PhD.
Univerzita J. Selyeho, Komárno

Dr. habil. Csaba Cservák
Károli Gáspár University, the Reformed
Church in Hungary, Budapest, Maďarsko

Prof. Dr. Krisztián Józsa, PhD.
Univerzita J. Selyeho, Komárno

Dr. habil. Viktor Kókai Nagy
Debrecen Reformed Theological University,
Debrecen, Maďarsko

Prof. Dr. Vilmos József Kolumbán
Protestant Theological Institute of Cluj Napoca,
Cluj Napoca, Rumunsko

Prof. Mihály Ormos, PhD.
Univerzita J. Selyeho, Komárno

Prof. Dr. Béla István Pukánszki, DSc.
Univerzita J. Selyeho, Komárno

Prof. Dr. József Poór, DSc.
Univerzita J. Selyeho, Komárno

Prof. Dr. Péter Tóth, PhD.
Univerzita J. Selyeho, Komárno

Prof. Dr. András Németh, DSc.
Univerzita J. Selyeho, Komárno

Prof. RNDr. János Tóth, PhD.
Univerzita J. Selyeho, Komárno

Prof. RNDr. Kmet' Tibor, CSc.
Selye János Egyetem, Komárom, Szlovákia

Dr. habil. PhDr. József Liszka, PhD.
Univerzita J. Selyeho, Komárno

Doc. RNDr. József Bukor, PhD.
Univerzita J. Selyeho, Komárno

SZERVEZŐBIZOTTSÁG

Doc. RNDr. Bukor József, PhD.

Doc. Dr. univ. Csehi Ágota, PhD.

Dr. habil. Ing. Szőköl István, PhD.

PaedDr. Szabó Edit, PhD.

PhDr. Korcsmáros Enikő, PhD.

RNDr. Gubo Štefan, PhD.

ThDr. Somogyi Alfréd, PhD.

Mgr. Orsovics Yvette, PhD.

Mgr. Tóth-Bakos Anita, PhD.

Simon Szabolcs, PhD.

Bc. Hernády Adrienn

ORGANIZAČNÝ VÝBOR

Doc RNDr. József Bukor, PhD.

Doc. Dr. univ. Agáta Csehiová, PhD.

Dr. habil. Ing. István Szőköl, PhD.

PaedDr. Edit Szabó, PhD.

PhDr. Enikő Korcsmáros, PhD.

RNDr. Štefan Gubo, PhD.

ThDr. Alfréd Somogyi, PhD.

Mgr. Yvette Orsovics, PhD.

Mgr. Anita Tóth-Bakos, PhD.

Szabolcs Simon, PhD.

Bc. Adrienn Hernády

A KÖZÉP-EURÓPAI KONTEXTUSOK ÚJ ALAPJA

(Gondolatok a kulturális sajátosságokról és az integrációról)

Ferenc ALABÁN¹

„Közép- és Kelet Európa országai azért féltek, mert nem voltak kész, érett demokráciák, s minthogy féltek, nem is tudtak azokká válni.”

(Bibó István nyomán)

ABSTRACT

The new basis for Central European contexts

(Thoughts on diversity of characteristics and European integration)

At the beginning of the dissertation we get a picture about the current situation and future of minorities in Central Europe. The current large-scale integration process is causing psychological as well as emotional contradictions. On the European stage it can be observed that extreme nationalist and particular manifestations are spreading in parallel with integration, even in regions where they have been considered extinct. The thesis clearly states that the new basis of Central European contexts will be the regional cultural cohesion, which will highly influence the development of self-knowledge and cultural identity. In this sense, “Central Europeanness” belongs to the self-knowledge and perspective orientation of the Hungarian nation.

It has already been proven several times that Central Europe, as a political concept, was mostly an “imaginary area” of culture and spirituality, but nowadays - considering the grouping of the V4s - it already has political power. Therefore, the European Union can rightly be expected to solve the region's problems, to establish an acceptable minority program and to create a viable vision. As a lesson, the study emphasizes: in order to develop a modern national / minority national consciousness in the new social conditions, it is necessary to take into account the specific circumstances involved - as well as determinants. In order for this to succeed, the consequence will be that it will be possible not to lose the so-called "small languages" and "small cultures" in the multitude of integration, but to be the basis of a diverse Europe.

KEYWORDS

Central Europe, minority literature and culture, political life, regional culture, self-knowledge, integration, vision, democracy, nationalism, communication opportunities, cultural identity

A KISEBBSÉGEK JÖVŐJÉNEK SZÍNEI KÖZÉP-EURÓPÁBAN *(A történelmi és geopolitikai értelmezéshez)*

Közép-Európa és a kisebbségek fogalma a régió specifikus történelmi fejlődése miatt feltételezi egymást, amely belátható időn belül nem fog megváltozni, megszűnni. A kisebbségek sajátos közép-európai probléma hordozói, melyeknek sorsa leginkább azáltal van befolyásolva, hogy a közép-európai kis nemzetek, mint ún. utódállamok egyértelműen nemzeti államokként határozzák meg magukat. Így a kisebbségi kérdés problémája, ill. annak megoldása már az

---

¹ Prof. PhDr. Alabán Ferenc, CSc. Selye János Egyetem, Magyar Nyelv és Irodalom Tanszék, (Bratislavská cesta 3322, 945 01 Komárno), professzor, alabanf@uj.sk

identitás kérdéskörének szintjén kezdődik és mélyül el. A kisebbségi lét másodrangúságát egy bizonyos fokon a demokratizálódás eliminálja, pontosabban enyhíti (perspektivikusan ideális körülmények között szüntetheti meg), amely megfelelő intézményes és adminisztratív változtatásokat jelent az utódállamok toleráns kisebbségi politikájával karöltve. Az intézményesített és legiszlatív megoldás viszont a gyakorlatban csak akkor lesz elfogadható, ha a többségi nemzetben felülkerekedik az eseményeket előítélet-mentesen látó, „demokratikus közvélemény”. Fejlett civilizációkban még az is elképzelhető, hogy e feltételezettséget az adott állam kormánya kezdeményezi és teljesíti a kisebbségek jogos követeléseit.

A történelem tanúságaira hivatkozva hangsúlyozzuk, hogy Közép-Európa kis nemzetei a nemzetek önrendelkezési jogára hivatkozva „nemzeti” államoknak nyilvánították magukat, holott ezen államok egyike sem volt szoros értelemben vett nemzeti állam. Közép-Európa területén a történelmi változások folytán a huszadik században olyan helyzet alakult ki, amely lehetetlenné tette az etnikai határok kijelölését, így valójában minden állam soknemzetiségűvé vált. Ez azt is jelentette, hogy a régióban egyidejűleg (bizonyos értelemben drámai) kisebbségi helyzet és probléma keletkezett, amelynek különböző hangsúlyú megoldási lehetőségei ismétlődő ördögi körhöz voltak hasonlatosak, s valójában semmi sem változott.

A közép-európai régió jövőjének érdekében a kialakult új társadalmi és politikai helyzetben a nemzetállamoknak le kellene mondaniuk azon hegemon törekvésekről, melyeknek következtében meg lehetne erősíteni, pontosabban új alapokra lehetne helyezni a közép-európai népek együttműködésének kérdését, amely időnként a fel-feltörő nacionalista kezdeményezések miatt háttérbe szorul, de időszerűségét eddig még soha nem vesztette el.

Hogy hogyan alakul Közép-Európa és a kisebbségek helyzete, sorsa és jövője az elkövetkező időkben, a kialakult rendszerben jórészt a politika és a politikusok befolyásolják. Bibó István, aki jelentős érdemeket szerzett a magyar történelem európai kontextusainak felfedésében, így látta a közép-európai politikustípust: „Közép és Kelet-Európa politikai életére a politikusnak egy sajátos típusa vált jellemzővé: a hamis realista típus. E típusnak, mely hol arisztokratikus környezetből ereszkedett le, hol népképviselői, demokratikus erők szárnyán emelkedett fel a politikába, kétségtelen tehetség mellett bizonyos ravaszság és bizonyos erőszakosság volt a jellemzője, ami kiválóan alkalmassá tette arra, hogy a demokrácia meghaladásának a demokratikus formák között folyó antidemokratikus kormányzásnak vagy valamely erőszakos politikai álkonstrukciónak a kezelőivé és letéteményeseivé váljon.”² Ilyen -- vagy ehhez hasonló -- vezető politikusokat jelenünkben szép számban találunk a közép-európai régióban, beleértve Szlovákiát is.

Közép-Európa alapvető és központi kérdése marad az elkövetkező időben is, hogyan tudja kezelni az etnikai sokszínűséget az egyes államokon belül, valamint a térség több állama közt. Az eddigi eredmények ezen a téren ui. elsősorban ellentmondásos jellegükkel hívják fel magukra a figyelmet, s egyfajta tehetetlenséget árul el az a tény, hogy a kis közép-európai államok az etnikai heterogenitás helyzetében nem képesek saját erejükből biztosítani az állam belső stabilitását és szuverenitását. A ilyen jellegű kísérletek kudarcba fulladásáról árulkodik a régió huszadik századi politika-története is. A kérdések és viták e témában mindig is szerteágazóak: voltak, akik Közép-Európát „közös értékrendű” térségnek nevezték (Milan Kundera), akik Közép-Európa sajátos „szellemi dimenzióját” fedezték fel és hangsúlyozták (Konrád György), s olyanok is, akik geopolitikai szempontú magyarázatát adták a régió európaiságának és egyediségének. Kevésbé lehet igaza azoknak, akik alternatív kérdés formájában próbálják megközelíteni a problémát: a választás ebben az esetben vagy Európa, vagy Közép-Európa? irreális és provokáló kérdésének kontextusában jelenik meg.

A nemzetiségileg nem egységes Közép-Európa mostani kulcsproblémája az eddigi jelek alapján bizonyára az a feltevés, hogy csak a közép-európai államok haladásának

---

² Bibó István.: Válogatott tanulmányok II. kötet, Magvető, Budapest, 1986, 221.o.

párhuzamossága biztosíthatja a térség belső stabilizálását és a békés megoldásokat az összeurópai keretben. Az egyenletes és párhuzamos fejlődés előzheti meg azt a veszélyt, hogy az országok közötti különbözőség gazdasági instabilitást idézzen elő, ami negatívan befolyásolhatja az egész térséget. Másrészt: csak a politikai kiegyensúlyozottság biztosíthatja azt az értelmiségiek által kezdeményezett intellektuális együttműködési lehetőséget, amely az európai civilizációs keretben sajátos és hatékony közép-európai kulturális, szellemi és lelki térség kialakulását és megerősödését jelentheti. Ehhez azonban az szükséges, hogy az érdekeltek számára az Európai Unióhoz való csatlakozás ne csupán a technikai feladvány megoldásában merüljön ki, hanem lelki-mentális-politikai azonosulást is jelentsen. Megfontolandó ebből a szempontból Kende Péter meglátása: „...meg kell tanulni, hogy saját kisebb közösségünkön belül hogyan férjük meg a más vallásúakkal, más nyelvűekkel, más fajúakkal, más elvek szerint élőkkel. Amikor ez megtörtént, már könnyebb lesz a jelenlegi határokon túlmenő kapcsolatokhoz is felnőni.”³ Megfigyeléseink alapján néhány tanulság-szerűséget is meg lehet állapítani az eddig felvetett kérdésekkel kapcsolatban:

-- A mostani nagy mértékű integrációs folyamat lélektani és egyben érzelmi ellenhatásokat és ellentmondásokat vált ki, s az ezzel járó elidegenedés újabb meglepetésekkel is szolgál. Az európai szintéren is megfigyelhető, hogy a szélsőséges nacionalista és partikuláris megnyilvánulások az integrációval párhuzamosan terjednek, még olyan régiókban is, ahol már megszűntnek voltak tekinthetők.

-- Feltételezhetően az integrációban létrejövő embertípus sem lesz valamilyen jellegtelen és nemzettelen „szabványtermék”, hanem a világra való nyitottsága mellett egy kisebb-nagyobb közösséghez szervesen tartozó ember, aki képes lesz a fokozatosan kialakuló „kétpólusú világ” lényegét magáénak vallani, egyben harmonikusan élni és alkotni. Ez azt is jelenti, hogy a különbségek és a sajátosságok fennmaradása – amelyek kisebb közösségek kultúrájának, művészetének is jellemzői - nemcsak valószínűen valóságosak, hanem kívánatosak is lesznek, minek következtében a „különbség” és a „sajátosság” fogalmának egyetemes jelentése egyre nagyobb hangsúlyt kap, s így idővel átértékelődik/átértékelődhet.

-- Az integrációs folyamat beindulásával és fokozatos felerősödésével elkezdődött a közép-európai kisebbségek jövőjének újabb szakasza. Bár – tegyük hozzá – természetes módon tovább él a múlt és hogy szívósan tartja bástyáit. Egyre határozottabb felismeréssé válik azonban az is, hogy nemzeti érzület és nemzeti tudat nem iktatható ki a huszonegyedik század történelemformáló erői közül sem, s hogy alaphelyzetéhez tartozik a nacionalizmus és az ebből fakadó konfliktusok permanens kockázata. A másság észrevétele és tudatosítása is elég egy nemzeti előítélet létrejöttéhez, melynek tulajdonsága az, hogy önműködően hatályba lép, ha az alapját képező különbségekről tudomást szerzünk.

-- Utaltunk rá, hogy a közép-európai nemzetek és nemzeti kisebbségek együttélésének problémás mozzanatait történelmileg meghatározható hiedelmekre, előítéletekre épülnek, tehát tudatilag identifikálhatók. Ezeket szívhatja magába a nemzeti kultúra és terjesztheti, hordozhatja a nyelv is. A nemzeti érzület felhasználója, terjesztője pedig jelenünkben is, viszonyaink közt is – mint az előző időkben a politikai érdekeltségű, a politikához közel álló, vagy politikával foglalkozó „értelmiség”. (Ennek a kérdésnek a részletes kifejtése azonban most nem lehet célunk.)

A regionális kulturális összetartozás a kontextusok új alapja *(A múlt és a kulturális értékek hitelének felismerése és integrálódása)*

³ Kende Péter: A kelet-európai kis nemzetek három lehetséges útja. In.: Kis nemzetek és országok Közép-Európában, Dialógus Könyvek, Bratislava, 1998, 17.o.

A nemzeti irodalmak és kultúrák közti kapcsolatok tudományos kutatását a tudománytörténet és a tudományszociológia művelői újabban a társadalomtudományok ún. „humanities” („embertudományok”) csoportjába sorolják, melybe az irodalom-, nyelv-, történet-, és néprajztudomány, a régészet és a művészettörténet tartozik, s melyeket jellegük és sajátosságaik miatt ún. „lágý” társadalomtudományi ágaknak szokás nevezni. A „humanities”, vagy „lágý” társadalomtudományok szoros kapcsolatban állnak a nyelvvel, az irodalommal, a kultúrával, következésképpen az etnikummal is, ezért azok ágait par excellence a „nemzet- (nemzetiség-) tudomány” fontos részeként is szokás emlegetni a szakirodalomban. Önálló stúdiumként való kezelésüket az indokolja, hogy a problémakörök és kérdések, amelyeknek feltárásán/megoldásán szakemberek munkálkodnak, saját módszertan segítségével kutathatók. Igaz azonban, hogy a kérdések nem egy esetben több tudományág bevonásával, interdiszciplináris módon, komplex megközelítéssel tárhatók fel. A történelmi fejlődésre és a sajátosságokra utalva joggal állapítható meg, hogy a közép-európai régióban a nyelvvel és az irodalommal kapcsolatos etnikai jegyek vizsgálatának, egyáltalán az etnikum helyzete elemzésének központi szerepet kell kapnia a kutatásokban. Hasonló kiindulópontok, hangsúlyok és szempontok dominálnak a magyarság–nemzetiség–szomszéd népek kapcsolatrendszerének ilyen célzatú komplex tudományos vizsgálatában, az interetnikus vagy éppen az etnokomparatiztikus kutatásokban is.

További meghatározó szempontként emeljük ki azt a fontos körülményt, hogy (szociológiai prognózisok szerint is) a közép-európai társadalmi szintű polgári fejlődés vonala egybeesik a nemzeti kultúrák kibontakozásával, a regionális összetartozás tudatának még határozottabb megjelenésével, a kisebbségek identitásának megerősödésével.

Ez a fejlődési folyamat – mint a demokratikus fejlődés alapfeltétele – nem lineáris vonalú, mivel gátolják azt és befolyásolják a kelet–közép–európai nacionalizmus különböző megjelenési formái, amelyek még az eddigi elért demokratizálódási folyamat eredményeit is veszélyeztethetik. Ez a tény még nagyobb tudatosságra és éberségre kell hogy intse a kompetens köröket, hiszen a nacionalizmus („etnokratikus nacionalizmus”)⁴ lényegénél fogva szemben áll a demokrácia és az európaiság normáival. Ellene – meglátásunk szerint – hasonlóképpen lehet felvenni a küzdelmet, mint egy diktatórikus ideológia ellen és stratégiailag a kisebbségi és politikai és egyéb erőknél szövetségre kell lépnie szűkebb értelemben a környező demokráciák köreivel, tágabb értelemben pedig kapcsolatot kell teremtenie az európai és a világ haladó erőivel és mozgalmáival.

Mindez alapvető feltétele az új társadalmi és kulturális kontextus kialakulásának és megerősödésének a közép-európai régióban, egyben megszilárdítója a nemzeti és a kisebbségi regionális összetartozásnak. Hozzáteesszük azonban, hogy a határok nélküli valóságos világ lehetősége csupán irreális vízió, mivel nincsenek és a belátható jövőben ennek nem is lesznek meg sem a társadalmi, sem a politikai feltételei. Azt a felismerést is tényként szükséges kezelnünk, hogy nincs egység példának okáért a magyar/ magyarországi kultúrában és szellemi életben, s ebben az értelemben igénnyel lépnek fel azok a körök is, amelyek a „nemzet újjáteremtését” szorgalmazzák. Ennek a szellemi és kulturális „újjáteremtésnek” bizonyára fokozatosan kialakulnak a feltételei a demokratizálódó társadalmakban, s lehetővé válik a magyar kultúra és szellemiség eddiginél meggyőzőbb „határtalanítása”. Már eddig bebizonyosodott, hogy a nemzet és a kisebbség számára és helyzetére a „rész-egész” képlet nem alkalmazható, mivel az adott társadalmi koordináták között a kisebbségek is meghatározzák magukat, saját lényegüket – úgyis mint külön szervezeti egység. Lényeges az,

---

⁴Az etnokratikus modellt szemléltetően fejezi ki alapvető tétele: „egy nemzet, egy nyelv, egy kormány”, valamint az állam oszthatatlanságának elve. Ez megnyilvánult az alkotmányokban is, amelyekben rögzítik, hogy az uralkodó (vagy többségi) nemzeté az állam, mint egyedüli államalkotóé. Így szóba sem jön a többi etnikum, az alárendelt nemzetek (kisebbségek) közéleti-közösségi minősége, valamint az önrendelkezési joguk figyelembe vétele és biztosítása.

hogy intézményesített rendszerüket integráltan működtessék és fejlesszék, ami a nemzeti szintre való ráhangolódás alapfeltétele.

Így veheti kezdetét a különbségek fokozatos kiegyenlítődése, a szellemi és kulturális szféra integrálódása, ami lehetővé teszi azt, hogy például a határon túli, regionális és kisebbségi magyar nemzeti kultúrák és irodalmak az egységen belül differenciálják és gazdagítsák az egyetemes kultúra és magyar irodalom belső felépítését, élményvilágát és értékeinek sajátosságait. Ez jelentheti az új körülmények között a változó kapcsolatok hozadékának új értelmét és az új értékélmény energiáját.

Az önismeret és a kulturális identitástudat alakulása *(A szemlélet-rendszer változásai)*

A kisebbségi magyar nemzeti kultúrák és irodalmak fejlődésének folyamata és mai helyzete két fontos összetevőből és feltételből alakult ki: az idők során meghatározta sajátos nemzetiségi (kisebbségi) jegyeit és folyamatosan létrehozta ennek a kultúrának és irodalomnak az értékeit. Az egyik körülmény szerint szembe kellett néznie a kisebbség valóságos helyzetével és történelmi tapasztalataival, a másik igény szerint olyan kulturális, irodalmi és esztétikai értékeket kellett létrehoznia, amelyek segítségével felzárkózhatott az egyetemes magyar kultúra és irodalom törekvéseihez és eredményeihez. Pomogáts Béla megfogalmazásában: „A nemzetiségi irodalom ott talált igazán magára, s ott érte el az egyetemes magyar irodalom színvonalát, ahol... a nemzetiségi önismeret, illetve a művészi egyetemesség igénye találkozott, s teremtő kölcsönösségben hozta létre az irodalmi alkotást.”⁵ Sajnos, olykor előfordulnak más vélekedések is, amelyeket a hiteltelen -- kutatómunka hiányán alapuló -- magabiztosság jellemez, s amelyek a magyar kisebbségi sajátosságok meg- vagy kikerülését hangoztatják, szorgalmazzák. Az ilyen vélemények leginkább elméletieskedő síkon próbálják felállítani erőltetett tételeiket és nagyvonalú tudatlansággal elnéznek a valóság felett. A kulturális identitás hiánya – amit az ilyen vélemények jeleznek -- az emlékezésre való képesség elvesztését jelenti, kisebbség esetében különösen problematikussá válhat, mivel a kisebbségi identitás a kulturális identitással fémjelezhető leginkább.⁶ Az esztétikumhoz vezető út is – szinte minden esetben – a hitelt érdemlő identitás lépcsőfokaival, köveivel van kirakva...

A fokozatos társadalmi demokratizálódás, átrendeződés következtében a kulturális és irodalmi szemléletrendszerben beállt változások is figyelmet érdemelnek. A régebbi, eredendően szintézisre irányuló eszmeiség átértelmeződve látszik felbomlani. A teret nyert posztmodern szellemiség szempontjából valóban lényegtelenné válhat az önazonosság megőrzésének – az egyéni és kollektív identitásnak – összehangolására tett kísérlet. A nyelv „mint anonim igazságtörténet” (Martin Heidegger kifejezése)⁷ tételezése az én „maszkja” alatt minden identitást lehetetlenné tehet. A választható szubjektivitások szétszóródnak a nyelvben és minden érvényességi igény valójában az adott diskurzus függvényévé válhat.

Az előző irodalmi eszmények „itt és mást” (Bretter György fogalom párja)⁸ megfogalmazásából is merítettek egy bizonyos társadalmi-kisebbségi elkötelezettség kinyilatkoztatásával -- összhangban az alkotók saját esztétikai felfogásával, amely sokszor az irodalomnak a szociális világ gyakorlatában betöltött sajátos szerepéből indult ki – merítettek erőt. Ezekben az esetekben a társadalmi praxisban gyökerező esztétikum szükségszerűen

⁵ Az összefoglalás jegyében. Görömbei András: a csehszlovákiai magyar irodalom 1945-1980. In: Kisebbségben és magyarságban, Nap Kiadó, Dunaszerdahely, 1997, 114.o.

⁶ Ezekkel a kérdésekkel több szempontból is foglalkozom A kulturális identitás metamorfózisai (Selye János Egyetem, Tanárképző Kar, Komárom, 2016) című könyvemben.

⁷ Utalás Martin Heidegger: A műalkotás eredete (**Fordította Bacsó Béla, Európa**, Budapest, 1988) című művére, melyben három 1936-os frankfurti előadás szövege található, melyet Heidegger 1950-ben a Holzwege (Rejtektutak) című kötetben adott közre Der Ursprung des Kunstwerkes címmel.

⁸ Utalás Bretter György: Itt és mást. Válogatott írások című kötetére (**Egyed Péter** előszavával), Kriterion Könyvkiadó, Bukarest, 1979

kapcsolódott össze morális megfontolásokkal, mivel az irodalom (mint olyan kommunikatív cselekvés, amely az „életvilágban” funkcionál...) nem volt függetleníthető a nyelvi aktivitás és tett körülményeitől, környezetétől és hatásaitól. Meggyőző példa erre például a határon kívüli „egyetemesség méltóságának” a gondolata, amely az erdélyi irodalomban a transzszilván eszmeiség⁹ individualitását és kollektivitását szintetizálni igyekvő célkitűzésének a megfogalmazása volt. A koncepció magva egyértelműen a nemzeti identitás és az egyéni identitás-tudat összekapcsolásának szándékát fejezte ki.

Hasonló formák szintjén, különböző mértékű igénnyel, minden határon túli magyar irodalomban megfigyelhető az említett sajátos ismérv. A fiatalabb alkotók egy része – külön generációnak tudva magát – a teória irányából közelít az esztétikum fogalmához, az irodalmon sokszor elméleti előfeltevéseket kér számon, az "absztrakt nyelviség gondolati modelljét" helyezi előtérbe. Ebből az aspektusból az etikai és esztétikai szempontok társítása jórészt elhallgatásra, rosszabb esetben elutasításra talál, ugyanis a moralitás kérdése elhanyagolódik, vagy teljesen alárendelődik egy elvont nyelviség, játék vagy kísérlet totalitásának. Így – ezekben az esetekben – az erkölcs fogalma elrelativizálódik, adott diskurzusok függvényévé válik, amelyeket nincs is mivel összemérni. Esetenként a „provincializmus” elítélő jelszavával ezek a véleményezők az „itt” elvét teljesen figyelmen kívül hagyják és csak a „másság” elvét tudatosítják és deklarálják.

Kommunikációs lehetőségek (*A bilaterális kapcsolatok és a „második anyanyelv”*)

Az Európai Unió tudatosan törekszik a tagállamok közti kommunikációs lehetőségek és kölcsönös megértés kibővítésére és elmélyítésére. Ennek különböző formáit keresi és egyre hatékonyabb eszközeit alkalmazza. A közelmúlt és a jelen ilyen értelmű megnyilvánulásai és programos céljai közül – megítélésünk szerint – két átfogó, a kultúrákat és nyelveket átfogó kezdeményezés érdemel figyelmet. Az egyik konkrétan a 2008-as évre vonatozik, mivel ez az év „A kultúrák közötti év párbeszéd európai éve” volt az Európai Unióban. Az ötlet az Európai Bizottság első szlovák tagja, az oktatás, képzés, kultúra és ifjúság ügyeiért felelős Ján Figel' nevéhez kapcsolódik, aki eredetileg már 2004-ben előterjesztette az elképzelést. (az Európa nyelvi portálja, Európai Bizottság anyagai). A kezdeményezés célja – amelyet jól érzékeltet a párbeszéd évéhez választott jelmondat, az „Együtt a sokféleségben” is – hogy közelebb hozza egymáshoz Európa polgárait, az Európában élő népek kulturális sokféleségén keresztül hirdesse az európaiság eszméjét. Az egész eseménysor több témakör közvetítésével – kultúra és média, oktatás és tudomány, migráció és kisebbségek, többnyelvűség és vallás, munkahely és ifjúság – próbálta elősegíteni egymás jobb megismerését és az elfogadható egymás mellettélést. Az európai év üzeneteit az Európai Bizottság elsősorban a fiatal nemzedékekhez kívánta eljuttatni, és őket szerette volna bevonni a programokba.

Ennek a kezdeményezésnek a megvalósulása ténylegesen statikus képet és vitatható eredményeket hagyott maga után, mivel az elmúlt években kiemelkedő és hatékony rendezvények hiányában inkább kisebb jelentőségű események és megnyilvánulások jelezték a kultúrák közti párbeszéd lehetőségeit. Az alaposan előkészített nagyszabású csúcsrendezvények helyett a kommunikációs lehetőségek hétköznapi dialógusának

⁹ Az irodalom síkján az az irányzat, illetve kultúrpolitikai és cselekvésprogram, amely a Trianon utáni Erdélyben a kényszerűen önállósult magyar szellemi élet megteremtését és intézményeinek kifejlesztését tűzte ki céljául, s a programja nyomán született művekben is „Erdély lelkét” kívánta a szépirodalom eszközeivel kifejezésre juttatni. „...a transzilvanista ideológiának - állapította meg Pomogáts Béla - a legtöbb tétele szervesen beépült az erdélyi magyarság közösségi tudatába. Az erdélyi gondolat, a nemzetiségi önismeret a történelmi és kulturális hagyomány szerves része lett, egyszersmind a közös cselekvés: a politikai akarat érvényesítését, a kulturális szervezőmunka megalapozását szolgálta. Mint ilyen, a huszadik századi magyar eszmetörténetnek igen fontos fejezetét képezi” (*Viták áramában*. In: *Jelszó és mítosz*. 17). Lásd részletesebben Dávid Gyula: *Transzilvanizmus*, Romániai Magyar Lexikon, Kriterion Könyvkiadó, elektronikus kiadás.

fontosságára hívta fel a figyelmet, arra, hogy a lehető legtöbb résztvevő aktívan alakítsa ki programjait saját környezetében. A kezdeményezés vezérfonalának eszméje – mivel a tagállamok nincsenek kellően felkészülve az önerőből fakadó szervezkedésre -- némileg így elhalványult, a példák ereje sem hatott és jórészt kihasználatlanul maradt.

A másik projektum az európai nyelvi sokféleséggel kapcsolatos, ami szintén arra hivatott, hogy a különböző kultúrák közötti párbeszédet segítse elő. Előzménye az volt, hogy az Európai Bizottság elnöke José Barroso, és a többnyelvűségért felelős biztos, Leonard Orban a kultúra területén tevékenyen részt vevő személyiségek bevonásával olyan munkacsoportot hoztak létre, amelynek feladata volt, hogy javaslatokat és ajánlásokat tegyen a kultúrák közötti párbeszéd és az Európai Unió népei egymás kölcsönös megértésének (nyelvek által történő) előmozdítására. A többnyelvűségért felelős biztos egy közleményben a következőt nyilatkozta: „Sok nyelv harmonikus együttélése Európában: kifejező szimbóluma ez az Európai Unió a sokféleségben megtalált egységre irányuló törekvésének. E közleménnyel arra buzdítjuk az EU tagállamait, a helyi hatóságokat és a szociális partnereket, hogy közösen lépjenek fel. Az általunk elfogadott integrált megközelítés figyelembe veszi az Európa nyelvi sokszínűségében rejlő értéket és lehetőségeket, illetve a hatékony kommunikációhoz szükséges, inkább egyéni jellegű nyelvtanulási igényeket.”¹⁰ Tényként kell kezelnünk, hogy az európai bővítések növelték az Unió soknyelvűségét. A statisztikák szerint (a brexit után) jelenünkben 27 tagállam területén 23 hivatalosan használt munkanyelve mellett a különböző régiók lakosai és további csoportok még további 60 nyelvet beszélnek. Így a nyelvi sokszínűség vitathatatlanul egyike az Unió legfontosabb jellemzőinek, ami nagy hatással van az emberek szociális, szakmai és kulturális életére, valamint a tagállamok gazdasági és politikai munkájára egyaránt.

Az Európai Bizottság kezdeményezésére létrehozott Értelmiségi Csoportja a Kultúrák Közötti Párbeszéd témájához¹¹ többször ülésezett, majd végül 2008 végén jelentést állított össze, amelyet a csoport tagjainak gondolatai ihlettek, s amely részben tükrözi vitáik tartalmát. A közel harminc oldalas jelentés „Hálás feladat” (Hogyan erősíti a nyelvi sokszínűség Európát, Brüsszel, 2008)¹² cím alatt látott napvilágot, határozott kapcsolódási pontokat hozva létre a nyelvi sokszínűség és az európai integráció között. A jelentés megállapításai témául szolgáltak a többnyelvűség tárgyában megrendezett konferenciák számára is, melyek a 2009-es évben szerveződtek, s amelyeknek előterében az ún. „*második anyanyelv*” témája állt.

Potenciális modell a különbözőségek kezelésére (A pozitív hatások maximalizálása)

¹⁰ Az idézet Leonard Orban egyik közleményéből való (2008. szeptember 18.)

¹¹ A kultúrák közötti párbeszéd európai évét hivatalosan 2008 január 8-án nyitották meg Szlovénia fővárosában, Ljubljanában. Az év folyamán számos esemény várta az európai polgárokat mind a 27 tagállamban...

¹² A Hálás feladat című jelentésben a szakértők két területet emelnek ki, amelyekre az európai uniós kulturális és nyelvi politikának különösen nagy hangsúlyt kell fektetnie: 1. A bilaterális kapcsolatok nyelvvel kapcsolatban a tanácsadó testület javasolja, hogy a kétoldalú kapcsolatok az adott két nemzet anyanyelvén folyjanak, ne egy harmadik nyelven. Egymás nyelvének ismerete ugyanis meghatározza a kapcsolatok minőségét, elősegíti az emberi kapcsolatok mélységét, és a népek közötti kapcsolatok szilárdságát. Idealisztikusnak tűnő távlati az a cél, hogy minden országban minden európai nyelvet beszéljenek. A különböző nyelveket beszélők aránya pedig megegyezzen az adott nyelvet anyanyelvként beszélők arányával az Unióban. 2. A szakértők értelmezése szerint a *második anyanyelv* olyan szabadon választott idegen nyelv, amelyet az európai polgárok anyanyelvi szinten sajátítanak el, ám nem feltétlenül ez a nemzetközi kommunikáció nyelve. A testület szerint a választott *második anyanyelv* elsajátítása révén megerősödő és elmélyülő gazdasági, kulturális és személyes kapcsolatok előmozdítják az európai integráció ügyét is. Vitatható szerintünk az a megállapítás is miszerint így megszűnik a nyelvek közötti versengés; a kisebb, kevésbé használt nyelvek nem kerülnek háttérbe, és a nemzetközi nyelv jelen esetben az angol nem szorítja majd háttérbe a többi. Szerintünk az angol nyelv ismerete manapság szükséges, de (különösen a brexit után) nem elégséges, semmilyen előnyvel nem jár; míg egy kevésbé használt nyelv elsajátítása egyediséget jelenthet. A kevésbé használt európai nyelveket beszélőknek emiatt kiváltságos hely juthat a kétoldalú kapcsolatokban, ami megerősítése a Comenius által már évszázadokkal hirdetett elveknek.

A jelenlegi nyelvi és kulturális sokszínűség legitimitása nagy kihívást jelent az Európai Unió számára. Ahhoz, hogy hatékonyan lehessen kezelni ezt a sajátosságot, több kérdést is szükséges megvizsgálni és megvitatni, hogy a különböző nyelvek és kultúrák tiszteletben tartása összehangolható lehessen az alapvető értékek méltányos megtartásával. Elsőrendű fontosságúvá válik olyan kérdések tisztázása, amelyek eddig kevésbé foglalkoztatták a kompetens szakembereket: Mik a feltételei annak, hogy a különböző nyelvű és kultúrájú népek harmonikusan éljenek együtt? A nemzeti kulturális identitások magukba tudnak-e olvasztani európai elemeket? Hogyan lehet értelmezni a közös sors és együvé tartozás perspektíváját? Meg kell-e fogalmazni az európai identitást?... A történelmi tapasztalat mondatja azt, hogy egy társadalomban a nyelvi, kulturális, etnikai és vallási sokféleség egyszerre hordoz előnyöket és hátrányokat egyaránt. Sokszor a múltban az volt a meghatározó, hogy vagy az egyiket vagy a másikat hagyták jobban érvényesülni, tény azonban, hogy jelenünkben is csak az jelentheti a gazdagodást és a feszültség-mentességet, ha maximalizáljuk a pozitív hatásokat és minimalizáljuk a negatívumokat. Ez a magatartás és képesség nagyfokú tudatosságot és az emberi értékek mellett való feltétlen elkötelezettséget, egyben felelősséget kíván és feltételez.

A kialakult helyzet hozta lehetőségként vehetjük fel, hogy jelenünkben adva van a nyelvi, kulturális és vallási különbségek elfogadható kezelésének és egyben nélkülözhetetlen modelljének létrehozása, amely példaértékű erejével képes lesz majd hatni máshol, más körülmények között is, valamint – esetenként – más kontinensen is. Ennek előfeltétele ismét egymás jobb megismerése és elfogadása minden téren. Elengedhetetlen követelmény, hogy a nemzeti társadalmakat meghatározó pártok ne csak állami és nemzetállami politikát folytassanak, hanem kontinentális (európai) politikát és szempontokat is érvényesítsenek. Másrészt: tekintettel arra, hogy szinte minden európai nemzet – fejlődésének stádiumaiban – a saját nyelvi identitásának alapjára építkezett, az Európai Unió ebből adódóan éppen a nyelvi sokszínűségre építhet, amely hasznos lehet az egész földrész nemcsak kulturális, hanem gazdasági és stratégiai érdekeltségeire.

Európa történelmi küldetésévé vált a sokszínűség megőrzése és koordinálásának felvállalása, egyúttal a sokszínűségből eredő ellentétek, konfliktusok csillapítása és megoldása, melyhez elő kell teremtenie a megfelelő törvényességi formákat és eszközöket. Az európai identitás – legáltalánosabb elvi szinten -- elsősorban a világra való nyitottságot jelenti, megőrizve a történelem folyamán egymást követő generációk és nemzetek által létrehozott szellemi, anyagi, művészi és morális örökséget. Ennek a közös örökségnek a megszerzése, megtartása is közös érdek, mint az, hogy az európai eszmeiséghez csatlakozó minden nemzet a maga sajátos értékeivel a jövőben is hozzájárul ennek az örökségnek a gazdagításához. Az egyetemesség fontos értékeinek elfogadása mellett legalább annyira lényeges a kulturális sokszínűség megőrzése és a nemzeti/nemzetiségi sajátosságok létjogosultsága, mert az „európai gondolat” szerves, nélkülözhetetlen részét képezik, s hiányukban Európa perspektívája értelmét vesztené.

A jövőkép imaginárius kontúrjai *(A sajátosságok felismerése és megbecsülése)*

A hozzáférhető forrásokban a kisebbségi képviseletnek az Európai Unióban alapvetően két fontos szintje rajzolódik ki az utóbbi időben: a szélesebb, az európai kisebbségi védelem és a szűkebb – de minket közvetlen érintő – a határon túli kisebbségi magyarok védelme. Feltételezhetően azoknak van igaza, akik azt állítják, hogy az egész magyar kisebbségvédelmet európai kontextusba kell helyezni, s azon belül szükséges a feltételek és lehetőségek megvizsgálása. Ennél azonban – úgy gondoljuk – tovább lehet és kell lépni, s ez kell hogy éreztesse magát az eddigi kisebbségi politikai szemlélet változásában is. Ebben az esetben – a lehetőségekhez igazodva – a politikai szemléletváltozás igényének csupán egyetlen példáját emeljük ki. Gál Kinga, az Európai Néppárt európai parlamenti képviselője, fogalmazta meg világosan: „Ahhoz, hogy érthetővé és értelmezhetővé tegyük mások számára is a Trianon óta

megoldatlan problémákat, paradigmaváltásra van szükség. Úgy gondolom, hogy most valóban nem egy általános határon túli politikával vagy nemzetpolitikával tudunk előrelépni, hanem elsősorban szakpolitikával. De azokon belül is lokális programokkal, mindig számba véve az adott erdélyi, vajdasági vagy felvidéki közösségnek az adott területen tapasztalható sajátos problémáit..... Hiába akarunk mi valamit elérni, ha mások nem akarnak róla tárgyalni. Ezért fontos elfogadtatni, megértetni Európával a mi helyzetünk sajátosságait. Így egyszerűbb is tárgyalni, és könnyebb érthetővé és értelmezhetővé tenni a problémákat.”¹³ A sajátosságok jelentőségének felismerése és alkalmazása a kisebbségek helyzetének felismerésében pótolhatatlan szereppel és funkcióval bír – a közép-európai kontextusok új alapjává válik. Annál érdemlegesebb, ha a politika minden szinten ezt a felismerést minél hamarabb tudatosítja. Nem véletlen, hogy bármilyen kérdésről, elérendő célról is legyen szó, maguk a kisebbségek tudják a leginkább meghatározni ezeket a sajátosságokat, s emelhetik arra a szintre, hogy ne jelenthessen megkérdőjelezhető ügyet, vagy éppen komoly legitimitási problémát mások számára. Másképp mondva: saját érdekükben a nemzeti kisebbségek tudnak közvetlenül és leghitelesebben megszólalni.

Az elmúlt évek társadalmi és politikai történései következtében a Közép-Európáról való gondolkodás nem veszítette érvényét, mivel egyre inkább bebizonyosodni látszik, hogy csak a nemzeti kultúrákban, vagy csupán a világkultúrákban való gondolkodás nem jelenthet megoldást és perspektívát. A közép-európaiság hozzátartozik a magyarság önismeretéhez és perspektivikus természetes orientációjához, mivel a másságok méltánylását és tudomásulvételét jelentheti. A még jócskán előforduló, a régió népeinek fel-felcsapó egymás iránti intoleranciája, rosszabb esetben gyűlölete egyrészt a politikai megtévesztésből, továbbá az ön- és helyzetismeret hiányából fakad. Közép-Európa szellemi jelentőségének fel nem ismerése, netán tagadása, a nemzeti önismeret hiányát, a nemzeti és a kisebbségi önmeghatározás problémáit is jelzi. Számos kérdés tisztázása azonban időszerű marad, mivel nincs meggyőzően bizonyítva, hogy például egy kisebbségi nemzetrész milyen mértékben rendelkezik nemzeti önismerettel, vagy hogy lehet-e egyáltalán kisebbségi sorban élő embereknek külön nemzettudata?...stb. Már néhányszor bebizonyosodott, hogy Közép-Európa - mint politikai fogalom – nem létezik, s a jövőben is inkább a kultúra, a szellemiség szótárába tartozik majd, mint „imaginárius térség”. Ennél fogva a politikától elvárni, hogy oldja meg a régió problémáit, bizonyos értelemben hiú és irreális elképzelés marad a jövőben is, mivel a meghatározó politikai vonal sem elfogadható kisebbségi programot, sem elfogadható jövőképet – különböző okoknál fogva – nem tud/tudott létrehozni, megvalósítani.

A közép-európai kis népek, kisebbségek múlt és jelenbeli sorsközössége, örökös veszélyeztetettsége, ide-oda csapódása, örök átmenetisége, formátlansága és marginalitása jelenti létének legfelismerhetőbb jellegzetességeit. Ez a kisebbségi magyar kultúrák és irodalmak sui generis egyik értéksajátossága és hangsúlytöbblete, elemi mélyszerkezeti metaforizmusának felismerhető lényege. Ez a nemzeti kisebbségi sorsot dokumentáló irodalomtípus is – történeti, morális, helyzet- és lelkiismereti hitele, megalapozottsága révén – úgy emelkedhetett egyfajta közösségi kulturális öntudat vezérszólamának alapjává, hogy valóságosan is többféle kommunikációs forma és beszédmód részévé integrálódott. Az, hogy az új társadalmi körülmények között korszerű nemzetiségi/kisebbségi nemzeti tudat kialakulhasson, szükséges figyelembe venni az érintett körülményeket, feltételeket -- egyben meghatározottságokat. Hogy ez sikerülhessen, következményeként elkerülhetővé válik, hogy az integráció dömpingjében ne vesszenek el az ún. „kisnyelvek” és a „kiskultúrák”.

---

¹³ Paradigmaváltás a kisebbségi politizálás terén. In.: Ezredforduló. Stratégiai tanulmányok a Magyar Tudományos Akadémián, 2008. 2.sz. 20.o.

IRODALOMJEGYZÉK

- [1] Alabán Ferenc: A kulturális identitás metamorfózisai, Selye János Egyetem, Tanárképző Kar, Komárom, 2016
- [2] Az európai integráció. Tények és adatok. A könyv az Europa Union Verlag (Bonn) kiadásában megjelent Europa von A-Z: Taschenbuch der europäischen Integration (Szerk.: Werner Weidenfeld és Wolfgang Wessels) című kötet 5. és 6. kiadása alapján készült, Europa Institut Budapest, MTA Történettudományi Intézet, Budapest, 2000
- [3] A magyar irodalom története 1945-1975 IV. kötet. A határon túli magyar irodalom. (Szerk.: Béládi Miklós), Akadémiai Kiadó, Budapest, 1982
- [4] Dobos László: Gondok könyve, Madách, Bratislava, 1983
- [5] Duba Gyula: Európai magány. Novellák, esszék, Madách, Bratislava, 1987
- [6] Ďurišín, Dionýz: A nemzetiségi irodalom mint irodalomtörténeti egység. In.: Kontextus. Madách-műhely 1985, Madách Könyv- és Lapkiadó, Bratislava, 1985
- [7] Fábry Zoltán: Európa elrablása, Tatra Könyvkiadó, Bratislava, 1966
- [8] Fábry Zoltán: Hazánk, Európa. Válogatott tanulmányok (Szerk.: Simon István), Szépirodalmi Könyvkiadó, Budapest, 1967
- [9] Fábry Zoltán Összegyűjtött írásai 1. kötet (1920-1925), Madách, Bratislava, 1980
- [10] Fónod Zoltán: Megmozdult világban. Fábry Zoltán élete és munkássága. Madách, Bratislava, 1987
- [11] Für Lajos: Kisebbség és tudomány, Magvető Kiadó, Budapest, 1989
- [12] Käfer István: A szlovako-hungarológia és a hungaro-szlovakológia a Pázmány-hagyományú egyetemeken. Mint előadás elhangzott Nagyszombatban a Trnavská univerzita által rendezett tudományos tanácskozáson 1955 novemberében. In.: Kell-e nekünk Közép-Európa? Századvég, különszám, Budapest, 1989
- [13] Kiš, Danilo: Kételemek kora, Fórum-Kalligram, Újvidék-Pozsony, 1994
- [14] Konrád György: Európa köldökén, Magvető, Budapest, 1990
- [15] Közép Európa a kapuk előtt, Savaria Univ. Pr., Szombathely, 2001
- [16] Közép-európai változatok. Álmodások és realitások. Disputa a Tiszatájban (Szerk.: Olasz Sándor), JATE, Összehasonlító Irodalomtudományi Tanszék, Szeged, 1993
- [17] Mályusz Elemér (szerk.): Erdély és népei, Maecenas Könyvkiadó, Budapest, 1999
- [18] Módos Péter: Az Unió és Magyarország, Beszélgetés Schöpflin György politológussal, Európai utas, 16. évf. 2005/1
- [19] Pomogáts Béla: Negyedik Európa, Gondolat, Budapest, 1992
- [20] Pomogáts Béla: Kisebbségben és magyarságban. Tanulmányok a szlovákiai magyar irodalomról, Dunaszerdahely, Nap Kiadó, 1997
- [21] Pomogáts Béla tanulmányai:
- [22] Integráció, regionalizmus, kisebbségi kultúra. Nyelvünk és Kultúránk, 1999. október - december 108. sz., 24-32. o.
- [23] Három évtized. Nyelvünk és Kultúránk, 2000. április-június, 110. sz., 4-10. o.
- [24] Nemzet és irodalom. Nyelvünk és Kultúránk, 2000. október-december, 112. sz., 28-35. o.
- [25] Az erdélyi gondolat az ezredfordulón. Debreceni Szemle, 2001, 4. sz., 552-562. o.
- [26] Újvári Zoltán: Gondolatok az identitás vizsgálatáról, Debreceni Szemle, 14. évf. 2006/1

TANYAI ISKOLA A SZOLNOK KÖRNYÉKI ALCSISZIGETEN

ALMÁSI BRIGITTA¹

ABSTRACT

In the vicinity of Szolnok, the Minister of Religion and Public Education Klebesberg Kuno issued a law on the establishment and maintenance of folk high schools serving the interests of the agricultural population in 1926.

There were many obstacles to setting up a school on the island, but it helped the lives of children in the area greatly, they did not have to travel tens of kilometers to the city to receive an education. Alcsisziget is still one of the important cultural sites of the city of Szolnok, with its unique natural endowments. The school established in the wilderness in the 1920s was one of the schools established in the Great Plain, which in the memory of the people has survived to this day only as a corner school.

KEYWORDS

Rural school, Klebelsberg Kuno, farm world, folk education

BEVEZETŐ

Jelen kutatás bemutatja a Szolnok környéki alcsiszigeti tanyai iskola megalakulást, majd későbbi megszűntetését mutatja be. A város környéki pusztán az iskola felállítása számos akadályba ütközött, a tanyai gyermekek oktatása sem volt egyszerű. Ősszel és télen az időjárás viszontagságainak voltak kitéve a tanulók, nagymértékű hiányzásokkal is számolni kellett.

A tanulmányban egy rövid szakirodalmi áttekintéssel szemléltetjük a kutatási témát, majd bemutatjuk Jász-Nagykun-Szolnok vármegye oktatási helyzetképét a 19-20. században. Kutatásunkban bemutatjuk az Alcsiszigetet és az iskola létesítésének főbb mozzanatait és akadályait. Látni fogjuk, hogy a lakosság összetartó erejét az intézmény megalakulásáért. A tanyai iskolák kutatása azért is lényeges, mert olyan emlékeket, kulturális értékeket hordoznak magukban, amelyek eltűnőben vannak.

A levéltári források vagy esetleg még narratívák alapján lehet megeleveníteni az egykoron létező pusztai iskolákat, amelyek nem csak az oktatás, hanem a vallásgyakorlás, kultúra és művelődés helyszínei is voltak. Jelen dolgozat nem foglalkozik külön a tanyai tanítóval, ugyanakkor a tanítók sorsa sem volt könnyű, hiszen több szempontból, már csak a tanya nehéz megközelíthetősége is nehezítő tényező volt. A tanyai tanító volt a lámpás, a mindent tudó. Fontos és egyben eleinte nehéz feladatuk volt a szülőkkel bizalmat kialakítani. Lényeges szerepük volt abban, hogy megértessék a tanyai lakossággal a tanulás fontosságát.

---

¹ Almási Brigitta PhD hallgató, Eszterházy Károly Egyetem, Neveléstudományi Doktori Iskola.

A KUTATÁS MÓDSZEREI

A kutatáshoz Magyar Nemzeti Levéltár Jász-Nagykun-Szolnok Megyei Levéltára Szolnok város képviselőtestületi üléseinek a témához kapcsolódó jegyzőkönyveit, a Vallás és Közoktatásügyi Miniszter 1938-ban kiadott Rendeletét és határozatokat használtam fel.

A tanulmány a pedagógiai kutatás módszerével analitikus deduktív módszer alapján mutatja be a vizsgálni kívánt területet. Jelen tanulmányban a dokumentumelemzés módszerével tártam fel a Szolnok környéki pusztá népoktatását.

A kutatási téma rövid szakirodalmi áttekintése

A kutatás szakirodalmi forrásait képezik azok a témához illeszkedő szakirodalmak, amelyek elsősorban a térség sajátosságait mutatják be. Ezek közül Bene Lajos 1935-ben megjelent tanulmányában *Jász-Nagykun-Szolnok Vármegye népoktatása*. A téma további szakirodalmi háttérét képezi *Adatok Szolnok Megye Történetéből I.(1980) és II. (1989)* két kötetes tanulmány kötetek, amelyek Jász-Nagykun-Szolnok megye településeinek összegző leírását tartalmazzák. Kovács Gyuláné dr., Békési István (2019): *Történelmi séta az Alcsi-Holt Tisza mentén* címmel megjelent munkájuk az egész Alcsi térség bemutatására törekedett, amely nem kimondottan neveléstörténeti tárgyú.

Vaskó László (1980) A köznevelésügy fejlődése a tiszántúli tankerületben: 1944-1950 címmel megjelent munkájában a térség oktatásügyének nehézségeit mutatja be. *Szolnok könyve: fejezetek a város történetéből (2010)* szintén bemutatja az Alcsi-szigetet. A téma további szakirodalmi háttérét adja Lázár Barnabás 1977-ben *A tanyai iskolás gyermekekért* című munkájában a jász-nagykun-szolnok megyei tanyai iskolák megszűnéséről és internátusok megjelenéséről írt. Könyvében áttekinti a Szolnok megye tanyai iskoláztatás tendenciáit, a diákok számának alakulását és az 1950-es évek gazdasági változásainak hatásait, amelyek a pusztai iskolák életére is hatással voltak.

Lakatos Vince 1979-ben megjelent *Mécsvilágnál* című könyvében. Olyan író tollából ismerhetjük meg a korabeli viszonyokat, aki maga is tanyasi diákként ült iskolapadba. Koncz Sándor kutatásai is fontos alapul szolgálnak a témakör ismeretéhez. Munkái közül kiemeljük a *150 éves a külterületi iskoláztatás Hódmezővásárhelyen (2005)*. Tanulmányában a tanyai iskolaépületek első száz évének vázlatait jeleníti meg. *Tanyai iskolák Hódmezővásárhelyen 1919-1949 között* 2006-ban megjelent kutatásában tematikus szempontsorok alapján veszi sorra a tanyai iskoláztatást, mint az iskolaállítást, tankötelezettség, tanév, osztályok száma.

Jász-Nagykun-Szolnok vármegye népoktatásának áttekintése

Jász-Nagykun-Szolnok vármegye három közigazgatási egységből alakult meg 1876-ban. Az 1867-es kiegyezést követően a gazdasági fejlődést jelentősen akadályozta a társadalom alacsony iskolázottsági színvonala. A kiegyezés idején a nők 25, a férfiak 41%-a tudott írni és olvasni. A polgárosodáshoz viszont elengedhetetlen volt az iskoláztatás színvonalának növelése. Az iskolaügy fejlesztését két törvény határozta meg, az 1868-ban báró Eötvös József által kiadott 1868:38. népiskolai és az a középfokú intézményekre irányuló 1883: 30. törvénycikk. A népiskolai törvény életbe lépésével a népiskolákat az állam felügyelte, tanfelügyelői szervezetet hozott létre, tanítóképzőket állított fel. A népiskolákban csak

szakképzett tanító taníthatott, meghatározta a kötelező tantárgyakat. A tankötelesek anyanyelvükön részesülhettek az oktatásban.²

A továbbiakban meghatározta a népiskolák felállításának körét, ezen belül a hitfelekezetek, magánosok és társulatok és községek által felállított tanintézeteket. A népoktatási törvény 47 §-a kimondja, hogy a tanyán élő lakosok tanköteles gyermekeinek oktatását:

„A tanyai lakosok gyermekei oktatásáról azon községek kötelesek gondoskodni, melyekhez a tanyák tartoznak; és pedig:

a) vagy tanyai iskolák állítása által;

*b) vagy oly határokon, hol a tanyáknak egymástól távolsága miatt tanyai állandó iskolák a czélnek meg nem felelnének, járó-keelő (ambulans) tanítók alkalmazása által”*³A törvény kitért a tanítandó tantárgyakra, mind a felekezeti, az elemi és felsőbb népiskolák számára.

A hitfelekezetek és a községi népoktatási tanintézetek elemi és felsőbb népiskoláiban a következőképpen alakultak a tantárgyak megoszlása. Az intézményekben azonos tantárgyak a következők voltak:

„a) hit- és erkölcsstan;

b) olvasás és írás;

c) fejbeli és jegyekkel való számolás, és a hazai mértékek ismerete;

d) nyelvtan;

e) természettan és természetrajz elemei, figyelemmel az életmódra és vidékre, melyhez a gyermekek nagyobb részének szülői tartoznak.

f) hazai földleírás és történet;

g) gyakorlati útmutatások a mezői gazdaság és különösen a kertészet köréből;

h) a polgári jogok és kötelességek rövid ismertetése;

i) ének;

*k) testgyakorlat, tekintettel a katonai gyakorlatra;”*⁴

Az 1867-ben megkötött kiegyezés hatására Ausztria és Magyarország kapcsolata új alapokra helyeződött, a két ország önálló lett, külön kormánnyal és parlamenttel működött közös uralkodóval, aki elismerte az 1848-as törvényeket. Megalakult a felelős magyar minisztérium, melynek élén Andrássy Gyula gróf állt. Összegezve elmondható, hogy a kiegyezés lehetőséget teremtett a magyarországi polgári fejlődésre, lehetőség nyílt a hazai iskolaügy modernizálására. Eötvös József (1813-1871) 1868-ban kiadott népoktatási törvénye egy elméleti és gyakorlati tapasztalatokra épülő szellemi munka, melyben hangot ad állambölcseleti, társadalomfilozófiai, művelődéseméleti nézeteinek.⁵

A törvény szabályozta a tanítás kötelezettségét és szabadságát. A szellemileg sérült gyermekek kivételével minden tanköteles gyermeknek kötelezővé tették az oktatást. Amennyiben a szülő vagy a gyám akadályozza a gyermek iskolába járását, az pénzbüntetést, súlyosabb esetben külön gyám elrendelését vonta maga után. A 19. században a vármegyében az oktatásügy kedvezőbben alakult, mint az ország többi területén. Az 1876/77-es tanévben 17 községi, 5 gimnázium, nőneveldek, 143 felekezeti iskola működött. A tanítók száma a

² Zádorné, 1996. 85-86.

³ 1868. évi törvénycikk a népiskolai közoktatás tárgyában

Letöltés helye, ideje:

<https://net.jogtar.hu/getpdf?docid=86800038.TV&targetdate=&printTitle=1868.+%C3%A9vi+XXXVIII.+t%C3%B6rv%C3%A9nycikk&referer=1000ev> 2020. 08. 18.

⁴ Uo.

⁵ Kelemen, 2019. 7.

https://folyoiratok.oh.gov.hu/sites/default/files/journals/upsz_2019_5_6_online.pdf 2020. 08. 18.

megyében 249 volt, és 41 200 tankötelest számolhatunk. Több településen azonban, különösen a pusztákon nem volt megoldott az oktatás. Ezzel ellenben a vármegye iskolahálózata elmaradt az átlagtól, melyek fejlesztése a községi előljáróságok, testületek, vezetők feladati közé tartozott. Az új iskolaépületek felállítását, tanítói álláshelyek kialakítását és bérezésüket a pénzhiány miatt nem tudták megoldani.⁶

A két világháború között a 19. században kialakult magyar iskolaügy fejlesztésére került sor. Az oktatásügyet a Vallás-és Közoktatásügyi Minisztérium irányította, élén Klebelsberg Kunoval és Hóman Bálinttal. Bár mind a két kultúrpolitikus műveltsége eltérő volt, viszont mind a ketten a korszak egyik fontos feladatának a népiskoláztatás fejlesztését tartották.⁷ 1924-ben az elemi népiskola fejlesztése érdekében már határozott lépéseket tettek, amely jól megmutatkozott a Nemzetnevelésben is, ahol egyre inkább erősebb lett a nyolcosztályos népiskola gondolata, miután a hatosztályos elemi iskolai oktatás kevésnek bizonyult. A reformtól nem csak a műveltség színvonalának emelését várták, hanem a tanítók társadalmi megbecsültségét is.⁸

Jász-Nagykun-Szolnok vármegyében Klebelsberg Kuno 1926:7. tc megjelenése után 122 állami és 26 községi iskola látta el az oktatási feladatokat. A felekezeti intézmények közül 38 református, 8 római katolikus és 8 izraelita és 2 evangélista iskolát találhatunk. Az uradalmakban pedig 11 intézmény volt ekkor.⁹

Az Alcsisziget

A Holt-Tisza úgymond az elő Tisza mellett található Szolnok egyik legjelentősebb vízfelülete.¹⁰ Az Alcsi-sziget Szolnok külterületéhez tartozik, amely sajátos történelmi múlttal rendelkezik. A szigetet a tatárjárás előtti időszakban a Csák nemzetség irányította. Az 1550-es adóösszeíráskor ismét feltűnik a sziget Acsi néven. A városrész egy régebben létezett falura nevére is utal. A külterület puszta elnevezése a tanyák elhagyásával alakult ki.¹¹ Az Alcsipuszta a Tisza és a Zagyva által határolt területeken található. Az alábbi térkép az 1700-as évekből származik, amely a folyószabályozás előtt állapotot szemlélteti:

---

⁶ Zádorné, 1996. 91.

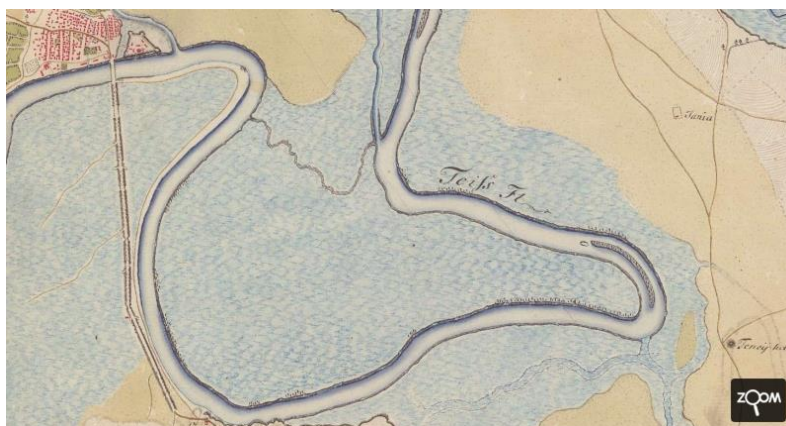
⁷ Romsics, 2010. 114.

⁸ Joó, 2006.10.

⁹ Császár, 1990. 70-72. 74-75.

¹⁰ Petrás, Virágné, 2014. 6.

¹¹ Vincze, 1986. 352.

1. ábra: Alcsipusztai folyószabályozás előtt¹²

Az Alcsisziget jelentősen összefügg Szolnok város fejlődésével. A polgárosodás fontos állomása volt a vasút, mely a 19. század közepén terjedt el. Az 1876. évi közigazgatási szervezés folyamán Szolnok lett Jász-Nagykun-Szolnok vármegye székhelye. Mivel Szolnok ezzel jelentős vasúti csomópont lett, gazdasági szempontból is fontos szerepet játszott.¹³ Az Alcsipusztai lakosok száma az 1910-es statisztika alapján 630 fő volt. Az alábbi táblázat szemlélteti Szolnok külterületi lakosainak számát. 1949-ig külterületeken élők száma nőtt, 1960-as demográfiai adat alapján 2698 fő élt Szolnok külterületén.¹⁴

1 táblázat: A Szolnok környéki külterületi lakosok száma 1910-ben.¹⁵

Külterület	Lakosság szám
Alcsipusztai	630
Csöbörér	97
Kisszanda	60
Ószanda	368
Szandai szőlők	775
Ugari tanyák	1597
Újszanda	283

A két világháború között iskolát is létrehoztak a területen, és megalakult az Alcsiszigeti Halászat Társulás. A II. világháború során a szigeten élők saját maguk által készített bunkerekben vészték át a szőnyegbombázásokat. A szocialista időkben a terület gazdasági fellendülést mutatott: létrejött az Alcsiszigeti, későbbi nevén Héki Állami Gazdaság. Érdekességképpen Európában elsőként helyezték itt üzembe az első körforgó öntözőgépet. Az 1980-as években tovább erősödött a gazdaság. Az Alcsisziget napjainkban is kiemelkedő szerepet játszik az itt élő emberek közösségi életében.¹⁶

¹²Letöltéshelye: https://mnl.gov.hu/mnl/jnszml/hirek/160_eves_az_alcsisziget_avagy_mi_koti_ossze_komaromot_es_alcsiszigetet 2020. 08. 01.

¹³ Rétvári, Somogyi, 1993. 165.

¹⁴ Szabó, Szabó, 1989. 256.

¹⁵ Szabó, Szabó, 1989. 256.

¹⁶Letöltés helye:

http://www.kotivizig.hu/index.php?option=com_content&view=article&id=1716:koenyv-alcsisziget-multjarol&catid=1:jeles-esemenyek&Itemid=74 2020. 08. 01.

Az iskola létesítésének első lépései

Almásy Sándor főispán¹⁷ szerepe az iskola felállításában

Szolnok és környékének első iskoláiról szóló adatok a 15. századból ismertek. Eötvös József 1868-ban kiadott törvényének hatására Szolnokon az 1878/1879. tanévben tizenkilenc képesített tanító mellett egy segédtanító tanított. A tankötelesek száma ekkor 1948 volt. 1932-ben Szolnokon tizánhat elemi iskolában kilencven tanító tanított. Ekkorra már 3704 főre emelkedett a tankötelesek száma.¹⁸

Az Alcsiszigeten élő gyermekek-akárcsak minden olyan tanuló, aki külterületen élnehezen közelítették meg a szolnoki kertvárosi elemi népiskolát. Az 1929. május 29-i levélben Szolnok Város Közigazgatási Bizottsága első körben felhívta a város tanácsának figyelmét az iskola létrehozására, ahol rámutattak a tanulás fontosságára is, hiszen a lakosság közül található alig vagy egyáltalán írni-olvasni nem tudó szülőket is: „...kövessen el minden lehetőséget, hogy itt ténylegesen iskola létesüljön. A magunk részéről a legnagyobb támogatást kilátásba helyezzük, mert örvendetes eseménynek kell tekinteni, ha az alig olvasni, írni tudó szülő gyermeke részére iskolát épít...”.¹⁹ A kérésre a válasz nem volt túlságosan biztató a jövőre nézve, ugyanis az 1929-ben megtartott szeptember 30-i rendes közgyűlés határozatában foglaltak szerint teljes mértékben elzárkózott az iskola felállításától, amelyre egyrészt anyagi okokra, másrészt pedig a tanulók kevés létszámára hivatkozott.²⁰

Jász-Nagykun-Szolnok Vármegye főispánja, Almásy Sándor Szolnok város Mérnöki Hivatalát utasította annak a térképnek az elkészítésére, amely az alcsiszigeti 6-11 korú gyermekek által lakott területek találhatóak és a miniszter vár. A térkép 1930. március 21-re elkészült és ez alapján a Vallás-és Közoktatásügyi Miniszter Jász-Nagykun-Szolnok Vármegyéhez címezte.

Dr. Flandorfer miniszteri tanácsos levele Szolnok város képviselő – testület részére 1930-ban benyújtott kérelmében hangsúlyozza az Alcsi-szigeten az iskola felállítását. A miniszter levele rámutatott, hogy a 40 főt meghaladó tanulói létszám indokoltá teszi az iskola létrehozását. A gyermekek a nagy távolságok miatt nem tudják megközelíteni a belterületi iskolát. Az intézménytől a legközelebbi ház is 3 km-es távolságra van. A miniszter levele egy korábbi kérelem elutasítását is hangsúlyozta, miszerint elfogadhatatlan az a ténymegállapítás, amely alapján azért nem állítanak fel a külterületen iskolát, mert azt a tanulók létszáma nem indokolta: „Palla Sándor és társai²¹ kérvénye tárgyában mult évi szeptember hó 30-án hozott 13 407 számú képviselőtestületi véghatározat indoklása tehát abban a részében, hogy a körzetben lakó tanulók csekély száma az iskola sürgős szükségét nem indokolná, téves és elfogadhatatlan.”²²

Dr. Flandorfer Pál miniszteri tanácsos levelében arra is kitért, hogy a közeljövőben tanulók létszámának növekedésére lehet számítani és az intézmény felállítását két éven belül el kell rendezni. Állami iskola alapításáról beszélünk, így mivel nem felekezeti lesz az intézmény

¹⁷ Almási Sándor főispán (Jászberény 1874.11.10.-Pomáz, 1958.10.24. Jogász, földbirtokos és politikus. Egyetemi tanulmányait követően Pest vármegye, szolgabírója és főszolgabírója. Később vármegyei főjegyző. 1921-ben kinevezték Nyugat-Magyarország kerületi kormánybiztosává. 1922-ben Szolnok, 1927-től pedig Bihar vármegye főispánja volt. Forrás: Magyar Életrajzi Lexikon.

Letöltés helye: <https://mek.oszk.hu/00300/00355/html/ABC00003/00210.htm> 2020. 08. 01.

¹⁸ Almási, 2020.33.

¹⁹ MNL JNSZML. V. 474. 3610./1934.

²⁰ MNL JNSZML. V. 474. 3610./1934.

²¹ Palla Sándor alcsiszigeti lakos volt.

²² M. Kir. Vallás és Közoktatásügyi Miniszter. Szám: 860/40/345/1930- VIII. a.ü. o. Szolnok alcsiszigeti tanköteleseinek iskoláztatása

nem lehetett számítani építési államsegélyre. Ennek érdekében Szolnok városnak minél előbb gondoskodnia kellett az Alcsi-sziget népesebb nyugati részén iskola felállítására megfelelő telek álljon rendelkezésre, továbbá 1931-re rendelkezzen a város annyi pénzüsszeggel, hogy abból fel lehessen építeni az intézményt. Ebben az esetben a miniszter támogatásával módjában áll a várost segíteni. Almásy Sándor főispán Szolnok város polgármestert felszólította, hogy az iskola számára legyen meg a megfelelő telek és az építkezés fedezésére is álljon rendelkezésre megfelelő pénzüsszeg. A miniszteri rendeletre az a válasz jött, hogy a város anyagi feltételei szűkösek, így nem tudják az iskolát felállítani.²³ Láthatjuk, hogy mennyi akadályba ütközött az Alcsi-szigeti iskola megalakulása.

Az iskola megalakulása

Az alcsiszigeti tanköteles gyermekek iskoláztatásának előmozdításában, Ratkai Istvánné üdülője volt az első lépés. Ő volt az a lakos, aki az egy szoba, konyhás pincével rendelkező épületet felajánlotta iskola céljára. Ez a szerződés, amely Ratkai Istvánné és Szolnok Városi Tanács között jött létre az új iskola felépüléséig tartott, 1-2 évig.²⁴

Jász-Nagykun-Szolnok Vármegye királyi tanfelügyelője 1938 november 2-án értesítette Szolnok Város Tekintetes Polgármesteri Hivatalát arról, hogy a megalakult vándor-iskola tanítója ifj. Mezei István szolnoki lakos okleveles állás nélküli tanító lett. Tanítói oklevelét 1932-ben szerezte meg.²⁵

Kolláth Mihály és a többi Alcsi-szigeti lakos nevében 1938. 11. 30-án kelt. levelében háláját fejezte ki a Vallás-és Közoktatásügyi Miniszterhez és további kérést indítványoztak a vándor-iskola bővítésére, ugyanis a gyermekek a kis szűk termekben alig férnek el. A levél a következőképpen hangzik:

„Nagyméltóságú Miniszter Úr.

Mi szolnok- alcsiszigeti lakosok köszönetet kell mondanunk Nagyméltóságú Miniszter Úrnak azért, hogy kegyes volt itt egy vándor iskolát fel állítani. Itt Szolnok alcsiszigeten 50-et meghaladó tanuló gyermek van. Naponta 12 km-t kelet megteni, hogy Szolnokra mehesenek iskolába. Sokszor esős, szeles, hófúvásos időben és kénytelenek voltak iskolába menni kicsiny gyermekeink. Ilyen rossz időben sokszor át fáztak és súlyos betegségbe estek.

Amikor a vándoriskola felállításáért mi idevalósi szülők Nagyméltóságú Miniszter Úrnak köszönetet mondunk, ugyanakkor nem halaszthatjuk el, hogy dr. Hertelendi Jenő Méltóságos Úrról meg ne emlékezzünk, aki szintén nagyon-nagyon a szívéen viselte a mi sorsunkat. Most egy nagy kéréssel fordulunk Nagyméltóságú Miniszter Úrhoz. Mint méltóztatik tudni, ezen a külhatáron 50-net meghaladó gyermek jár az itteni vándoriskolába. ez az iskola egy kicsi tanyasi szobában van elhelyezve, ahova még 20 gyermek is csak nehezen fér el. Nagyon kérjük Nagyméltóságú Miniszter Urat, hogy ide a vándoriskola helyet egy rendes iskolát fel építtetni kegyeskedjék, mert itteni kicsiny gyermekeinknek nagyon szükséges.

Mi tudjuk, hogy Nagyméltóságú Miniszter Úr kérésünket meg fogja halgatni és ezért a legalázotásban kérjük Nagyméltóságodat, hogy az iskolát a lehető leghamarább meg építtetni szíveskedjék. Mi szolnok alcsiszigeti lakosok bízunk abban, hogy Nagyméltóságú Miniszter Úr, ezt a kérésünket meghalgtja s várjuk és reménkedünk Nagyméltóságú Miniszter Úr magas döntésében.

Szolnok- Alcsisziget, 1938. XI. 30.

²³ MNL JNSZML. V. 474. 3610./1934.

²⁴ MNL JNSZML. V. 474. 3610./1934.

²⁵ Vallás-és Közoktatásügyi Miniszter 1938. VI. ü.o.sz. 66 743. sz. rendelete

*Mélytisztelői
Kolláth Mihály
és a többi alcsiszigeti lakosok „*²⁶

Az új iskolák kialakítása és a megszűnésük

A fentebb idézet levélre 1939. január 31-én a vármegye királyi tanfelügyelőjétől azt a választ kapták, hogy Jász-Nagykun-Szolnok Vármegye vándoriskolái, érintve a Szolnok-alcsiszigeti iskolát is, átalakításon esnek át. (Kovács Gyuláné dr., Békési 2019. 29.)

Jegyzőkönyv készült arról a bérbeadásról, miszerint Csák János és neje bérbe adják a városnak az alcsiszigeti tanyájukat iskolai oktatás céljából 1941. szeptember 1-1942. június 30-ig.

A tanya havi bérleti díj 25 pengő volt, amely tipikusan tanyai iskola képét festi egy padlós szoba, cementkőből kirakott konyha helyiségekből álló épület volt. Az elemi oktatáson kívül leventeképzést is folytattak a tanyán.²⁷ Dr. Szabó Ferenc, Szolnok város polgármestere özv. Enyedi Andrásné²⁸ két szobás, alcsiszigeti lakását kiutalta további vándor tanyai iskola működtetésére, évente 300 pengőért. (Kovács Gyuláné dr., Békési 2019. 29.)

Vándor tanyai iskola működésére bérbe adott ingatlanról újabb jegyzőkönyv számol be az 1943-1944-es tanévre szólóan. Az ingatlant Simon Ferencné adta bérbe 40 pengőért, amely egy szoba, konyha helyiségekből állt. Az ingatlanhoz egy nagyobb méretű istállóból. A jegyzőkönyvben az is szerepel, hogy az épület sokkal nagyobbak bizonyul a többi vándor-tanyai iskolánál.²⁹

Az Alcsiszigeten az 1960-1970-es években két iskola és óvoda is működött. Ezekben az időkben az alcsiszőlői/ alcsiszigeti iskola tanára Lévay Károly volt. Ebbe a négy osztályos tanyai iskolába az Alcsisziget É-Ny-i részéről jártak be a gyermekek. A tanulói létszám alakulását a 4. táblázatban követhetjük nyomon.

4. táblázat: Az alcsiszigeti iskola tanulóinak száma 1938-as tanévről és 1963- 1966 között³⁰

Iskolai év	Tanulói létszám
1938	44 fő
1938 -általános továbbképző tanulók száma	7 fő
1963-1964	13
1964-1965	18
1965- 1966	14

²⁶ Kovács Gyuláné dr, Békési, 2019. 28.

²⁷ MNL. JNSZML jgyk. A vándoriskola részére helyiségbérleti szerződés az 1941-1942-es tanévre Készült Szolnokon, 1941. augusztus 28. napján a polgármesteri hivatalban. Tárgy: Alcsiszigeti vándoriskola helyiségének bérlete.

²⁸ Az alcsiszigeti tanyát Ratkai Istvánné vásárolta meg, de ez nem változtatott azon a tényen, hogy az ingatlanban tanyai gyermekeket oktassanak. (Kovács Gyuláné dr., Békési 2019. 29.)

²⁹ MNL. JNSZML jgyk. A vándoriskola részére helyiségbérleti szerződés az 1941-1942-es tanévre Készült Szolnokon, 1943. évi október hó 15. napján a polgármesteri hivatalban. Tárgy: Az Alcsi-szigeten működő vándoriskola céljaira helyiség biztosítása.

³⁰ Kovács Gyuláné dr., Békési 2019. 43.

Az adatokból láthatjuk, hogy a tanulói létszámok csökkenést mutattak, ugyanakkor a Megyei Tanács VB Művelődési osztálya mégis csak az iskola fenntartására törekedett. Buday Péter a Művelődési osztály vezetője azzal indokolta az intézmény további fenntartását, a tankötelesek elszállítása más iskolai körzetbe nem lenne megoldható. Hiába harcoltak az iskola fennmaradásáért, 1968-ban a Szolnok Megyei Tanács Végrehajtó Bizottsága előbb szüneteltette az oktatást 1968 január 1-től, majd pedig 1968. május 13-án kelt. levelében az iskola megszűnéséről olvashatunk, ahol a külterületek felszámolására és elnéptelenedésre, valamint gazdasági érdekekre hivatkoznak az iskola bezárásával kapcsolatban. Részlet az általános iskola megszüntetésének előterjesztéséről: „*Tisztelt Megyei Tanács! Az általános iskolák körzetesítése valamint a külterületek felszámolása és a közlekedési viszonyok fokozatos javulása folytán természetes folyamat, hogy egyes- főképpen egy tanerős- külterületi általános iskolák elnéptelenednek megszüntetésük gazdasági okokból indokolt...*”³¹

A másik tanyai iskola Alcsiszigeten 1974-ben szűnt meg, amely a Héki Állami Gazdaság külterületének központjában működött, melynek tanítója Molnár Lajos volt. Az iskola megszüntetésének indoka itt is a gyermekek számának csökkenése volt.³²

ÖSSZEGZÉS

Az Alcsisziget történetében láthattuk, hogy a tanyán élő gyermekek elemi oktatásának elindításához szükség volt a közösség összetartó erejére. A tanyai közösség erejének köszönhetően, kiváltképp az alcsi -szigeti vándoriskola felállításában, majd bővítésében a lakók összefogásának köszönhetően működtek ezen területen az intézmények tanyai területek körzetesítéséig.

A tanulmány adalékul szolgál egy kevésbé kutatott téma megismeréséhez. Az Alcsisziget ma is Szolnok egyik jelentős külterülete, ahol egyre inkább a tanyai turizmust virágoztatják fel. A téma kutatását ezzel még nem zártuk le. Szolnok külterületén a Besenyszögi úton valamint Eresztőhalmon hasonlóképpen történt a tanyai gyermekek oktatása. A kutatás többi részében ezeket az iskolákat kutatjuk fel és tárjuk fel történetüket.

FELHASZNÁLT SZAKIRODALMAK

- [1] Cseh Géza (1988): *Szandaszőlős. In: Adatok Szolnok Megye történetéből II.* 181-190. ISBN 963 7244 00, ISBN 978 963 276 179 4
- [2] Joó Adrienn (2006): *Az elemi népoktatás és tanítóképzés reformja.* In: *Iskolakultúra.*9.sz.10. ISSN 1215- 5233
- [3] Koncz Sándor (2006): *Tanyai iskolák Hódmezővásárhelyen*
Letöltés helye, ideje: <http://mek.oszk.hu/06200/06245/html/index.htm> 2020.08.15.
- [4] Koncz Sándor (2005): *150 éves a külterületi iskoláztatás Hódmezővásárhelyen.*
Letöltés helye, ideje: <http://mek.oszk.hu/06200/06245/html/index.htm> . 2020.08.15.
- [5] Kovács Gyuláné dr., Békési István (2019): *Történelmi séta az Alcsi-Holt Tisza mentén.* Szolnok. 6-8. 26-30. 40-50. ISBN 978-615-81137-0-0
- [6] Lakatos Vincze (1979): *Mécsvilágnál.* Tankövkiaadó Vállalat. Budapest. ISBN: 963-17-3963-5
- [7] Pornói Imre (1995): *Az 1920-as évek népoktatása és a nyolcosztályos népiskola Magyarországon.* In: *Magyar Pedagógia.* 316- 318. ISSN 0025- 0260

³¹ MNL JNSZML. Szolnok Megyei Tanács Végrehajtó Bizottsága. Előterjesztés általános iskola megszüntetésére. Szolnok, 1968. május 13.

³² Kovács Gyuláné dr., Békési 2019. 43.

- [8] Pukánszky Béla- Németh András (1997): *Neveléstörténet*. ISBN 9631877183
- [9] Romsics Ignác (2010): *Magyarország története a 20. században*. Osiris. 114.
- [10] Sáska Géza (2006): *Az oktatási ideológiák változékonyságáról: a 19 és a 20. századi liberális oktatáspolitikák*. In: Új Pedagógiai Szemle. 56. évf. 10.sz. 50. ISSN: 1788-2400
- [11] Szabó Attila (2000): *A falusi népiskolák kiépítése*. In: Új Pedagógiai Szemle. 78-82. ISSN 1788-2400
- [12] Szabó István, Szabó László: *Szolnok*. In: Adatok Szolnok megye történetéből. 1989.256. ISBN 963 01 1899 8
- [13] T. Kiss Tamás (1998). *Állami művelődéspolitikai az 1920-as években*. Budapest: Mikszáth Kiadó. 64. ISSN 963-9126-02-0
- [14] Vaskó László (1980): *A köznevelésügy fejlődése a tiszántúli tankerületben: 1944-1950*. 475-477. ISBN 9634711014
- [15] Zádorné Zsoldos Mária (1996): *Iskolaiügy Jász-Nagykun-Szolnok Vármegyében (1876–1900)* Jászkunság, 1996, XLII. évfolyam, 3-4. szám, 128-136. o. ISSN: 1219- 5049

LEVÉLTÁRI FORRÁSOK

- [1] MNL JNSZML Kgy. jkv. 2/1890.
- [2] MNL JNSZML Kgy. jkv. 147/1890.
- [3] MNL JNSZML Kgy. jkv. 435/1892.
- [4] MNL JNSZML Kgy. jkv. 2/1890.
- [5] MNL JNSZML Kgy. jkv. 286/1894.
- [6] MNL JNSZML Kgy. jkv. 286/1894.
- [7] MNL. JNSZML jgyk. A vándoriskola részére helyiségbérleti szerződés az 1941-1942-es tanévre. Készült Szolnokon, 1941. augusztus 28. napján a polgármesteri hivatalban. Tárgy: Alcsiszigeti vándoriskola helyiségének bérlete.
- [8] MNL. JNSZML jgyk. A vándoriskola részére helyiségbérleti szerződés az 1941-1942-es tanévre. Készült Szolnokon, 1943. évi október hó 15. napján a polgármesteri hivatalban. Tárgy: Az Alcsi-szigeten működő vándoriskola céljaira helyiség biztosítása.
- [9] MNL JNSZML. Szolnok Megyei Tanács Végrehajtó Bizottsága. Előterjesztés általános iskola megszüntetésére. Szolnok, 1968. május 13. MNL JNSZML. V. 474. 3610./1934.
- [10] MNL JNSZML. V. 474. 3610./1934.

TÖRVÉNYEK, RENDELETEK

- [1] Vallás-és Közoktatásügyi Miniszter 1938. VI. ü.o.sz. 66 743. sz. rendelete
- [2] 1868. évi XVIII. törvénycikk a népiskolai közoktatás tárgyában.
<https://net.jogtar.hu/getpdf?docid=86800038.TV&targetdate=&printTitle=1868.+%C3%A9vi+XXXVIII.+t%C3%B6rv%C3%A9nycikk&referer=1000ev2020>. 08. 18.
- [3] 1926. évi VII. törvénycikk A mezőgazdasági népesség érdekeit szolgáló népiskolák létesítéséről és fenntartásáról <http://www.1000ev.hu/index.php?a=3&param=7667> 2020. 08. 18.

KÉP FORRÁSA:

Letöltéshelye:https://mnl.gov.hu/mnl/jnszml/hirek/160_eves_az_alcsisziget_avagy_mi_koti_ossze_komaromot_es_alcsiszigetet_2020. 08. 01.

TÁBLÁZATOK FORRÁSA:

1. TÁBLÁZAT: Szabó István, Szabó László: *Szolnok*. In: Adatok Szolnok megye történetéből. 1989.256. ISBN 963 01 1899 8

2. TÁBLÁZAT: Kovács Gyuláné dr., Békési István (2019): *Történelmi séta az Alcsi-Holt Tisza mentén*. Szolnok. 6-8. 26-30. 40-50. ISBN 978-615-81137-0-0

NEMZETISZOCIALISTA ANALÓGIÁK A HARRY POTTER-UNIVERZUMBAN

Patrik L. BAKA¹

ABSTRACT

The paper focuses on the national socialist allegories of the world-famous *Harry Potter* series and the *Wizarding World* of J. K. Rowling. In its introductory part, it reveals some sharp Arya parallels between the universes of the most well-known speculative fictions. It continues with the explanations of how dictatorships are built through the capital curses of Rowling's fantastic world, then it focuses on the analogy between the Nazi occultism and the pure blooded doctrines of Voldemort.

KEYWORDS

interactive activities, national socialist allegories, pure blooded ideology, Arya ideology

BEVEZETÉS

„Nincs jó és rossz, csak hatalom van, és azok, akik túl gyöngék hozzá, hogy megszerezzék.”
(Voldemort; J. K. Rowling: *Harry Potter és a bölcsék köve*)

A tanulmány a Harry Potter-univerzum nemzetiszocialista áthallásaira fókuszál. Először a legismertebb transzmediális SF univerzumok árja analógiáira hívja fel a figyelmet, majd rátér Rowling világának vonatkozó párhuzamaira. A főbenjáró átkok mentén magyarázza az autoriter rendszerek kiépülését, majd Voldemort tanait vonja párhuzamba a náci okkultizmus egy-egy elemével. A munka a mű vitalista humanizmusát mindenekelőtt az elnyomó rendszerekkel szembeni ellenállásban véli felfedezni.

Az SF univerzumok nemzetiszocialista áthallásai

Az emberiség történelmének legsötétebb időszakát, a gonosz fizikai és szellemi megtestesülését a huszadik századi náci ideológia szárnyalása hozta magával. Azóta, ha egy irodalmi vagy filmes alkotás olyan politikai hatalom megalkotásába fog, ami a sötétség palástját viseli a vállán, óhatatlanul előtérbe kerülnek a náci áthallások.

Ha csak egy röpké pillantást vetünk is a három legismertebb spekulatív fikciós – s egyszermind a populáris kultúra élvonalát képző – univerzumra, visszaigazolván látjuk ezt az állítást.

J. R. R. Tolkien főművében, *A Gyűrűk Urában* a gépiesen rendezett hadrendben felsorakozó, vasudvardi uruk-hai orkok légiói számos kritikus számára a Waffen-SS seregszemléit idézték meg – amit Peter Jackson mozijának látványvilága is tovább erősített –, egyenesen meddővé téve a szerző ennek ellenében tett, hathatós ellenállását az első kötet előszavában, aki szerint „[a] valóságos háború sem lezajlásában, sem végeredményében nem hasonlít a legendák háborújához” [1].

---

¹ PaedDr. Baka Patrik, PhD. Selye János Egyetem, Magyar Nyelv és Irodalom Tanszék, egyetemi adjunktus, baka.l.patrik@gmail.com

A *Star Wars*-univerzum galaktikus birodalmának klónkatonái révén a Lucas-stáb már tudatosan idézte meg a náci hadsereget. Stratégiájuknak éppúgy része volt a totális uniformizáció, a katonák rohamosztagosként való megnevezése, rájátszva a barnainges SA nevére – a német „Sturmabteilung” ugyanis rohamosztagot jelent –, mint ahogy az sem véletlen, hogy a birodalmi hadsereg jószerével kizárólag középkorú, fehér férfiakból áll, akik mind felsőbbrendű pozícióból szemlélik a többi fajt [2]. Tolkien esetében, középkorias világa okán a maskulin orientáció evidenciának tekinthető, ám a tündék külleme, s hogy képességeik révén megannyi vonatkozásban a többi középföldi faj fölött állnak, néhányak számára ugyancsak zavaró áthallásokat hozott [3].

J. K. Rowling *Harry Potter*-szériájában [4–10] még az iménti kettőnél is markánsabban érhetők utol a náci analógiák. A továbbiakban a nemzetiszocialista és az aranyvérű tanok összecsengését s képviselőik hasonlóságát tárgyaljuk.

A főbenjáró átkok és a diktatúrák

A nagyotált tekintve megállapítható, hogy politikai irányultságától függetlenül bármilyen diktatúra működése leírható Rowling varázsvilágának főbenjáró átkaival, az *imperius*szal – alkalmazva „Imperio!” –, a *cruciatusszal* – használva „Crucio!” – és az *Avada Kedavra*val.

Az első kettő, etimológiáját tekintve – a *Harry Potter*-univerzum átkainak legjavához hasonlóan – latin eredetű, az előbbi az „uralom/kormányzás”, az utóbbi pedig a „kín/kínzás” szavakat takarja. A harmadik ellenben vagy arab gyökerekkel bír, az „ahadda kedahra” kifejezésre játszva rá, minek jelentése „szavammal pusztítok”, vagy pedig a hasonló értelmű, arámi „abracadabra” egy változata, amelyet „pusztuljon a dolog”-két fordíthatnánk [11–12].

Ez a három bűvige az elnyomó rendszerek működés módját tükrözi vissza, hisz egy diktatúra mindig elvárja a vezér akarata szerinti cselekvést – *imperius* –, amit ha az egyén nem teljesít, úgy a csatlósok általi kínzásra számíthat – *cruciatus* –, s ha még ez sem töri meg, és továbbra is ellenáll, a halállal nézhet szembe – *Avada Kedavra*.

A Voldemort név francia nyelv felől felfejthető jelentése pedig, „a halál szárnyalása” nem csak a konkrét szereplő karakterrajzát predestinálja, de minden olyan vezetőét is, aki egy diktatúra kiépítését tűzi ki céljául.

Aranyvérűek és árják

A nemzetiszocialista árja tant Rowling világában a Voldemorték és elődeik által preferált „aranyvérű elsőbbség” váltja fel.

A származás mentén kiépített „hierarchia”, ami szerint a varázslók és boszorkányok közt vannak arany-, fél- és sárvérűek, annak alapján, hogy valakinek mindkét szülője, esetleg csak az egyik, vagy talán egy sem bírt mágikus képességekkel, a fajelméletet tükrözi vissza. A *Mein Kampf* vonatkozó tételeinek értelmében a mindenk fölött álló germán faj hivatott az uralkodásra, ami a többi néphez képest „übermenschnek”, azaz felsőbbrendűnek számít. Ilyenformán ők hozhatók párhuzamba a varázsvilág aranyvérűivel, a németek rokon népei – mint a skandinávok vagy az angolszászok – tekinthetők félvérűeknek, a többi nemzet pedig sárvérűnek számít. Utóbbiak és a varázstalan emberek, azaz a muglik közt alig tesz különbséget az aranyvérűséget súlykoló oldal. Felőlük nézve legfeljebb egy ahhoz hasonló viszonyban volnának leírhatók, ahogyan Hitler és ideológusai a szlávokat és a zsidóságot látták egymáshoz képest [13].

Az, hogy Voldemort őse, a Roxfort egyik alapító atyja, Mardekár Malazár már az alternatív középkorban is csak akkor fogadott volna be növendékeket a boszorkány- és varázslóképző szakiskolába, ha azok igazolni tudják, hogy aranyvérűek, talán a messzi múltba visszanyúló antiszemitizmus keserű mementója. A felvilágosult varázslók természetesen látják e kiközösítő, vérségi alapú ideológia megannyi buktatóját, és teljesen elhatárolódnak tőle – Mardekár is azért kényszerült a Roxfort elhagyására, mert alapítótársai nem osztották

véleményét. Ám amíg eredendően „csak” kizárni óhajtotta az általa nem tisztavérűnek tartott jelentkezőket, távozásakor már a vérszomj uralkodott el rajta. Megépítette ugyanis a Titkok Kamráját, ahol azért hagyott hátra egy több száz évig élő bestiát, a baziliszkuszt, hogy reménybeli utódja majd annak segítségével „tisztíthassa meg” az iskolát. A kiközösítéstől tehát Mardekár is hamar eljut a gyilkosságig, ugyanazt a mintázatot követve, amivel a nácik hatalomátvétele is leírható, elég csak az antiszemitizmust legalizáló nürnbergi zsidótörvényekre gondolnunk [14].

Az iskolaalapító mellett egy másik nagyhatalmú mágus, Gellert Grindelwald is a varázslók felsőbbrendűségére hivatkozva véli úgy, hogy a mugliknak azok szolgálóivá kell válniuk, s eleinte nincs ezzel másként az az Albus Dumbledore sem, aki családi tragédiái hatására végül a varázstalan emberek egyik fő védnöke lesz. Mindketten az erőre, a származásra hivatkoznak a felsőbbbségi státusz igazolásakor, ahogy azt a nemzetiszocialisták is tették, árja tanaikkal. Beszédesnek mondható az is, hogy a pálforduláson átesett Dumbledore ugyanabban az évben, 1945-ben győzi le Grindelwaldot, amikor Hitler rendszere is megbukott [15]².

Az aranyvérűség elsőbbségét hirdető elmélet abszurditását az egyik főhős, Hermione Granger kimagasló tehetségével is igazolhatnánk, aki sárvérűként úgy volt évfolyamelső, hogy a társai közt több aranyvérű is akadt. A szerző talán az ő karaktere által is tiszteleg a megannyi hányattatásnak kitett, később sok esetben Nobel-díjjal jutalmazott zsidó tudósok és értelmiségiek előtt.

Hermionéval ellentétben az aranyvérű ideológia elsőszámú éltetője, Voldemort nagyúr saját félvérű származásának tudomásul nem vétele révén válik önnön elveinek megcsúfolójává, aki bár ténylegesen Mardekár Malazár utódja, ám az aranyvérű felmenő elvárásainak maga sem felel meg maradéktalanul. Épp ahogy Adolf Hitler is jócskán nem illett bele abba az idealizált árja-képbe, amit felsőbbrendűnek nevezett, már csak testi jegyeinek tekintetében sem, nem beszélve a felmenőit kutató legújabb vizsgálatok eredményeiről [16]. A Führernek persze nem kis fejfájást okozhattak azok a mendemondák sem, amelyek már uralma alatt is zsidó származását bizonygatták, apai nagypapjaként egy módos izraelita férfit tüntetve fel, akinek a házában megesett nagyanyja is szolgált [17].

Malfoy és Himmler

A Voldemorthoz csatlakozott halálfalók legjava mindazonáltal, vezérükkel ellentétben aranyvérű, s büszkék évszázadokra visszanyúló, olykor vérfertőzésekben gazdag családfájukra. Közülük a legismertebbek bizonyosan Malfoy-ék – akik nem mellesleg tejfehér bőrűek, szikarak, kimértek, sűrű szeműek és szőkék –, Lucius Malfoy személyében pedig a tulajdonképpeni helyettest ismerhetjük meg. Ebben a tekintetben markáns párhuzam létesül közte és Heinrich Himmler, az SS főparancsnoka között, aki történetesen Madarász Henrik német-római császár reinkarnációjának tartotta magát [18], ősei közt pedig különösen büszke volt Margaret Himmlerre, akit boszorkányság vádjával ítétek máglyahalálra [19]. A két személyt azon döntésük is egybeköti, hogy a végjáték/bukás alkalmával mindketten elhagyják urukat. A *Harry Potter és a Halál ereklyéi* filmadaptációjának második részében emlékezetes mozzanat a Malfoy-család távozása, Himmler pedig 1945 elején tett kapitulációs nyilatkozatot a szövetségesek irányába, mire Hitler száműzte az NSDAP-ból. A felmentést nyert Luciuszal ellentétben a háborús főbűnös Himmler egy brit börtönben, a rá váró ítélet elől megfutamodva, a fogába rejtett ciánkapszulával végzett magával [20].

A továbbiakban ahelyett, hogy az egyes halálfalókat a nürnbergi per vádlottjaival, s a nemzetiszocialista elit kulcsfiguráival vonnánk párhuzamba – Bellatrix LeStrange-t például Eva

---

² Valerie Estelle Frankel tanulmánya a lehető legfeszesebben értelmezi egymás mellett a *Harry Potter*-univerzum és a nácizmus kapcsolatát, párhuzamos idővonalon tárgyalva például a hitleri hatalomátvétel és bukás, s a voldemorti működés stációit.

Braunna, vagy talán még inkább Hitler elvakult hívével, Magda Goebbelszel, aki a Bunkerben zajlott végjáték során mind a hat gyermekét megmérgezte –, talán egyszerűbb az egész szervezetet megvizsgálnunk.

A Halálfalók és az SS

A halálfalók csoportja Voldemort elitosztagaként írható le, és olyan feketemágusok válhattak a tagjává, akik a végsőkig elvakultan hittek a Sötét Nagyúr ügyében, és (elviekben) az életüket is feláldozták volna érte. Ilyen szempontból egyfajta védőosztagként tekinthetnénk rájuk, mely terminus az SA helyébe lépő SS, tehát a „Schutzstaffel” magyar megfelelője.

Az SS Heinrich Himmler parancsnoksága alatt teljesedett ki, szerveződése pedig mindvégig markáns okkultista jegyeket mutatott. Himmler maga is több szállal kötődött olyan titkos társaságokhoz, mint amilyen a Thule, amit a náciizmus, a pángermán és az antiszemita tanok bölcsőjeként is emlegetnek, de a szervezet különösen fogékony volt az okkultizmus és a miszticizmus iránt is. A szvasztikát, azaz a horogkeresztet eredendően ugyancsak ez az egyesület választotta szimbólumául, amit később aztán a náci is átvettek.

A kereszténységellenes Himmler fekete lovagrendjének, az SS-nek külön vallást, szimbólumrendszert és mítoszt kívánt megteremteni. A szervezet egyik jelvénye az ősi germán betűvetésből kölcsönzött, megkettőzött sig-rúna, a másik pedig a tisztisapkán viselt totenkopf, azaz a halálfej volt – az SS egyik legkegyetlenebb, utóbbi jelképről elnevezett egysége, a Totenkopfverbände látta el például a haláltáborok felügyeletét. Amellett, hogy a náci fekete lovagok harci egységei a Wehrmachttal együtt harcoltak a frontokon, a meghódított területek „megtisztításáért” is felelősek voltak. A Szovjetunió megszállt régióiban megszámlálhatatlan zsidó és szláv halála száradt a lelkükön. Az SS-esek a nemzetiszocialista tanok legelvakultabb követői voltak, s mivel nem a reguláris hadsereg részét képezték, ha fogságba estek, a szövetségesek sem kegyelmeztek nekik.

Himmler Wewelsburg várát szánta az SS szentélyének, és többször is itt találkozott lovagrendje legmagasabb vezetőivel. A kastély helyiségeinek nevével a német-római uralkodóknak állított emléket, és különböző ősi relikviákkal rendezte be annak termeit. A hátramaradt feljegyzések szerint nem csak hadászati és hivatali megbeszélések, de lelkigyakorlatok is zajlottak a vár falai között, s tervben volt egy SS akadémia alapítása, a legnevesebb tiszteknek szánt kripták, illetve a házasságkötésekhez illő, ősi tanok mintájára berendezett csarnok kialakítása is. A fellegvár fejlesztését a közeli munkatáborok foglyaival végeztették, a háború bukásának közeledtével pedig egy SS osztag robbantotta fel [21].

Feketemágia és okkultizmus

Himmler a Schutzstaffel-en belül hozta létre az Ahnenerbe nevű szervezetet is, mely kifejezés jelentése: „ősapánk öröksége”. Az intézmény megannyi, az okkultizmus és a náci tanok iránt egyaránt elkötelezett kutatót gyűjtött az égisze alá, és az ősi árja múlt feltárására törekedett. Expedíciókat szerveztek Görögországba, Észak-Afrikába, Izlandra és Tibetbe is, ahol mindenütt az árja ősök nyomát „kutatták”, de ez a társaság volt hivatott feltámasztani a pogány germán vallást éppúgy, miként a holokauszt igazolása is a feladatai közé tartozott [22].

Az egyes SS-tagok álmokat szöttek különféle legendákból ismert ereklyék megtalálása köré, mint amilyen például a Szent Grál, Hitler okkult irányultságát pedig jól jelzi a Longinus lándzsája iránti rajongása, melyet az Anschluss után rögtön magához rendelt. A fegyvert korábban Bécsben őrizték, a hozzá fűződő legenda szerint pedig világalomra segíti azt, akinek a birtokába kerül [23].

A Sötét Nagyúr varázstárgyak iránti rajongása, tetézve azzal, hogy horcuxokat készít belőlük – vagyis elrejteti bennük a lelke egy darabját, hogy ha a teste meghal is, általuk tovább élhessen –, összekapcsolódnak látszik az SS-esek és Hitler kultikus relikviák iránti vonzódásával. Ahogy már szó is esett róla, a Führer igyekezett minél közelebb tudni magához Longinus lándzsáját, ami jól jelzi, mekkora jelentőséget tulajdonított neki. Ha pedig elfogadjuk a

legendát, a Krisztus életének kioltásáért felelős eszköz nagyon könnyen a halál egy evilági ereklyéjének lesz tételezhető.

Jól látható tehát, hogy a nácik működése mögött mindenkor ott húzódott egy olyan sötét dimenzió, aminek révén a túlvilági árnyékhatalmakat is a maguk szolgálatába kívánták állítani. Kicsit szabadabban fogalmazva: a fekete mágiát is segítségül hívták. Mivel pedig ez a hívó szó rendre az SS berkein belülről érkezett, bátran párhuzamba állíthatjuk azt J. K. Rowling feketemágusaival, a halálfalókkal.

A szimbolika

A fentebb emlegetett árja és aranyvérű tanok rokonságán túl a két szervezet, azaz a Halálfalók és az SS kapcsolatát erősíti szimbolikájuk hasonlósága is. Itt persze elsőrendűen nem az éjszín öltözékre kell gondolni, de a totenkopf-ra, az egyenruhán viselt halálfejre mindenképp. Voldemort csatlósai az alkarjukra tetováltatják ezt a kígyónyelvvvel kiegészített billogot; általa képesek kapcsolatba lépni urukkal; s ha sikerrel hajtanak végre egy küldetést, az égen is ezt a jelképet ragyogtatják fel. Az SS-Totenkopfverbände, tehát a haláltáborok őrei, működésük által óhatatlanul összekapcsolódnak a rowlingi sötét varázslóbörtön, az Azkaban dementoraival, s nincs ez másként a Mengeléhez hasonló, kísérletező „tudósokkal” sem.

Itt említhetjük meg a Sötét Nagyúr átka nyomán fogant sebhelyet is Harry Potter homlokán, ami mindamellett, hogy a filmben hathatósan idézi a náci fekete lovagok másik jelképét, a sig-rúnát, s vele együtt a Sir Oswald Mosley vezette, 1932 és 1940 között működő Brit Fasiszta Unió pártemplémáját, a gyűrűbe zárt villámot [24], más tartalmakat is hordoz. Amikor Harry és Voldemort közt kapcsolat létesül, a fiú sebhelye égő fájdalmat generál. Ugyanolyan kegyetlen jelképe tehát a varázslóvilág múltbéli borzalmainak, ahogy a horogkereszt is mindmáig lángoló szimbóluma a nácik rémtetteinek. A ciklus filmadaptációinak készítői részéről kitűnő megoldás volt továbbá azt a Ralph Fiennest felkérni Voldemort szerepére, akinek a leghíresebb szerepe Steven Spielberg hét Oscar-díjat nyert *Schindler listájához* kötődik, melyben azt az Amon Göth-öt játszotta, aki a Krakkói-Płaszów koncentrációs tábor parancsnoka volt.

UTÓSZÓ

Előrehaladva a könyvsorozat és a filmek alkotta transzmediális univerzumban, a szélsőséges erők folyamatos erősödését tapasztaljuk. Voldemort visszatérte után hamar fekete bőrkabátos, karszalagos egységek róják az utcákat és az erdőket, „s annak is weimari módra keserű az íze, ahogyan a halálfalók az utolsó két könyvben szép lassan befurakodnak a közhivatalokba, tetovált kezüket pedig ráteszik a sajtóra” [25], s a gyengülő elnöki hatalmat is viszonylag könnyen váltja fel egy, a sötétség iránt elkötelezett bábkormány. Ettől pedig már csak egy lépésre van, hogy a Mágiaügyi Minisztérium a holokausztot idéző intézkedésekkel és rendeletekkel forduljon a muglik ellen...

A gonoszt persze, megannyi húsbavágó veszteség árán végül sikerül legyőzni, felmerül viszont a kérdés, hogy meddig tart ki ez a győzelem?

Az eredendően színpadra írt *Harry Potter és az elátkozott gyermek* [26] egyes szereplői megtalálják azokat a kapukat, s általuk a módot, aminek révén újraéledhet a szélsőségesek lelkéből teljességgel talán soha ki nem irtott, és ki nem irtható nosztalgia. Mindez pedig óhatatlanul igaz a mi valóságunkra is. A radikalizmus, mihelyst egy kicsit is eltávolodtunk a különféle vészorszakoktól, újra felütötte a fejét, és Európa szerte a legtöbb helyen vissza is kúszott már a parlamentekbe. J. K. Rowling és szerzőtársainak alkotásai ilyenformán nem pusztán egy kor kegyetlen tombolásának állítanak emléket – a dolgozatunk elején emlegetett, két másik spekulatív fikciós univerzumhoz hasonlóan –, de (részben analógiáik révén)

egyszersmind arra is figyelmeztetnek, hogy a jóknak minduntalan készen kell állniuk, és vigyázni rá, hogy a sötétség az árnyékban maradjon. Mert mint ahogy arra Edmund Burke is tanít minket: „A gonosz diadalához csak annyi kell, hogy a jók tétlenek maradjanak.”

IRODALOMJEGYZÉK

- [1] TOLKIEN, J. R. R.: *A Gyűrűk Ura I. – A Gyűrű Szövetsége*, ford. GÖNCZ Árpád, Európa Könyvkiadó, Budapest, 2003, 540 p, ISBN: 9630774003, 12.
- [2] TÓTH Csaba: *A sci-fi politológiája*, Athenaeum, Budapest, 2016, 314 p, ISBN: 9789632935287, 35–54.
- [3] FIMI, Dimitra: *Tolkien, Race and Cultural History: From Fairies to Hobbits*, Pelgrave Macmillan, London, 2009, 240 p, ISBN: 978-0-230-21951-9, 131–154.
- [4] ROWLING, J. K.: *Harry Potter és a bölcsek köve*, ford. TÓTH Tamás Boldizsár, Animus, Budapest, 1999, 286 p, ISBN: 9638386770
- [5] ROWLING, J. K.: *Harry Potter és a Titkok Kamrája*, ford. TÓTH Tamás Boldizsár, Animus, Budapest, 2000, 316 p, ISBN: 9638386940
- [6] ROWLING, J. K.: *Harry Potter és az azkabani fogoly*, ford. TÓTH Tamás Boldizsár, Animus, Budapest, 2000, 400 p, ISBN: 9638386991
- [7] ROWLING, J. K.: *Harry Potter és a Tűz Serlege*, ford. TÓTH Tamás Boldizsár, Animus, Budapest, 2000, 674 p, ISBN: 963930705X
- [8] ROWLING, J. K.: *Harry Potter és a Főnix Rendje*, ford. TÓTH Tamás Boldizsár, Animus, Budapest, 2003, 752 p, ISBN: 9639307882
- [9] ROWLING, J. K.: *Harry Potter és a Félvér Herceg*, ford. TÓTH Tamás Boldizsár, Animus, Budapest, 2006, 624 p, ISBN: 9639563757
- [10] ROWLING, J. K.: *Harry Potter és a Halál ereklyéi*, ford. TÓTH Tamás Boldizsár, Animus, Budapest, 2008, 624 p, ISBN: 9789639715431
- [11] RENFRO, Kim: *The real linguistic inspirations behind 13 'Harry Potter' spells*, Business Insider, 2016. (Online: <http://www.businessinsider.com/harry-potter-spells-latin-origin-2016-1>)
- [12] CHALMERS, Carly: *Ten Harry Potter Spells Translated into English*, Today Translations, 2013. (Online: <https://www.todaytranslations.com/news/ten-harry-potter-spells-translated-into-english>)
- [13] MARIE, Alison: *Harry Potter and the History of the Holocaust*, Odyssey, 2016. (Online: <https://www.theodysseyonline.com/harry-potter-and-the-history-of-the-holocaust>)
- [14] VICK_HPfan: *The Influence of Nazi Germany on J.K. Rowling's Harry Potter Series*, The Leaky Cauldron (Online: <http://www.the-leaky-cauldron.org/features/essays/issue27/nazi-germany>)
- [15] FRANKEL, Valerie Estelle: *Harry Potter and the Rise of Nazism*, Valerie Estelle Frankel's Pop Culture Blog, 2012. (Online: <https://valeriefrankel.wordpress.com/2012/05/15/harry-potter-and-the-rise-of-nazism/>)
- [16] BALKE, Heidi: *Hitler 'had Jewish and African roots', DNA tests show*, The Telegraph, 2010. augusztus 24. (Online: <https://www.telegraph.co.uk/history/world-war-two/7961211/Hitler-had-Jewish-and-African-roots-DNA-tests-show.html>)
- [17] KERSHAW, Ian: *Hitler – 1889–1936 – Hybris*, ford. FAZEKAS István, Szukits Könyvkiadó, Szeged, 2003, 810 p, ISBN: 9639441945, 35.
- [18] NÉMETH István: *Heinrich Himmler. A Harmadik Birodalom főinkvizítora*, Rubicon, 2006/10, 6–15 p, ISSN: 0865-6347, 6–7.
- [19] NÉMETH István: *Ahnenerbe. Az ősi örökség intézménye*, Rubicon, 2006/10, 20–24 p, ISSN: 0865-6347, 20.

- [20] NÉMETH István: *Heinrich Himmler. A Harmadik Birodalom főinkvizitora*, Rubicon, 2006/10, 6–15 p, ISSN: 0865-6347, 7.
- [21] *Uo.* 17–19.
- [22] NÉMETH István: *Ahnenerbe. Az ősi örökség intézménye*, Rubicon, 2006/10, 20–24 p, ISSN: 0865-6347, 20.
- [23] NÉMETH István: *Az SS boszorkányai. Boszorkánykutatás és okkultizmus a Harmadik Birodalomban*, Rubicon, 2012/8, 56–67 p, ISSN: 0865-6347, 61.
- [24] A jelkép itt érhető el:
https://en.wikipedia.org/wiki/British_Union_of_Fascists#/media/File:Flag_of_the_British_Union_of_Fascists.svg
- [25] GREFF András: *Az út vége – J. K. Rowling: Harry Potter és a Halál ereklyéi*, Magyar Narancs, 2008/9. (02. 28.), ISSN: 1586-0647. (Online: http://magyarnarancs.hu/konyv/az_ut_vege_-_j_k_rowling_harry_potter_es_a_halal_ereklyei-68374)
- [26] ROWLING, J. K. – TIFFANY, John – THORNE, Jack: *Harry Potter és az elátkozott gyermek*, ford. TÓTH Tamás Boldizsár, Animus, Budapest, 2016, 312 p, ISBN: 9789633244654

VYUČOVANIE V 2. POLROKU ŠKOLSKÉHO ROKA 2019/2020 NA ŠKOLÁCH V SLOVENSKEJ REPUBLIKE

BENČATOVÁ, Ludmila–BUJÁKOVÁ, Beatrix¹

ABSTRACT

Teaching in the second term of school year 2019/2020 at schools in the Slovak Republic 2 years of holiday. The dream of many students who cross the threshold of primary schools. In the second term of the school year 2019-2020 students were absent from school for some weeks, however, this period helped them realize how important it is to listen to teacher's explanation, to practise skills in a classroom where they have their classmates and their teacher. Teachers coped with the situation according to their possibilities, they used online teaching via the internet. We asked students in the surroundings whether this form of education had suited their needs or whether they would have preferred online teaching to traditional school attending. Their answer pleased us. The majority of students agreed on the fact that attending schools is part of our lives, they consider schools to be the best institution for gaining education. In the forthcoming days we will see how much they managed to learn online.

KEYWORDS:

COVID 19, coronavirus, pandemic, online teaching, self-education, student's book, updating of conversational topics

Po polročných prázdninách školského roka 2019/2020 sa žiaci základných škôl a študenti stredných škôl vrátili do škôl a nikto ani len netušil, že nielen ich, ale celú spoločnosť čaká priebeh druhého polroka iný, odlišný, na aký sme boli roky zvyknutí.

Od 16. marca sa totiž uzatvorili brány všetkých typov škôl a žiaci ostali doma na neplánovaných „prázdninách“. Nikto nevedel povedať, dokedy bude toto voľno trvať. Napokon sa žiaci a študenti po dodržaní prísnych hygienických povinností (povinné nosenie rúška, ktoré zakrývalo ústa a nos, umývanie si rúk mydlom a po častej dezinfekcii prostredia) v júni do školských lavíc vrátili. Treba však uviesť aj to, že nástup do školy bol dobrovoľný, záležalo na rodičoch, či umožnia dieťaťu vrátiť sa do školy a plniť si tak školské povinnosti v triede, alebo sa bude aj naďalej vzdelávať formou dištančného vyučovania. A hoci sa väčšina žiakov do škôl vrátila, dosť bolo aj takých, ktorí z obavy nakazenia sa korona vírusom a ochorením na COVID 19 ostali naďalej doma a učivo im bolo sprostredkované cez internet. Do školy si prišli len po koncoročné vysvedčenie.

Dva roky prázdnin. Sen mnohých žiakov a študentov zažiť toto „oslobodenie“ sa od školy. Aj keď ich „nedobrovoľné a nikým neovplyviteľné prázdniny“ netrvali dva roky, ale „len“ niekoľko týždňov, predsa si mnohí z nich uvedomili, že ich miesto je v triede medzi spolužiakmi a učiteľmi. Náhodne oslovení učiteľia a žiaci potvrdili našu hypotézu, že sa na návrat do školy tešia. (Urobiť prieskum v triede nebolo z objektívnych dôvodov možné.)

---

¹ PhDr. Ludmila Benčatová, CSc., Filozofická fakulta UK Bratislava, Mgr. Beatrix Bujáková, ZŠ Károlya Szemerényiho s VJM Tvrdosovce, lbencatova@gmail.com

Treba však uviesť, že počas „nútených“ prázdnin sa žiaci učili a nesedeli len tak doma. Učitelia hľadali možnosti, ako im učivo podať, sprostredkovať. Využívali hlavne učenie sa prostredníctvom počítača. Mnohí z nich žiakom nielen posielali e-mailom úlohy, ktoré majú vypracovať, ale viedli aj on-line vyučovacie hodiny. Záviselo len od žiakov, či sa dokázali v určenú hodinu pripojiť na internet a aktívne sa zúčastniť nielen výkladu nového učiva, ale aj jeho opakovania či fixovania. Výhodou takto vedenej vyučovacej hodiny bolo, že žiaci sa navzájom videli, učiteľ im bol „nablízku“ a mali pocit, že sú v triede na vyučovacej hodine. Výhodou bolo aj to, že sa mohli bez akejkoľvek obavy či strachu pýtať, ak niečomu nerozumeli. A učiteľ či spolužiaci boli pripravení im pomôcť. Od učiteľov sme sa dozvedeli aj to, že na takto vedenej vyučovacej hodine žiaci prezentovali dohodnuté referáty či prezentácie. A treba uviesť aj to, že spolužiakom sa to páčilo, boli spokojní (túto informáciu nám potvrdili žiaci, ktorí sa takejto hodiny zúčastnili).

Hoci dištančná forma vzdelávania (žiaci sa učili na diaľku formou samovzdelávania, samoštúdia bez priameho kontaktu učiteľa so žiakom) podľa učiteľov a žiakov splnila svoj cieľ, predsa len pravidelnú účasť na vyučovacej hodine takáto forma vyučovania nenahradila. Práve to bol hlavný dôvod, že sa učitelia a žiaci tešili v júni na návrat do školy medzi „svojich“.

Žiaci, ktorí v júni nenastúpili do školy, pokračovali v dištančnej forme vzdelávania naďalej. Do akej miery si žiaci takouto formou podávané učivo osvojili, ukáza až prvé dni školského roka 2020/2021, keď budú učitelia so žiakmi opakovať učivo z predchádzajúceho ročníka. Možno budú mať učitelia roboty vyše hlavy, aby zameškané učivo prebrali, ale mimoriadna situácia si vyžiadala svoju daň. (Pre korektnosť treba uviesť aj, že žiakom často v domácom prostredí učiteľa suplovali rodičia.)

Práve v týchto dňoch, na začiatku nového školského roka, minister školstva predstavil novú štruktúru a rozvrstvenie učiva do cyklov „zatiaľ“ pre základné školy. Takto predstavená náplň učiva pre jednotlivé cykly, má byť zárukou, že ju nielen učitelia, ale aj žiaci zvládnu ľahšie, pohotovejšie, jednoduchšie, lepšie.

Zatiaľ sme sa v príspevku venovali len tomu, ako „situáciu“ zvládli základné a stredné školy. Pre korektnosť však treba uviesť, že dištančnú formu vzdelávania volili aj učiteľky v materských školách a vyučujúci na vysokých školách. Aj brány týchto škôl totiž ostali na dlhý čas zatvorené. S radosťou sme pozorovali, že aj tie najmenšie deti z materských škôl sa na svojich kamarátov – spolužiakov veľmi tešili. Jednoducho, škôlka im chýbala a neprekážalo im ani popoludňajšie spanie.

„Mali sme možnosť v „priamom“ prenose sledovať štátnice po skončení vysokoškolského štúdia, ale aj čiastkové skúšky na konci letného semestra on-line formou na internete. Mnohí si možno povedia, no a čo? Nič. Aj takáto skúsenosť je určite dobrá, ale stačilo. Priamy kontakt vyučujúceho so žiakom či študentom je na nezaplatenie. Klasické vzdelávanie totiž predstavuje učiteľ, žiak a učebný obsah realizovaný na pôde školy v triede

Oslovili sme učiteľku, ktorá vyučuje slovenčinu na škole s vyučovacím jazykom maďarským. Prinášame nielen jej postrehy, ale aj priebeh vyučovacej hodiny s aktuálnou témou.

Postrehy spoluautorky príspevku.

Pedagógovia, ktorí sa zapojili do dištančného vzdelávania, využívali vymoženosti techniky ako napr. facebook, messenger, discord, zoom. Pravdou je, že veľa žiakov má smartfón, smartnotebook, počítač, ale ich užívateľské kompetencie sú na nízkej úrovni. Z tohto dôvodu v záujme úspešného online vyučovania učitelia museli zo začiatku oboznámiť žiakov s rýchlym a bezpečným zaobchádzaním s rôznymi online plochami. Tí žiaci, ktorým sa podarilo osvojiť zručnosti, ktoré si online vyučovanie vyžadovalo, sa úspešne zapojili do dištančného vyučovania. Žiaľ, našli sa aj takí žiaci, ktorí napriek tomu, že vlastnia rôzne smart digitálne prostriedky, sa do online vyučovania nezapojili. Čo sa týka učiteľov, na sociálnej sieti zdieľali

rôzne online materiály, navyše, mnohé internetové stránky boli sprístupnené pre širokú verejnosť, aby online vyučovanie prebiehalo bez prekážok.

Oslovená učiteľka uviedla, že na vyučovanie využívala zoom, ktorý sa jej veľmi osvedčil. Tiež uviedla, že na jednu vyučovaciu hodinu sa niekedy pripravovala 2 až 3 hodiny, lebo všetko musela dať do digitálnej podoby. Najviac využívala program activinspire, ktorý jej umožnil spraviť cvičenia zamerané na čítanie s porozumením, rozvoj slovnej zásoby, počúvanie s porozumením. Negatívne však hodnotí, že spätná väzba zo strany žiakov, resp. diagnostika skutočných vedomostí bola nízka (napr. stávalo sa, že domácu úlohu napísal rodič alebo jej žiaci poslali domácu, ktorú vypracoval spolužiak).

Oslovená učiteľka tiež uviedla, že niekedy sa jej podarilo zahrať sa so žiakmi. Napríklad: Koľko slov si zapamätáš? – pripravila určitý počet slov s istým gramatickým javom (napr. vybrané slová, vlastné mená), ktoré žiakom následne prečítala, oni si potom napísali toľko z nich, koľko si zapamätali, následne ich žiakom ukázala správne napísané na obrazovke a oni sami si ich museli opraviť.

Uviedla tiež, že sa hrali aj so slovami. Žiaci mali napísať päť slov, v ktorých sú mäkké slabiky a následne tieto slová použiť vo vete.

Uvádzame tiež prípravu a priebeh vyučovacej hodiny, ktorú oslovená učiteľka a spoluautorka príspevku odučila v 8. ročníku základnej školy na škole s vyučovacím jazykom maďarským.

Príprava na vyučovaciu hodinu

Téma: Obranyschopnosť (Imunita)

Tematický celok: Ľudské telo, starostlivosť o zdravie

Ročník: 8.

Kognitívne ciele: žiak vie povedať, čo je to obranyschopnosť organizmu. Vie používať slová pomocou pojmovej mapy, ktoré počas didaktickej hry zachytil a napísal.

Afektívne ciele: žiak rešpektuje názory svojich spolužiakov a vie zaujať postoj k ich výkonu.

Psychomotorické ciele: žiak vie vytvoriť pojmovú mapu. Vie napísať príspevok na twitter.

Vyučovacie metódy: didaktické hry (hádanka, zlodej slov), pojmová mapa, riadený rozhovor, metóda sebahodnotenia (príspevok na twitter)

Organizačná forma: frontálna, individuálna

Pomôcky: notebook, projektor, slovníky, A3 papiere, farebné obrázky, pracovný list na diagnostiku (ústrižok na twitterový príspevok)

Organizačná časť: zápis do triednej knihy, kontrola počtu žiakov, príprava techniky a pomocných materiálov.

Motivačná časť: hádanka. Žiakom ukážem tri obrázky pomocou projektoru. Ich úlohou je uhádnuť, čo majú obrázky spoločné (obrana). Po hádanke nasleduje krátky riadený rozhovor o tom, ako sa chránia oni pred chorobami, príp. ako môžeme svoj imunitný systém posilňovať.

Expozičná časť: didaktická hra - Zlodeji slov. Žiakom prečítam nahlas článok, počas počúvania mnou čítaného textu si majú napísať, „ukradnúť“ odo mňa“ čo najviac slov, ktoré zachytia a ktoré súvisia so zadanou témou. Po vypočutí textu si žiaci spočítajú, koľko slov majú napísaných. Žiak, ktorý bude mať najviac správnych, téme zodpovedajúcich slov, bude odmenený známku – výborný.

Fixačná časť: pojmová mapa – každý žiak na základe slov, ktoré sa im podarilo napísať, vytvorí svoju vlastnú pojmovú mapu. Každý žiak dostane papier formátu A3 otočený na šírku. Žiaci si pripravujú svoje vlastné farebné ceruzky. Vysvetlím im jednotlivé kroky, pomocou ktorých budú postupovať pri vytváraní pojmovej mapy. Do stredu papiera majú nakresliť obrázok, ktorý znázorní danú tému. Následne k tomuto obrázku žiaci pripoja toľko hlavných vetiev, koľko slovných skupín majú. Každý žiak dostane aj malé farebné obrázky, ktoré môžu na vytvorenie pojmovej mapy využiť. Následne jeden alebo dvaja žiaci prerozprávajú pomocou svojich pojmových máp, čo sa naučili o imunitnom systéme.

Diagnostická časť: predpokladám, že žiaci poznajú sociálnu sieť twitter. Práve tá ma inšpirovala, aby som na hodnotenie vyučovacej hodiny využila príspevok s názvom Môj „tweet“ o hodine slovenčiny (tweet – štebot, vlastný preklad). Úlohou žiakov bude napísať krátky príspevok, ktorý bude mať max. 140 znakov na základe otázok (Čo si sa naučil/a? Čo bolo náročné? Čo bolo zábavné?). Na záver pomocou znaku hashtag žiaci zhrnú to, čo bolo na hodine pre nich nezabudnuteľné.

Pedagogická reflexia a evalvácia realizovanej vyučovacej hodiny

Na začiatku hodiny po kontrole počtu žiakov, prípravy techniky a rozdání slovníkov som pomocou projektoru žiakom ukázala tri obrázky, na základe ktorých mali uhádnuť tému hodiny. Na obrázkoch boli vitamíny, pancier a ľudské telo. Žiaci si spočiatku mysleli, že hodina bude o zdraví. Musela som ich usmerniť navádzajúcimi otázkami. Obrátila som ich pozornosť na pancier a spýtala som sa ich, kde a na čo sa používa pancier. Takto som ich priviedla k slovu obrana. Následne som sa spýtala, ako sa volá cudzím slovom obrana tela. Viacerí žiaci mi povedali, že o imunitnom systéme sa už učili aj na biológii. Nasledoval krátky rozhovor, ktorý aktivizoval ich vedomosti. Spomenuli si, čo sa učili o imunitnom systéme.

V expozičnej fáze mojím cieľom bolo prezentovať žiakom čo najviac slov, aktivizovať slová, ktoré nepoužívajú. Pomocou didaktickej hry sa mi podarilo splniť tento cieľ. Pred hrou som žiakov upozornila, aby si napísali aj také slová, ktorých význam nepoznajú alebo ktoré sú pre nich úplne nové. Pred začatím hry sme si slovné zopakovali, ktoré sú plnovýznamové slová, lebo som chcela od žiakov, aby si napísali len tie. Napriek tomu, že text, ktorý som žiakom prečítala, bol po obsahovej stránke náročný, žiaci dokázali zachytiť a napísať slová súvisiace s témou hodiny. Po vypočutí a napísaní slov si žiaci spočítali slová. Najšikovnejší žiak si napísal až 72 plnovýznamových slov, ktoré následne nahlas prečítal pred spolužiakmi, bol odmenený známku výborný. Každý žiak mal k dispozícii slovník, v ktorom mohol ním napísané a neznáme slová po didaktickej hre vyhľadať. Okrem slov, ktorých význam poznali, si žiaci napísali aj také slová, ktoré už viackrát počuli, ale nevedeli presne, čo znamenajú (najčastejšie vyhľadávali slová ako nadmerný, pocítiť, vyspelý, nádorový, vyčerpanosť). Tieto slová a ich preklady som napísala aj na tabuľu.

Po tejto hre som zaradila aktivitu, ktorá bola zameraná na precvičenie slov. Nechcela som, aby žiakmi napísané slová zostali „samostatne, nič nehovoriac stáť“ v ich zošitoch. Z tohto dôvodu som si zvolila pojmovú mapu, ako vhodnú metódu na organizovanie slov a myšlienok. Žiakom som stručne vysvetlila postup, ako majú vytvoriť pojmovú mapu, keďže pojmovú mapu už viackrát robili na predošlých hodinách. Žiadala som od nich, aby využili čo najviac slov nimi napísaných z predošlej didaktickej hry. Žiakom som rozdala aj malé farebné obrázky, ktoré si mohli nalepiť na svoje pojmové mapy. Žiaci pracovali samostatne. Príprava na fixačnú fázu a aj samotná fixačná fáza boli časovo náročné. Ako pedagóg som musela obrázky premyslene vyselektovať, vytlačiť a každému žiakovi pripraviť. Počas fixačnej fázy žiaci museli vytvoriť svoje vlastné pojmové mapy, t.j. organizovali slová do skupín a podskupín, nalepili si obrázky, ktoré žiakov inšpirovali a pomohli im triediť myšlienky. Na vytváranie pojmových máp žiaci mali 10 minút.

Následne dvaja žiaci dobrovoľne prerozprávali pred celou triedou, čo sa naučili o imunitnom systéme s využitím slov zachytených počas didaktickej hry a pojmovej mapy. Každý z nich mal svoju pojmovú mapu vyvesenú na magnetickej tabuli. Pojmová mapa im slúžila ako predloha, písomne aj slovné si precvičili slovnú zásobu. Žiak „prednášateľ“, musel svojim spolužiakom pomocou pojmovej mapy vysvetliť, čo je to imunitný systém. Ja ako pedagóg som bola na jednej strane ako pozorovateľ, na druhej ako zapisovateľ. Nezasahovala som „do prednášky“ žiadneho zo žiakov, neopravovala som gramatické ani štylistické chyby, neusmerňovala som ich v prednáške. Chyby som si poznačila na papier, aby som žiakom vedela poskytnúť spätnú väzbu. Ostatných žiakov som tiež zapojila, pretože som chcela, aby aj oni

boli aktívnymi poslucháčmi. Žiadala som od nich, aby si aj oni napísali nimi postrehnuté chyby. Stávalo sa, že „prednášatelia“ sa zastavili a nevedeli pokračovať, vtedy sa obrátili na pojmovú mapu, ktorá im pomohla zret'azit' slová, usúvzťažnit' ich do myšlienok alebo nadviazať na inú myšlienku. Po prednáškach nasledovala spätná väzba. Mnou poznačené chyby som napísala na tabuľu, ktoré žiaci doplnili nimi zachytenými chybami. Celá skupina sa tak zúčastnila na poskytnutí spätnej väzby.

V diagnostickej časti žiaci mali na úlohu napísať twitterový príspevok obsahujúci 140 znakov na základe otázok uvedených na ústrižkoch. Mnohí žiaci poznamenali, že poznajú twitter a majú na tejto sociálnej sieti aj používateľský účet. Vedeli, čo znamená znak hashtag. Viacerí žiaci mi vo svojich odpovediach napísali, že sa naučili, čo je to imunita. Pre viacerých bolo náročné popri počúvaní rýchlo zachytiť a napísať slová. Zábavné bolo pre nich to, keď ich spolužiaci „prednášali“ o imunite a oni si mohli napísať ich chyby. Za hashtag som žiadala od nich, aby napísali, čo bolo pre nich nezabudnuteľné. Mnohí žiaci uviedli: imunita, slová, rozprávanie, celá hodina.

Stručne zhodnotím pozitíva a negatíva metód použitých na rozvíjanie slovnej zásoby. Didaktická hra pôsobila na žiakov motivačne, chceli získať jednotku. Počas vyučovacej hodiny som u každého žiaka rozvíjala dve komunikačné zručnosti: počúvanie s porozumením a písanie. Vzhľadom na to, že to bola 45-minútová vyučovacia hodina, len dvaja žiaci dostali priestor precvičiť hovorenie. Pokladám to za nevýhodu pojmovej mapy, keďže z časových dôvodov na vyučovacej hodine nemôže každá pojmová mapa vyústiť do slovnej podoby. Nepochybujem o tom, že triedenie slov a vytváranie pojmovej mapy prinútili každého žiaka rozmyšľať nad zachytenou slovnou zásobou, avšak podľa môjho názoru pojmová mapa je vtedy najefektívnejšia na rozvoj slovnej zásoby, keď ju žiak využíva pri hovorení.

Na záver príspevku ešte uvádzame: Vyučovaciu hodinu, priebeh ktorej je opísaný, učiteľka odučila pred prerušením vyučovania na školách. Nebola teda odučená v rámci dištančného vyučovania, ale išlo o klasickú vyučovaciu hodinu. Po dohovore so spoluautorkou príspevku sme považovali v rámci konverzácie za potrebné reagovať na vzniknutú situáciu. Navyše, ako je už z príspevku jasné, vyučovacia hodina bola odučená na škole s vyučovacím jazykom maďarským.

Veľakrát sme sa už vyjadrili, a nielen v rámci príspevkov na konferenciách, ale aj počas rozhovoru s učiteľmi, že sa netreba tvrdohlavo držať konverzačných tém vyplývajúcich zo štátneho vzdelávacieho programu. Naopak, vítaná je ich aktualizácia. A šírenie korona vírusu bolo doslova neznámou pre väčšinu z nás.

Na vyučovacej hodine bolo zrazu veľa slov a termínov, ktorým žiaci nerozumeli, no počuli ich buď v televíznom či rozhlasovom vysielaní, alebo ich aj sami použili v rozhovore, hoci ich význam nepoznali.

Na vyučovacej hodine mali teda možnosť opýtať sa na význam slov, ktorým nerozumeli. Išlo hlavne o slová či termíny COVID 19, respiračné ochorenie, sekret, kontaminované predmety a iné. Ich význam si žiaci mohli zistiť vo výkladovom slovníku slovenského jazyka. Je však pravda, že mnohé z nich sa v uvedenom slovníku nenachádzajú, preto si ich „vygúglili“ na internete. V rámci riadeného rozhovoru sa dozvedeli, kde má COVID 19 pôvod, odkiaľ sa začal do sveta šíriť, aké sú jeho príznaky či možnosti chránenia sa pred ochorením. V júni, po návrate do škôl, sa mnohí učitelia téme COVID 19 opäť venovali. A konštatujeme, že téma šírenia korona vírusu už žiakom nebola cudzia. Vedeli rozprávať o príznakoch ochorenia, o možnostiach chránenia sa, aby neochoreli, o dôležitosti nosenia rúška na tvári a zakrývaní si nielen úst, ale aj nosa či o rannom filtri. Keďže téma šírenia sa choroby je stále aktuálna, predpokladáme, že sa jej budú učitelia na vyučovacej hodine konverzácie či slohu venovať. A možno nebudeme v budúcnosti prekvapení, keď raz opäť budeme vyučovanie viesť dištančnou formou.

Použitá literatura

- [1] HENDRICH, J. a kol. 1988. *Didaktika cizích jazyků*. Praha: SPN. ISBN 14-279-88.
- [2] SCRIVENER, J. 2011. *Learning teaching* [online]. 3rd ed. Oxford: Macmillan [cit. 2020-07-07] dostupné na: <https://pdfslide.net/documents/scrivener-jim-learning-teaching-3rd-edition-2011pdf.html>

ROLES OF SOCIAL DEIXIS IN DISTANCE EDUCATION DURING THE QUARANTINE PERIOD

Ágnes DOMONKOSI¹

ABSTRACT

The goal of the paper is to explore possible roles of social deixis, its practices and functioning in teacher-student interactions in the context of digital teaching, which became everyday routine during the quarantine situation that emerged in spring 2020.

Social deixis, i.e. the use of T/V, address forms, greetings and operations for presenting persons in discourse play a key part in the organization of social relations. In digital interactions lacking personal presence, impression-making and face-creation have a more strongly linguistic basis, with the result that acts of social deixis play an even more prominent role than in direct, personal communication. In the paper, the social deictic elements of online lessons are presented on the basis of structured observation, while the practices of teacher-student written digital interaction are described by a systematic analysis of a database comprising the material and message exchanges of Google classrooms.

KEYWORDS

distance learning, online lessons, written practices, social deixis, address forms, greetings

INTRODUCTION

Educational measures imposed in March 2020 in reaction to the coronavirus epidemic, and in particular the need for switching to distance education resulted in sweeping changes in the digital spheres of education. The goal of this paper is to explore the roles of social deixis at the time when digital education was becoming everyday practice, with a view to what practices and behaviours characterized interactions between teachers and students.

Operations of social deixis, i.e. the use of T and V², address forms, greetings and person representations play a key role in the organization of social relations. In computer-mediated interactions, which rely more heavily on linguistic means of impression-making and face-creation, these operations are foregrounded to an even higher degree.

After a brief overview of the communicative situation characterizing distance education, the paper presents the phenomenon of social deixis, followed by remarks on the methods of data collection and analysis. Subsequently, by an analysis of (what may be considered as) prototypical examples, it discusses the roles of social deixis in university lessons demanding online presence and taking the form of video conversations. Finally, on the basis of empirical results, the study of online classrooms and email exchanges, the paper highlights some basic features of written communication.

---

¹ Dr. habil. Ágnes, Domonkosi, PhD, Eszterházy Károly University, domonkosi.agnes@uni-eszterhazy.hu

² Following BROWN and GILMAN's dichotomous view of address introduced in their classic paper, T stands for informal, while V for formal, official, more distanced address [1].

Communicative features of digital education during the quarantine period

In Hungary, the government decided on a transition to digital distance education in the sphere of public education on 13 March 2020. This change meant that from one day to the next, teaching situations based on personal, direct communication were transferred into a digital environment for teaching, education management and communication. In the community of students in public education, this marked a huge transformation, calling for the application of new devices and software and also demanding new methods and practices for communication. In this situation, requiring quick adaptation over the course of one weekend, the first decisive task that teaching staff had to address was to develop a communicative strategy, to select the tools to be employed, and these processes already required intense digital communication, cf. [2], [3].

In most communities, a communicative practice emerged whereby the sending out of written and multimedia materials as well as learning instructions was performed both via various platforms for exchanging messages (email, Messenger) and by the setting up of digital classrooms and groups (Google Classroom, Facebook groups), and these tools were supplemented by online lessons taking the form of video conversations (e.g. on Discord, Zoom and Microsoft Teams). Through this often perplexing plethora of tools, the main communicative methods for education management comprised spoken discourse at online lessons on the one hand and written exchanges in private or in micro-communities on the other.

Thus, a key communicative feature of educational practices during the quarantine period was that both dyadic relations and community-level communication were organized by the regular use of various tools, via spoken and written channels alike.

Despite the lack of personal presence, discourse participants have the same communicative and social needs in internet-based communication as well. As a function of the situation, the elaboration and maintenance of the interpersonal and personal dimensions are primarily carried out through language use and style [4]. Accordingly, phatic elements, the operations of social deixis gain special significance for the construal of identities and relationships [5].

The phenomenon under study: operations of social deixis

The research investigates the phenomenon of social deixis in the linguistic practices of digital education. It starts off with the hypothesis that due to a number of factors, the situation of digital education assigns a prominent role to the linguistic organization of social relations. In internet-mediated communication, the lack of face-to-face interaction inherently enhances the role of phatic linguistic elements; moreover, the quarantine situation further increases the need for personality in the wake of an abrupt elimination of opportunities for personal contact. At the same time, operations of education management demand the continuous and unambiguous identification of roles and relationships.

Deixis is a linguistic operation that involves the physical and social worlds of participants into the interpretation of a discourse, i.e. contextual knowledge that derives from processing the spatial, temporal and interpersonal relations of the speech situation [6]. In digital communication and in the online space, the construal of both physical, spatial relations [7] and interpersonal relations display certain peculiarities.

In a broad sense, social deixis can be interpreted as encompassing all operations pointing to the social context, basically including all aspects of social indexicality. Under these assumptions, devices with a social deictic function include forms for person marking; devices that distinguish between "levels of speech", for example levels of formality in languages of the Far East; utterance types sensitive to various features characteristic of the speech act participants; variants of names, titles and kinship terms; and utterances evaluated as social actions such as greetings, thanksgiving, the expression of gratitude, and offences [8].

The deictic function of elements marking discourse participants is twofold. Besides marking participant roles, they may also indicate the nature of the relationship between participants, i.e. their function may conflate personal and social deixis. Precisely for the sake of separating these two functions, Verschueren's categorization distinguishes between the notions of personal deixis and attitudinal deixis within the broader concept of social deixis [9].

In my research, I take into account all linguistic opportunities for shaping social relations, including not only basic operations of person marking and address but also routinized speech acts such as variants of greeting, thanksgiving and good wishes.

Research methods

Based on unstructured participant observation carried out continuously during the quarantine period, the paper gives an overview of possible functions of social deictic operations in digital exchanges between teachers and students in the context of online lessons and through messaging platforms. In addition, through a systematic analysis of digital classrooms and teacher-student email correspondence, it also presents the roles played by various person-marking and relationship-marking devices in digital education.

The research can be regarded as a pilot study which is geared primarily toward mapping the types and basic strategies of language use. Data collection had a relatively limited scope, thus the research does not offer a comprehensive picture; however, the results are capable of showing up some major trends and may prepare the way for further investigations.

In the research, I did not analyse recorded lessons; the identification of basic functions is based on the observation of lessons at primary and secondary schools. Besides monitoring lessons throughout the quarantine period, I prepared systematic notes of the material of two 3rd-form and two 7th-form lessons. The analysis of recorded material would be better-suited to the exploration of how social relations are linguistically construed (cf. [10]); however, the fundamental roles of social deictic devices can be identified even on the basis of this more limited sample.

The study of written communication contributing to digital education management was informed by the message boards of 12 Google Classrooms and a database comprising 220 message exchanges (deemed characteristic or interesting), submitted on a voluntary basis by informants. Of the Google Classrooms under study, 5 classes were from the lower and 3 from the higher forms of primary education, with secondary schools represented by 4 classes. Geographically, 6 classes were from Budapest and 6 from county towns. The message exchanges thus cover the entire country and all levels of public education. Message exchanges include emails, chat logs and private messages shared via learning management platforms alike. The assignment of messages into genres or text types is sometimes less than fully clear-cut, as the informants themselves occasionally put them into different categories. Some informants classified private messages shared via the Google Classroom platform as letters, while others classified them as chats. These factors clearly indicate the fact that types of written exchange are related as nodes of a network.

In the database, I marked operations of social deixis. Within the category of personal deixis, I primarily noted conscious operations whereby speakers had aimed to identify themselves or others. In terms of attitudinal deixis, I paid attention to ways of expressing T and V, address form variants, greetings and farewells, i.e. all elements that are anchored to the phatic function of language activities. In the course of data processing, I identified the various types and functions. While processing the material of Google Classrooms, I also coded each utterance in terms of whether its role was transactional or interactional [11]; in other words, whether they fulfilled an intersubjective or interpersonal meta-function [6].

Aspects of the functioning of social deixis in digital education

Social deixis in online lessons

In online education, lessons taking the form of video conversations came to represent one of the most prominent scenes of communication. Based on simultaneous personal presence and putting a premium on spoken utterances (while being accompanied by written exchanges), these conversations heavily rely on social deictic elements for their discursive organization.

The observation of online lessons has produced the finding that social deictic elements have a crucial function in the organization of rituals during the lesson. At the opening of lessons, the teacher has a fundamental role; each of the four lessons under study begins with the teacher's greeting and the students' (partly simultaneous) corresponding replies.

My personal experience suggests that operations of social deixis assume an especially important role in the organization of online lessons as a way of compensating for the lack of personal participation and continuous bodily experience, allowing for the identifiability of participants and thus creating a sense of presence. Some self-representations and utterances directed at the speech partners serve specifically to establish the communicative channel and ensure that the necessary visual and/or auditive conditions are in place.

(1) *Gyerekek, hallatszík valami???*

'Children, can you hear something?'

Limited visibility or audibility gives rise to the use of several social deictic elements, address forms, especially addresses by given name that serve to identify participants. In terms of turn allocation, the teacher's designation of the next speaker is mostly carried out by given-name addresses, which display approximately the same frequency as in face-to-face classroom communication [12].

(2) *Sorban kérdezék mindenkit, ahogy a képernyőn látom. Péter?*

'I'm asking everybody one by one as I see you on the screen. Peter?'

In many cases, problems with identifying current speakers lead to awkward situations, and may even become a source of humour.

(3) A: *Ez nagyon jó megfigyelés, Zsófi!*

'This is a very good observation, Sophie!'

B: *De hát én Vivi vagyok!*

'But I'm Vivien!'

A: *Úúú, én már itt tényleg azt se tudom, ki kicsoda!*

'Oh no, I really don't know any more who is who here!'

Observations suggest that in the online space, new practices and rituals of self-identification and prompting are emerging, which may inspire novel research on the organization of online classroom conversations.

(4) A: *Azt kérném mindenkitől, hogy aki tudja választ, az úgy jelezze, hogy bekapcsolja a mikrofonját, és hangosan mondja a saját nevét! Rendben?*

(nincs válasz)

A: *Jó, akkor akár ki is próbálhatnánk! Szeretnék neveket hallani!*

(6-7 egyidejű válasz)

'A: I would like to ask everyone that when somebody knows the answer, they should signal this by switching on their microphones, and saying their names out loud! Is it OK?

(no answer)

A: Good, then we might as well try this! I'd like to hear names!

(6-7 simultaneous answers)

A key aspect of the organization of online lessons is that written and spoken utterances are intertwined, and shifts between discourse types are typically accompanied by utterances containing social deictic elements, as illustrated by the following chat excerpt:

(5) *Tanárnő, bevenne a meetingbe?*

'Ms Teacher, will you let me join the meeting?'

Observations made at online lessons suggest that person marking devices are highly frequent, and the most prominent role of social deictic elements is not attitude marking or the representation of emotional relations but rather lesson management, also with a view to making conversations smoother and more flexible.

Social deixis in written practices of digital education

As regards the practices of written discourse in digital education, I discuss here several types of message exchange between teachers and students as well as messages shared via Google Classroom together.

Proportions of social deictic elements, or those with a primarily interactional function, were studied in detail on the basis of message boards in Google Classrooms, as excerpts from private message exchanges had been submitted by informants voluntarily, with the consequence that a clearly higher number of interactional elements made it into that database.

On the message boards of the 12 classrooms under study, I counted a total of 873 utterances, of which 525 were subsequently coded as having an interactional function. This high proportion of interactional elements can be accounted for by the fact that these spaces serve specifically to help participants get in touch and manage their relations; moreover, many of the dialogues under study were produced right after the creation of these classrooms.

The excerpt in (6) below shows all of the linguistic steps in the organization of a digital classroom in a 3rd-form class, highlighting the fundamental role of greetings, address forms and self-identifications. At the teacher's initiative, most of the students join in the conversation by way of initial greetings, which significantly prolongs the ritual of opening the classroom. When turning to their teacher, the students use T and V greetings alike; beyond greeting the teacher, only a few students' utterances include greetings for others, and hardly any dialogues emerge that go beyond the function of greetings (e.g. *Közületek valaki Skypaol?*³ 'Does any of you use Skype?').

(6)

Tanár Szervusztok gyerekek! Köszöntelek benneteket a 3.b környezet ismeretis "tantermében"! Terveim szerint a jövő hétre szánt feladatokat már ezen a felületen fogom tudni küldeni az email címetekre. Persze ehhez az kell, hogy mindenki felcsatlakozzon! Remélem anyu és apu segítségével sikerülni fog. Aztán már, ha nagyon ügyesek vagytok önállóan is tudni fogjátok! Üdvözlettel: [Keresztnév] néni

---

3 In the interest of authentically representing the practices of digital literacy, messages are reproduced with their original spelling, by leaving typos and non-standard forms unchanged.

Teacher 'Hello children, I'm greeting you in the "classroom" about environmental knowledge for the 3b class. My plan is that tasks for next week will already be sent to you on this platform to your email addresses. Of course for this it is necessary that everybody should join in! I hope with the help of mum and dad this will be done successfully. Later on, when you get very skillful, you will be able to do this by yourselves! With kind regards: Auntie [given name]'

Diák1 *Szia [Keresztnév] néni. [Keresztnév]*

Student1 'Hello Auntie [given name] [student's given name]'

Diák2 *Jó napot [Keresztnév] néni! [Keresztnév]*

Student2 'Good morning Auntie [given name] [student's given name]'

Tanár *Kedves [Keresztnév] és [Keresztnév]! Győztetek! Ti vagytok az első fecskék a környezet ismeretis kurzusban. Nagyon ügyesek vagytok. (És persze anyu, apu is!), hogy ilyen hamar be tudtatok kapcsolódni. Egy nagy zöld pont nektek informatikából. Ez a felület nekem is teljesen új, de sebjaj, majd együtt ügyesen felfedezzük!! Puszikállak benneteket!*

Teacher 'Dear [given name] and [given name]! You have won! You are the first swallows in the environmental class. You are very smart. (And of course mum and dad too!) that you were able to join in so fast. You deserve a big green spot for IT skills. This surface is completely new for me too, but no worries, we will discover it smartly together! I'm kissing you!'

Diák2 *Éjen!*

Student2 'Hurray!'

Diák3 *Szia [Keresztnév]néni, már itt vagyok! 😊😊*

Student3 'Hello Auntie [given name], I'm already here!'

Diák4 *Sziasztok, én is itt vagyok. [Becézett keresztnév] ☐*

Student4 'Hello everybody, I'm also here. [nick version of given name]'

Diák5 *Szia [Keresztnév] néni!*

Student5 'Hello Auntie [given name]!'

Diák6 *Szia [Keresztnév] néni! Megjöttem az órára!!!! 🎒❤️☐*

Student6 'Hello Auntie [given name]! I've arrived at the class!!!!'

Diák6 *Sziasztok 3.b-sek!!!!*

Student6 'Hello everyone in 3b!!!!'

Diák7 *Sziasztok*

Student7 'Hello everyone'

Diák8 *Szia [Keresztnév] néni! Nekem is sikerült csatlakozni! 😊 Mindenkit szeretettel üdvözlök! [Becézett keresztnév]*

Student8 'Hello Auntie [given name]! I've also managed to join in! I'm greeting everybody with love! [nick version of given name]

Diák2 *Á már ti is itt vagytok*

Student2 'Oh so you are already here too'

Diák2 *Közületek valaki Skypaol?*

Student2 'Does any of you use Skype?'

Diák9 *én igen [Becézett keresztnév]*

Student9 'I do [nick version of given name]'

Diák9 *sziasztok [Becézett keresztnév]*

Student9 'hello everybody [nick version of given name]'

Diák10 *Sziasztok én is meg jöttem.*

Student10 'Hello everybody I've arrived too.'

Diák11 *Hello megérkeztem!*

Student11 'Hello I have arrived!'

Diák 12 *Én is!*⁴

Student12 'Me too!'

Tanár *Jó reggelt, jó reggelt! Fantasztikusak vagytok! Büszke vagyok rátok! Egyre többen idetalálnak az osztályból! Jó étvágyat a reggelihez mindenkinek! [Keresztnév] néni*

Teacher 'Good morning, good morning! You are fantastic! I'm proud of you! More and more people from the class manage to find their way here! Enjoy your breakfast everyone! Auntie [given name]

Diák13 *sziasztok megjöttem!*

Student13 *hello everyone I have arrived!*

Diák14 *Szia [Keresztnév] néni és többiek, Én is itt vagyok.*

Student14 'Hello Auntie [given name] and others, I'm also here.'

Diák15 *Sziasztok!*

Student15 'Hello everyone!'

Diák16 *Sziasztok! [Becézett keresztnév] jelen*

Student16 'Hello everyone! [Given name] is present'

Diák17 *Szia [Keresztnév] néni és többiek. [Keresztnév]*

Student17 'Hello Auntie [given name] and others. [student's given name]'

Diák18 *Sziasztok én is beléptem!*

---

⁴ In line with data protection requirements, digital dialogues are reproduced anonymously.

[Keresztnév] néni

'Oh, you Dearest [given name]!

Thank you so much, I watched it five times in a row, it is so kind and nice.

I thank you very-very much.

Auntie [given name]'

b. *Gratulálok, Tündérvirág!*

'Congratulations, Fairy-flower!'

c. Diák: *Kesz*

Mar ahogy tudtam megcsináltam ☺tanarno

Tanár: Nem ez kellett te lány! ☺

Student 'It's done. I did it the way I could. :) Ms Teacher'

Teacher 'This was not the task, you girl! :)'

Message exchanges between teachers and students, suddenly becoming intense to the point of being an everyday routine, are characterized by a merging between the conventions of traditional correspondence and everyday conversations:

(9) *Jó napot kedves Tanárnő! Az lenne a kérdésem, hogy mikor fogunk majd jegyet kapni? Illetve lesz még lehetőségem kijavítani a matek karómat? Előre is köszönöm a választ! Legyen csodás napja! ☺*

'Good morning dear Ms Teacher! My question is, when are we going to get marks? And will I have a chance to correct my F grade in mathematics? Thank you for your answer in advance! Have a wonderful day! :)'

The utterance in (9), which also includes a slang element (*karó* 'F grade'), begins with a greeting formula typical of spoken discourses; however, it ends with a closing formula and good wishes characteristic of written messages.

Short messages accompanying the submission of home assignments also include a high number of phatic elements. The address form may get repeated, flanking an informative utterance (with an intersubjective meta-function) that may consist of no more than one or two sentences.

(10)

Kedves Viki néni!

Küldöm a házi feladatot!

Még mindig nem kezd elegend lenni a ppt-ékből, pedig még rajzból is kaptunk.

Viszontlátásra Viki néni!

'Dear Auntie Viki!

I'm sending my homework!

I'm still not fed up with ppt's, even though we also got a task like this in the drawing class.

Good bye, Auntie Viki!'

Tanár: *Mindörökké. semmi gond, ha ilyen probléma adódik, nyugodtan jelezd, és adok haladékat, és akkor a tiédet később ellenőrzöm.*

De most már tessék pihenni is kis bagolytársam, mert késő van 😊

Teacher: 'Forever. no problem, when something like this happens don't hesitate to tell me and I'm giving you more time, and then I'll check yours later.

But now please have a rest my little fellow owl because it's late :) '

Diák: *Köszönöm Szépen! Önnek is kéne pihenni 😊*

Student: 'Thank you very much! You should have a rest too :) '

b. *Áldást, tanárnő, azt szeretném mondani hogy a mostani feladat mennyiség amit kaptunk körülbelül a háromszorosa annak mi szokott lenni, és a kérdés/kérés lenne, hogy tudnánk-e csinálni valamit ezzel a helyzettel 😊*

'Blessing, Ms Teacher, I'd like to say that that the homework we've got is around three times the usual amount, and the question/request is if we can do something about this situation :) '

As can be seen, church greetings also make their way into the repertoire of linguistic devices used in chats, adding an extra tone to the dialogues, which are full of personal, emotional address forms and emojis.

Practices of written communication in digital public education during the quarantine period suggest that what we are witnessing is not simply the transformation of traditional correspondence. Rather, the lack of personal meetings and continuous online availability result in much more intense digital communication that fulfills a more varied than usual range of functions. In messages aimed at the management and maintenance of education, written and spoken politeness patterns are intertwined and are often jointly manifested.

SUMMARY

In the study of operations of social deixis in the educational situation of the quarantine period in spring 2020, it is important to take into account restrictions on personal contact and the exclusiveness of digital practices. Thus, the observed phenomena reflect not only peculiarities of digital distance education but also the consequences of this special situation. Specifically, the generally observed prominent role of phatic elements in computer-mediated communication is even more pronounced in the lessons and messages under study.

In online spoken lessons, social deixis plays a crucial role in the identification of discourse participants and in the turn-taking operations of holding or relinquishing the floor. Spoken and written spaces for digital education are fused and the emerging text types enter into chain-like relations, with connections typically requiring the operations of social deixis. In written operations of education management, the dominant role of attitude-marking elements is to express emotions and to reduce distance. The directness and immediacy with which contact can be established causes the linguistic practices of online education to drift towards informal, personal linguistic devices, even in the exchange of written messages.

The operations of social deixis have a profound impact on digital communication serving to organize and maintain distance education. "Verbal touches" [13] are used to make up for the lack of personal presence and the real touches that depend on spatial closeness as an embodied experience.

ACKNOWLEDGEMENT

The research was supported by the Bolyai János Research Scholarship and by Visegrad Scholarship grant nr. #52010875. Further support was received by the National Research, Development and Innovation Office of Hungary, under grant nr. NKFIH K 129040. I owe special thanks to Anna Szelényi for allowing me to use publicly available materials, messages posted in the Facebook group *Online otthonoktatás* 'Online teaching from home' in response to her call.

BIBLIOGRAPHY

- [1] BROWN, Roger, GILMAN Albert The pronouns of power and solidarity. In: SEBEOK, Thomas A. (ed.) *Style in language*. Cambridge: MIT Press. 1960. 253–276. pp. ISBN 978-026-219-00-7-7
- [2] FENYVESSYNE BÉKEI, Gabriella 2020. Levél a karanténból. [Letter from the quarantine] *Anyanyelv-pedagógia* 1. <http://anyanyelv-pedagogia.hu/cikkek.php?id=835> (Accessed 24 June 2020)
- [3] KESZY-HARMATH, Dániel 2020. Az anyanyelvi nevelés lehetőségei a digitális távoktatás rendszerében. [Opportunities for L1 education in the system of digital distance education] *Anyanyelv-pedagógia* 2. <http://www.anyanyelv-pedagogia.hu/cikkek.php?id=845> (Accessed 4 July 2020)
- [4] HÁMORI, Ágnes „Tudunk mi normális hangnemben is társalogni”. Stílus, személyesség és egyezkedés az internetes fórumokon folyó társalgásban. [Style, personalness and negotiation in conversation on internet forums] In: TÁTRAI, Szilárd – Gábor TOLCSVAI NAGY (eds.): *A stílus szociokulturális tényezői. Kognitív stilisztikai tanulmányok*. 223–261. Budapest: ELTE. Budapest. 2012. 384 p. ISBN 978-963-284-30-4-9
- [5] VESZELSZKI, Ágnes *Digilect: The Impact of Infocommunication Technology on Language*. Berlin: de Gruyter Mouton. 2017. 356. p. ISBN 978-311-049-99-0-2
- [6] TÁTRAI, Szilárd *Bevezetés a pragmatikába. Funkcionális kognitív megközelítés*. [Introduction to pragmatics. A functional cognitive approach] Budapest: Tinta Könyvkiadó. 2011. 236. p. ISBN 978-963-990-29-3-0
- [7] LACZKÓ, Krisztina, TÁTRAI Szilárd 2015. On the referential interpretation of computer-mediated narratives. *Eesti ja Soome-ugri Keeleteaduse Ajakiri / Journal of Estonian and Finno-ugric Linguistics* 6/2: 85–105. <https://doi.org/10.12697/jeful.2015.6.2.04>
- [8] FILLMORE, Charles J. *Santa Cruz lectures on deixis*. Indiana University Linguistics Club. Bloomington. 1975. <http://www.icsi.berkeley.edu/pubs/ai/Deixis2.pdf>
- [9] VERSCHUEREN, Jef *Understanding pragmatics*. Arnold, London, New York, Sydney: Auckland. 1999. 312 p. ISBN 978-034-064-62-3-6
- [10] DOMONKOSI, Ágnes, H. TOMESZ, Tímea *Karenténnyilvánosság, online rítusok, színre vitt személyesség. A társas viszonyok nyelvi alakítása az MLSZ online közgyűlésén*. [Quarantine publicity, online rituals, on-stage personalness. The linguistic construal of social relations at a general assembly of the Hungarian Football Association] In press.
- [11] BROWN, Gillian, YULE, George *Discourse analysis*. Cambridge: Cambridge University Press. 1983. 302 p. ISBN 978-052-128-47-5-2
- [12] ANTALNÉ SZABÓ, Ágnes *A tanári beszéd empirikus kutatások tükrében*. [Teachers' talk in view of empirical studies] *A Magyar Nyelvtudományi Társaság Kiadványai*, 225. Magyar Nyelvtudományi Társaság. Budapest. 2006. 115 p. ISBN 963-7530-83-5
- [13] FÜLEI-SZÁNTÓ, Endre *A verbális érintés*. [The verbal touch] *Linguistica. Series C, Relationes* 7. Budapest: MTA Nyelvtudományi Intézet. 1994. 59 p. ISBN 963-8461-79-9

„KI REMÉLHET MAGÁNAK NAGYOBB ISTENI SEGÍTSÉGET?” – POLIZIANO LEVELE PONTANÓHOZ

FRAZER-IMREGH Monika ¹

ABSTRACT

‘Who can more expect for himself divine aid?’: Poliziano’s letter of consolation to Pontano

This paper includes Angelo Poliziano’s letter’s Latin text and its translation into Hungarian written in 1494 for Gioviano Pontano on the occasion of King Ferrante’s death. After an introduction about the main characters of this letter and a brief summary of the historical situation, the article focuses on Poliziano’s style. In writing this ideal consolation letter he certainly followed Cicero’s *Orator*, but also Quintilianus’s *Institutio oratoria*, which was recently rediscovered. Poliziano’s wittiness is that the letter seems to be more of a praise (or self-praise) than that of a comfort, because in Naples the tutor Pontano could see his ex-pupil stepping on the throne, just like in Florence Poliziano’s ex-pupil Piero de’ Medici followed Lorenzo il Magnifico in the power.

KEYWORDS

Angelo Poliziano, Gioviano Pontano, King Ferrante I, rhetorics, consolation, Cicero, Quintilianus, humanism, royal pupils

Angelo Poliziano, Lorenzo il Magnifico de’ Medici „udvartartásának” legjelentősebb humanistája azontúl, hogy gyermekei oktatója, néhány hónapnyi nézeteltéréstől eltekintve közeli jóbarátja is volt pártfogójának. Neki köszönhetjük Lorenzo utolsó napjának részletes leírását is, amelyet 1492. május 18-án Jacopo Antiquarinak írott levelében örökített meg. Tizenkét könyvbe rendezett leveleinek kiadásában az egyik legfrissebb levél lehetett az, amelyet Mátyás királyunk apósának, Beatrix édesapjának, I. Aragóniai Ferdinándnak (Ferranténak) a halálakor írt humanista barátjának. A címzett a király főkancellárja, Gioviano Pontano, híres költő és tudós humanista, aki egyben a trónörökös, II. Alfonz (Alfonso) nevelője is volt. Bár a királyság székhelye Nápoly, hivatalos megnevezése az Anjou- és az Aragóniai ház hosszú vetélkedése során Szicíliai Királyság maradt annak kettészakadta után is, csak az *ultra Pharum* – „a világitótornyon inneni” jelző különböztette meg a szigetországtól.

A címzett, Giovanni (később Gioviano) Pontano

1429-ben Umbriában, Cerreto di Spoleto-ban született, a perugiai egyetemen jogot tanult, és 1448-ban szegődött az éppen akkor Firenze ellen hadjáratban levő V. Aragóniai Alfonz, szicíliai király szolgálatába. Rögtön bekerült a híres humanista Antonio Beccadelli, másnéven Panormita által vezetett körbe. 1452-től már a királyi kancellárián dolgozott, mindeközben folytatta görög és asztrológiai tanulmányait, majd 1455-ben saját iskolát nyitott, melyet a helyi nemesek sarjai látogattak. A fennmaradt jegyzetekből tudjuk, hogy órán a klasszikusok műveit olvastatta és kommentálta diákjaival. Közben szerelmi és asztrológiai tárgyú költeményeket is

---

¹ Frazer-Imregh Monika PhD, docens, Károli Gáspár Református Egyetem, Történelmi Intézet, Ókortörténelmi és Segédtudományi Tanszék, email: imregh.monika@kre.hu

írt (az *Amores* első darabjait és *Meteororum liber* első változatát),² majd a király 1455-ben kinevezte testvére, Navarrai János természetes fia, Aragóniai János (Giovanni d' Aragona) nevelőjévé. Az egyházi pályára szánt ifjú számára Pontano vallásos szellemiségű dalokat írt *De laudibus divinis* címen.³

Az 1458-ban trónra került I. Ferdinánd (Ferrante) háborút indított az ellene szövetkező Anjou-párti bárók ellen, s Pontano híven szolgálta őt a harcok hosszú évei alatt, tudományos tevékenységeit is háttérbe szorítva. A lázadást csak 1464-ben verték le. Több hivatali lépcsőfok után 1462-ben királyi tanácsos lett, immár nagyobb felelőséggel, de egyben jelentős jövedelemmel is. Néhány évvel később a királyt diplomáciai ügyben képviseli Rómában. Hűségéért és kiváló tanácsosi tevékenységért egy aranyműves üzlet tulajdonjogát ajándékozzák neki, majd a legnagyobb kitüntetés, hogy 1463-ban kinevezik a trónörökös elsőszülött, II. Alfonz (Alfonso), Calabriai herceg nevelőjének – ebben az immár elaggott Panormita helyét vette át. Érdemei elismeréseként (*pro eruditione et pro meritis quamplurima*) 1466-ban élethosszig tartó juttatást kap. Az említett háború befejeztével, már a trónörökös számára írta meg *De principe* (A fejedelem) és *De aspiratione* (A hehezet) című műveit. Az előbbiben a jó kormányzáshoz szükséges erényeket elemzi, ezt később, 1490-ben nyomtatásban is kiadta. Az utóbbi nyelvtani értekezésként indul, de valójában tele van epigráfiai leírásokkal és humanista ihletésű tudós kitérőkkel, ez tudta nélkül jelent meg 1481-ben.⁴

Talán szintén a herceg okulására írta meg az apja vezette háború történetét *De bello Neapolitano* (A nápolyi háború) címmel 1465 és 1469 között. E mű hitelességét és forrásértékét nagyban növeli, hogy saját szemmel is látott ill. megtapasztalt eseményeket ír le benne, és adatait a kancellária hivatalos iratainak, valamint a követek levelezéseinek beillesztésével támogatta meg. Csak később, némi átdolgozás után, 1495 és 1499 között adta nyomdába, amikor átfogóbb szemléletű történetfilozófiai művét, a *De conscribenda historiá*t (A történetírást) fogalmazta. Ebben főként Livius és Sallustius műveit elemelve azt fejtegeti, hogy a történetírás csakúgy mint a szépirodalom, alkotó jellegű művészet: egyszerre célja a tanítás, a szórakoztatás és a megrendítés. Ez stíluseszközeiben is megnyilvánul, hiszen pl. a csaták eseményeinek leírásában a szerző egyenes idézetekhez, párbeszédhez is folyamodik, máskor pedig a hatás érdekében nem ritkán alkot új kifejezéseket, szókapcsolatokat, fordulatokat.

1461-ben megnősült, egy gazdag nápolyi nemes hölgyet, Adriana Sassonét vette feleségül és négy gyermeke született: Aurelia, Eugenia, Lúcia Marzia (tizennégy évesen meghalt) és Lucio Francesco. Felesége számára szerelmes elégiákat, a gyermekeknek pedig tizenkét dalt írt, melyeket a harminchárom költeményt tartalmazó *De amore coniugale* (A házastársi szeretet) című elégiafüzérben gyűjtött össze 1485 körül.

Tanítványát, Alfonsót 1463-ban követte Calabriába, aki annak hercegeként leverte az ottani mozgolódásokat, majd még szintén ifjú fejjel, 1467 és 1468 között legyőzte Colleoni seregét a romagnai hadjáratban, aki a Velencei köztársaságot képviselte. Pontano 1469-ben Ferrante királytól egy ingatlant kapott, talán nevelői tevékenységének elismeréseként, mely nem messze feküdt a Panormita lakhelyétől. Az ingatlanon új házat és családi sírboltot építtetett, mely máig látogatható. Nápolyba visszatérve 1470-ben írta meg *Charon* című erősen antiklerikális satírját, amelyben az emberek különféle bolondságait, többek közt a babonát célozza meg. Más dialógusaival együtt ezt 1498-ban adta nyomdába. 1472-ben fejezi be politikai példabeszédét *De obedientia* (Az engedelmesség) címmel, melyben az elsősorban a

² Az *Amores* (Szerelmek) két könyvben negyvennyolc költeményt tartalmaz, melybe egy korábbi versciklus, az általa megtagadott *Liber de lascivia* avagy *Pruritus* (Bujaság) egyes darabjait is átvette. A *Meteororum liber* ellopták tőle, ezt később újraírva jelentette meg.

³ A tizenegy verset tartalmazó ciklust 1458-ban sajátkezűleg másolta egy kódexbe Pontano, jóval később, 1498-ban pedig Barcelonában nyomtatásban is kiadta Johann Luschner nyomdájában. Kivette azonban a Ferrante trónralépésekor ellene összeesküvő ifjúnak szóló személyes utalásokat, és további versekkel toldotta meg a ciklust.

⁴ *De aspiratione*, Nápoly, Mattia Moravo nyomdájában, 1481.

földbirtokos nagyuraknak az uralkodó irányában mutatandó engedelmességét tárgyalja.⁵ 1471-ben királyi privilégiummal elnyeri a nápolyi állampolgárságot. Ugyanebben az évben megöröklí az elhunyt Panormita vezető helyét a nápolyi tudósok testvériségében, s háza a tudós kör székhelyévé válik. 1475-ben kinevezik a kincstárnoki tanácsosok egyikének, amely inkább tiszteletbeli, ám jól jövedelmező cím, s ugyanebben az évben Alfonso calabriai herceg feleségének, Ippolita Sforzának az első titkára is lesz. Így a hercegné számára folytatott levelezésből tudjuk, hogy a következő éveket (1482-ig) főként ebben a szolgálatban, Nápolyban tölti, csak rövid megbízatásokban hagyta hátra az udvart. A firenzei Pazzi-összeesküvés után kirobban katonai konfliktusban 1478–1479-ben Ferrante eleinte a pápát támogatta, és Lorenzo de' Medici személyesen utazott Nápolyba, hogy Firenze részére megnyerje az udvart magának.

Magyar vonatkozással is bír az a háború, amelybe Pontano 1481-ben Alfonsót elkísérte: miután a törökök elfoglalták az apuliai Otrantót, a IV. Sixtus pápa által meghirdetett kereszties hadjáratban Ferrante ellenük vonult, és veje, Mátyás seregét is segítségül hívta. A magyar segédcsoport kb. kétezer fővel vonult le Magyar Balázs vezérlete alatt, és a város vízellátását biztosító forrás török erődítését elfoglalva sikeresen visszaverték Ahmed pasa seregét. Pontano a calabriai herceget Abruzzóba, Città Sant'Angelóba követte az ott táborozó királyi seregek szemléjére.

1482 és 1484 között a herceggel ment a Ferrara elleni, Lazióban, Emiliában, Romagnában és Lombardiában lefolyt háborúba is, ahol a béketárgyalások során egyszemélyben képviselte őt. A családjától való távollét ihlette a fentebb említett *De amore coniugali* elégiaciklus legszebb darabjait, miközben Alfonso számára Itália szinte minden vezető városa urainak fogalmazott leveleket. A levelek aláírásaiból tudjuk, mikor és hol tartózkodtak éppen. Miközben a herceg tárgyalásokat folytatott, Pontano célzott diplomáciai feladatokkal rövid látogatásokat tett más városokban, pl. 1484-ben Milánóban Ludovico il Morót kellett felkeresnie.

A következő évtizedben diplomáciai feladatai főként a pápai állam, pontosabban VIII. Ince és a nápolyi udvar közötti konfliktusok elsimítására irányultak, melyek a pápa által kivetett új adó miatt robbantak ki. Első római látogatása alkalmával, 1485 nyarán személyisége és műveltsége révén szinte azonnal megnyerte a pápát magának, olyannyira, hogy az a következő év január 28-án koszorús költővé avatta. Így Pontano a calabriai herceg, illetve Ferrante király szolgálatában igen sikeresen képviselte a Szicíliai Királyság érdekeit, s 1487-ben végül a király főkancellárjává nevezi ki. Megválasztása néhányakban kétségeket ébresztett, főként a tárgyalások során használt „filozófiai és asztrológiai kifejezései” miatt, évtizedes gyakorlata folytán azonban hamarosan mindenkit meggyőzött a diplomáciai munkára való alkalmasságáról, nem beszélve azokról a hatalmasságokról és diplomatákról, akikkel korábban már érintkezésbe lépett. Híres mondásait, metaforáit, párhuzamait kortársai is idézték, pl. hogy a követeknek azért kell nagyra becsülniük a saját munkájukat, mert „ők az államok gyógyítói”.

1488. december 22-én ő készítette el a calabriai herceg leánya, Isabella d' Aragona és a milánói Gian Galeazzo Maria Sforza közötti házassági szerződést. 1492-ben újra Rómában tárgyal a pápával még mindig a kérdéses adó ügyében, s végre sikerül aláíratnia egy megállapodást. Közben, 1490 és 1492 között egy a két hatalom közötti házasság tető alá hozásával sikerül Pontanónak közelítenie a feleket, nevezetesen a pápa leánya, Battistina Cibo és Luigi d' Aragona, Ferrante természetes fiának, Enricónak a fia között. A frigy nyélbeütése mellett Alfonso örökösként való beiktatása is célja volt Pontano 1492-es hosszú római tartózkodásának. Az egyezkedések során Pontano gyakran úgy érezte, hogy a király, Ferrante nem működik közre kellő gyorsasággal és átgondoltan, és még egy reá igaztalanul kivetett adó miatt is elégedetlenségét fejezte ki az uralkodó irányában. Viszonyuk illetén megromlása

---

⁵ A következő három írás: *De obedientia*, *De fortitudine*, *De principe*, 1490-ben Mattia Moravio nyomdájában került sajtó alá Nápolyban.

tükröződik *Asinus* (A szamár) című dialógusában, melyet ekkortájt készített, és a hálátlanság a fő témája.

Rómában Pontano részt vett azon a ceremónián, amelyen Ferrante ajándékát, egy feldíszített lovat adtak át VIII. Incének, mellyel az uralkodó elismerte a pápának a királyság feletti fennhatóságát, melyet szokás szerint június 29-én küldött el neki. Egyúttal meg kellett győznie az egyházfőt arról is, hogy gyakoroljon nyomást Magyarország új királyára, a Mátyás nyomdokába lépő Jagelló Ulászlóra, hogy Ferrante leányát, a megözvegyült Beatricét vegye feleségül. Alig két héttel hazatérte után az új pápa, VI. Sándor beiktatása az újabb ok arra, hogy Rómába utazzon. Tapasztalt békekötőként a következő egyházfő jóindulatát kellett megnyernie a Szicíliai Királyság irányában. A koronázáskor mondott beszéd előkészítésében Ferrante minden ügyet Pontanóra bíz.

A francia király, VIII. Károly leszállása Itáliába újabb fenyegetést jelentett a Szicíliai Királyságra, és Ferrante lassúsága nem kedvezett helyzetüknek. Pontano sürgette azt is, hogy flottát küldjenek Genova ellen. Ő mondott védőbeszédet Nápolyért a felderítőként előreküldött alkirály, Gilbert de Montpensier előtt. Irodalmi tevékenységeire érthető módon kevesebb ideje jutott ezekben az időkben.

Műveire visszatérve 1481 és 1487 között állította össze és 1490-ben jelentette meg a *De fortitudine* (A bátorság) című értekezésének két könyvét, melyben e fontos hercegi erényt a féltékenység és a vakmerőség között határozza meg. *De tumulis* (Sírhalmozatok) című epigrammakötete száztizenhárom sírversének nagyját a nyolcvanas évek közepén írta, a többi tíz évvel később. *Antonius* című jelentős, több műfajt ötvöző szépirodalmi alkotását egy 1473-as vázlata alapján 1483-ban írta meg. 1481 és 1499 között vetette papírra a *Lyra* horatiusi ihletésű sapphói strófáit, tizenhat verset. Filozófiai és erkölcsi tematikájú műveit is 1480 és 1498 között jelentette meg, ezek mind témájukat, mind műfajukat tekintve változatosak, és a cicerói filozófikus, oktató jellegű írásoktól a szórakoztatóbb, lukianosi szatirikus-komikus hangvételű olvasnivalókig terjednek. Ebben az időszakban születnek meg a kora ifjúságától fogva művelt asztrológiát tárgyaló értekezései is: a *Commentationes super centum Ptolemaei sententiis* (Kommentár Ptolemaios *Centiloquium*ához), a *De rebus coelestibus* (Az égitestek), egy aristotelési ihletésű tanulmány, melyet Pico asztrológia-ellenes vitairatának megjelenése után újra átdolgozott,⁶ az *Urania* című tankölteménye öt könyvben, a már említett *Meteororum libri*, és egy töredékesen fennmaradt tanulmánya a holdról, a *De luna*.

1490-ben megözvegyült, majd egy általa Stellának nevezett hölgygel való korábbi ismeretségét felújítva 1496-ban fia született, Lucillus, aki a két hónapot sem érte meg; az anya nem sokkal később szintén elhunyt. Számára írta az *Eridanus* két könyvbe rendezett hetvenkét elégiáját. A gyűjtemény érdekessége, hogy a versek egy részét megismerkedésükkor, 1483 táján, másik részét pedig tíz év múlva, a kapcsolat szorosabbá válásával költötte.

Ferrante és fia, Alfonso halála után, 1495-től Pontano kikerült a nápolyi diplomácia élvonalából, az új uralkodók ugyanis ragaszkodtak korábbi írnokaikhoz. Így bár az átmeneti Anjou-hatalomátvétel alkalmával jelentős anyagi veszteségek érték, azért tovább folytathatta irodalmi tevékenységét. Ekkor alkotja azoknak az aristotelési etikára alapozott erkölcsstani traktátusoknak a sorát, amelyek az ún. társadalmi erényeket tárgyalják. Ezek nem pusztán a *Nikomachosi etika* kommentárjai, hanem számos Cicero- és Seneca-idézetet is tartalmaznak, és a humanista magatartás és erkölcs jellegzetességeit rajzolják meg. A kulcsszó minden esetben a mérték, témái ill. címei a következők: *De liberalitate* (Az előzékenység), *De beneficentia* (A jótékonyság), *De magnificentia* (A nemeslelkűség), *De splendore* (A tekintély), *De conviventia* (A vendégszeretet). Végül mint minden más erény fölött álló és azokat szabályozó erényt határozta meg a megfontoltságot 1498-ban (*De prudentia*), amikor a

⁶ Giovanni Pico della Mirandola, *Disputationes adversus astrologiam divinatricem*, 1493.

fentieket épp sajtó alá rendezi.⁷ Itt a gyakorlatiasság jegyében, kicsit Machiavellihez hasonlóan, azonban nemcsak a fejedelem, hanem a közügy számára való hasznosság szempontjából vizsgálja a színlelés illetve a leplezés jogszerűségét bizonyos politikai helyzetekben. Erkölcsfilozófiai írásainak záróakkordja az 1499-ben befejezett és kiadott *De magnanimitate* (A nagylelkűség), ahol a tökéletes ember alakját vázolja fel, aki rendelkezik minden igazi erénnyel, és emberi kapcsolataiban a kölcsönösség mentén cselekszik, középuton a kishitűség és a túlzott ambíció között.

Szintén utolsó alkotói korszakában, 1495 és 1499 között született az *Actius*, amely első részében poétikai kérdésekkel, főként metrikával és a hangsúlyozással foglalkozik, a második felében pedig visszatér történetfilozófiai fejtegetéseihez. Vergiliusi ihletésű költeményei közül a mintegy harminc év leforgása alatt költött hat eklogája jelentős, amelyek theokritosi és ovidiusi utalásokat is tartalmaznak, valamint a *De hortis Hesperidum* (A Hesperidák kertje), melyet 1499-ben Francesco Gonzagának szánt, de csak 1501-ben fejezett be.

Bár Catullus-kommentárja több más művével együtt örököse gondatlanságából elveszett,⁸ a catullusi ihletésű *Hendecasyllaborum seu Baiarum libri* (Hendecasyllabusok avagy Baiae) fennmaradt, melyet a századfordulón írt, és két könyvben rendezett el. Munkái nagy részét 1502 és 1503 között elküldte Velencébe Aldo Manuziónak kiadásra, azonban azok valószínűleg Pontano 1503-ban bekövetkezett halála miatt csak 1505-ben jelentek meg *Pontani Opera* címmel. Műveinek első összkiadása mindazáltal Nápolyban, 1505 és 1502 között készült hét kötetben Sigmund Mayr nyomdájában; a költő végrendeletét végrehajtó Pietro Summonte rendezte sajtó alá.

A levél keletkezése, stílusa és struktúrája

A levél apropója – I. Ferrante halála biztos *terminus post quem*-ként szolgál számunkra, tehát 1494. január 25. után született. Mivel *Levelei* kötetének összeállításának befejezéséről 1494. május 23.-án értesíti Poliziano Piero de' Medici, a vigasztaló levél írása feltétlenül a két dátum közé tehető. Butler nem tünteti fel még jegyzeteiben sem a pontos dátumot, a korábbi itáliai modern kiadásaiból azonban úgy tudjuk, hogy 1494. május 8-ai keltezésű. Különösnek találom, hogy az ehhez csatolt egy évvel korábbi, szintén Pontanóhoz írt levele ugyanerre a napra esik, tehát 1493. május 8-ára, ez az egybeesés esetleg lehet korabeli nyomdai ill. másolói hiba, vagy modern, kutatói félreértés. Ebben a korábbi levelében emlékezik vissza Poliziano első találkozásukra, amely 1467 nyarán történhetett, amikor II. Alfonz még calabriai hercegként Colleoni ellen vonult Romagnába, és visszafelé Toscanában Piero de' Medici Firenzéből elmenekült ellenfeleit támogatta. Poliziano ekkor még gyermek, alig tizenhárom éves volt, az időtájt került Firenzébe és lett Piero (il Gottoso) de' Medici pártfogoltja.⁹ Poliziano csodálkozott a csatákból érkezett tudós katonás megjelenésén:

Vidi enim, vidi olim te Florentiae castris revertentem, sole multo retorridum plenumque adhuc sudoris et pulveris ac plane (ut verum dixerim) sordidatum, miratusque sum vultum ipsum atque habitum, gestum praeterea et incessum in homine tam docto militarem.¹⁰

⁷ A *De liberalitate*, a *De beneficentia*, a *De magnificentia*, a *De splendore* és a *De conviventia* egyetlen kötetben jelent meg Nápolyban 1498-ben a hoesteti Johann Tresser és Amsterdami Martin nyomdájában.

⁸ Ezek a *Libellus de mundi sphaera* (Jegyzet a világ gömbjéről), a *De tempore* (Az idő), és a már említett *De luna* (A hold) nagy része.

⁹ Piero de' Medici (il Gottoso – a Köszvényes, 1416–1469. december 2.), Lorenzo il Magifico apja.

¹⁰ „Hiszen láttalak, láttalak egykor Firenzében, amikor a katonai táborból tértél vissza, lesülve, izzadtan, porosan (mondhatnám koszosan), és csodálkoztam, hogy egy ilyen tudós ember olyan katonás nemcsak arcára és viseletére nézve, de még mozdulataiban és járásában is.” Cod. Vat. Capp. 235, idézi Mario Martelli, „Il Libro delle epistole”, i. m. 209, és in uő., *Angelo Poliziano. Storia e metastoria*, Lecce, Conte Ed., 1995, pp. 205–265: 226). Korábbi megjelenése: Erasmo Percopo, „Lettere di Giovanni Pontano a principi ed amici”, *Atti dell'Accademia Pontaniana*,

Nyilvánvalóan egy későbbi találkozásukra utal egy további visszaemlékezése ugyanebben a levélben, amikor már ő is egyenrangú félként társaloghatott a nápolyi humanistával:

Memineram enim quam assiduus mecum fuisses, quo uno die Florentiae mansisti, quam familiarem te mihi, quam iucundum praebuisses, eramque mihi ipse testis non ingrati animi, non proditae amicitiae, non deserti officii.¹¹

Ez utóbbi alkalommal Poliziano még mindig elég fiatal lehetett, mert esetleg 1478 és 1479 között kerülhetett rá sor, amikor Pontano követségben járt Firenzében a toszkánai hadjárat során. Ekkor immár Lorenzo de' Medici irányította a firenzei köztársaságot, és IV. Sixtus a közöttük kiobbant konfliktus során Ferrante segítségét kérte, így az a Mediciek ellen szövetkezett a pápával. Calabria hercegének kíséretében Pontano hosszú időszakokat töltött Sienában, így nem kizárt, hogy Firenzébe is ellátogatott. Valószínűbb azonban Mauro de Nichilo szerint, hogy egy későbbi időpontról van szó, tehát valamikor 1483 és 1484 között történt a látogatás, amikor Pontano a ferrarai háború során kereste fel Firenzét több ízben.¹² A firenzei humanista ekkor már a *studio fiorentino*, azaz a firenzei egyetem elismert professzora, számos tudós tanköltemény szerzője, költőként és kutatóként egyaránt híres. A *Silvae* (Erdők) címen egybefoglalt négy, egy-egy tanéven át tartott előadássorozatot bevezető tankölteménye közül kettőt már előadott: a *Mantót* 1482-ben, amely Theokritos *Idilljei* és Vergilius *Bukolikájának* stílusában az ő költészetüket mutatja be, és a *Rusticust* (A földműves) 1483-ban, amelyben Hésiodos *Munkák és napok*, valamint Vergilius *Georgikon* című műveit szemlélteti gyönyörű latin hexameterekben. 1485-től Homérost oktatta, ehhez kapcsolódóan olvasta fel *Ambra*¹³ című kiséposztát, melyen a látogatás idején bizonyára már éppen dolgozott.

Pontano találkozását Polizianoval a Nápolyba költözött Francesco Pucci, Poliziano volt tanítványa is megörökítette a Bernardo Michelozzinak címzett levelében, méghozzá eléggé kritikus hangnemben. Pontano elbeszélése alapján ugyanis azt meséli, hogy Poliziano arcátlanul versenyre hívta a nála huszonöt esztendővel idősebb poétát bizonyos Propertius-helyek fordításában. Az akkor ötven fölötti költő válasza sem méltatta ifjabb kihívóját:

Retulit enim mihi Pontanus, vir nunquam satis laudatus, cum istuc una cum duce Calabrum Ferraria se reciperet, convenisse se domi Politianum et tentandi gratia locos quosdam ex Propertio interpretandos proposuisse. O fastum incredibilem, o audaciam non ferendam! Sed Pontanus ut merebatur hominem accepit: nam ne responso quidem dignatus est.¹⁴

Pucci levele Carlo Vecce szerint bizonyára 1489-nél későbbi, és a *Miscellanea* megjelenése

37 (1907), pp. 70–75.

¹¹ „Mert emlékszem, milyen fáradhatatlan voltál velem, hisz egy egész napig maradtál Firenzében, milyen barátságos és vidám voltál irányomban, és saját magam vagyok rá a tanú, hogy jóindulatod továbbra is él, barátságunkat nem árultad el, szívességed rendületlen.” Martelli, *Angelo Poliziano*, 227.

¹² Mauro de Nichilo, 31–32. A szerző szerint a találkozó legvalószínűbb ideje 1484 október 8. és 11. közöttre tehető.

¹³ Lorenzo de' Medici Poggio a Caianóban Giuliano da Sangallo által épített villájának a neve.

¹⁴ „Elbeszélte nekem Pontano, ez a férfi, akit nem lehet eleget dicsérni, hogy amikor egyszer a calabriai herceg kíséretében ott járt, találkozott Polizianoval annak otthonában, aki azt ajánlotta, hogy versenyképpen fordítsák le Propertius bizonyos sorait. Micsoda hihetetlen arcátlanság, micsoda túrhetetlen vakmerőség! Pontano azonban úgy fogadta ezt, ahogy a jóember megérdemelte, mert még válasza sem méltatta.” Tammara de Marinis, *La biblioteca napoletana dei re d'Aragona*, vol. I, Milano, Hoepli, 1952, pp. 254–255 (vö., p. 193, n. 51); ugyanez itt is: Vincenzo Fera, „Il dibattito umanistico sui *Miscellanea*”, in *Angelo Poliziano poeta scrittore filologo*, *Atti del Convegno Internazionale di Studi, Montepulciano 3–6 novembre 1994*, a cura di Vincenzo Fera e Mario Martelli, Firenze, Le Lettere, 1998, p. 355.

utáni,¹⁵ Poliziano metodológiai újításai iránti kritikus hangulatot jellemzi az itáliai humanista körökben. Poliziano már idézett korábbi levele Pontanóhoz egészen más hangulatú, mint a most tárgyalandó vigaszlevél. Abban a humanistát szólítja meg, nagy tisztelettel, de szinte már a hízelgésig menő dicséretekkel, mindazáltal őszintének tűnő baráti hangnemben. Gyakorlatilag számot ad olvasmányélményeiről, és egyben bemutatja Pontano általa megismert munkásságát:

Quid ego de studiis dicam literarum? Bone Deus, tibi ne uni licitum est heroicis Vergilium, elegis Ovidium, Flaccum lyricis, epigrammatis Catullum provocare: dicerem et vincere, nisi illos antiquitas pertinacius defenderet. Vidi nuper Meteoron tuorum partem: pudeat Manilium, pudeat Lucretium, si videant, infirmitati quondam suae vel egestatem linguae vel rerum novitatem obtendisse, sic tu materiam illam, quae scilicet asperrima videtur, lima quadam subtilissima ingenii facundiaeque tuae perpolisti. Venio ad prosam, quae dicitur, in qua, philosophiae tradens praecepta, Ciceronem medius fidius ipsum lineis omnibus et coloribus expressisti. Dialogos autem quid commemorem, iucunditate omni et salibus respersos, in quibus elegantes non millae insertae narratiunculae satis declarant quam etiam tu (si vacet, si velis) scribendae quoque historiae sis idoneus? At quem, rogo, unum mihi ex omni quispiam antiquitate reperiatur, etiam inter eos qui semper vitae otium foverint, qui tam diversa sic feliciter tractaverit? Clarum in poetice Maronem soluta oratio (sic enim accepimus) destituebat; Ciceronis versiculos defendere a risu non audeas; Sallustianae orationes in honorem historiae legebantur. Quid quod ad aspirationem te usque demisisti ac litteratoribus ostendisti latere etiam in his altissimam eruditionem, quae illi pexi et pingues quasi minuta et vilia praetereant? Quem si ego librum, priusquam Miscellanea edidi, legissem, non fraudassem te utique debito praemio praeconio catulliani enarrati epigrammatis. Verum ipse se liber satis indicabit ac nobis alias fortasse locus dabitur scissum hoc (quod dicitur) sarciendi. Legi etiam nuper Ptolemaei centum capita, qui Fructus vocantur, quibus tu in latinum sermonem conversis atque iisdem copiosissime enarratis una opera ostendisti quantopere nota tibi lingua utraque sit quamque idem in literis etiam interioribus emineas.

A szöveg fordítását terjedelme és jelentősége miatt itt közlöm a főszövegben:

Mit mondhatnék tanulmányaidról? Istenemre, te egymagad veheted fel a versenyt a hősenekben Vergiliusszal, az elégiában Ovidiusszal, a lírában Horatiusszal, az epigrammában Catullusszal! Még azt is mondhatnám, hogy esélyed lenne a győzelemre, ha régiségük nem szólna az előbbieket mellett! A minap láttam munkád, a *Meteororum liber* egy részletét. Elszégyellné magát mind Manilius, mind Lucretius, ha meglátná, hiszen jóval gyengébbek, s elbújhatnak mögötted szegényes nyelvezetük és a tartalom újdonságának hiánya miatt is, olyan simára csiszoltad ezt az igen nehéznek tűnő anyagot tehetséged és ékesszólásod finom ráspolyával. Prózádra térve azt mondják, ebben a filozófiai tanításokat adod át, biz’ Isten, Cicero nyomdokaiba lépve. Mit is említsek meg dialógusaid kapcsán, melyeket humorral és szellemességgel fűszereztél meg, s amelyekben a számtalan

¹⁵ Poliziano 1489-ben adta ki első, száz filológiai tanulmányát tartalmazó kötetét, a *Miscellaneát*. A második kötetbe is ugyanennyit szánt, de ezt korai halála (1494. szept. 24.) miatt nem tudta befejezni, sőt, az akkori firenzei háborús állapotok miatt még a kézirat elkészült része is évszázadokra elveszett. Modern kiadásai: Angelo Poliziano, *Miscellanies*, vol. I–II, ed. and transl. Andrew R. Dyck – Alan Cottrell, Cambridge Mass. – London, Harvard University Press, The I Tatti Renaissance Library, 89–90, 2020.

rövid és találó történet arról tanúskodik, hogy (ha van rá kedved s időd) a történetírásra is alkalmas vagy? Kérdem én, kit találhatna bárki az ókorból, aki hivatalos ügyekben ennyire elfoglalt volt, s aki mégis ilyen sokféle témában ilyen termékenyen értekezett? A költőnek kiváló Vergiliust cserben hagyta a kötetlen beszéd (úgy tudom), Cicero versfaragványait nem mentheted meg a nevetségtől, Sallustius beszédeit csak történeti művei miatt olvassák. Micsoda magasrendű tudás rejtőzik abban, amit jól beleásva magad, *A hehezetről* a művelt fők elé tártál? Ez még közöttük is kiemelkedő eredményeket mutat, ők mégis teljesen érzéketlenül, mintha ez valami jelentéktelen és hitvány dolog lenne, elmennek mellette. Ha én ezt a könyvet olvashattam volna, mielőtt *Miscellaneámat* [Tanulmánykötetemet] kiadtam, nem maradtam volna adósod a (Catullus-értekezésed fejében is) neked kijáró díjjal, egy catullusi epigrammával. Ám e könyv esete is kellőképpen jelzi, hogy talán másutt kell ezt a lyukat (mint mondják) befoltoznom. A minap olvastam Ptolemaios *Fructus* (Gyümölcsök) címen is ismert száz bölcs mondását,¹⁶ melyet te latinra fordítottál és bőségesen magyaráztál, s e művedben egyszerre mutattad meg, milyen jól bírod mindkét nyelvet,¹⁷ és mennyire bennfentes vagy a kevésbé ismert irodalomban is.

Láthatjuk tehát, hogy minden iróniától és mögöttes, a mellőzöttségről vagy a sértettségről árulkodó célzástól mentes ez a korábbi levél. Ezzel szemben a vigasztaló levél, amellyel, hogy témájából adódóan nem lehet bizalmaskodó vagy oldott hangulatú, nagyon eltérő hangnemet üt meg: a hivatalos részvényt nyilvánítását. Nyilvánvaló és a szövegben is ott áll, hogy Lorenzo hatalomban kijelölt örököse, Piero de' Medici megbízásából született a levél, mert a végén egy olyan kiáltóan túlzó udvariaskodás szerepel, amely, ha nem lenne legalább burkoltan ironikus, akkor már szinte nevetséges. Pontano ugyanis elnézést kért, hogy nem válaszolt Polizianónak egy korábbi levelére, és mivel nem maradt fenn egyéb, nagyon valószínű, hogy az előbb idézett, egy évvel korábbi levélről van szó. Poliziano szinte az előzékenység karikatúrájaként egyenesen azt ajánlja Pontanónak, hogy ha akarja, el se olvassa a levelét. Mario Martelli és Mauro de Nichilo szerint is a hiú firenzei professzor így rendezte a számlát nála jóval elfoglaltabb, a nagypolitika sűrűjében tevékeny kollégájával.

Idézett cikkében de Nichilo részletesen ismerteti, itt viszont csak megemlíteni tudom azt a feszült kapcsolatot, amely Poliziano és számos Nápolyban és szerte Itáliában élt költő és humanista között állt fent. Michele Marullo mestere, Theodóros Gaza miatt fűjt Polizianóra, aki számtalan kritikával illette annak munkáit. Az első *Miscellanea* egyes tanulmányai közül pedig, pl. a Catullus *passer*-verseit magyarázó írása több nála idősebb kutató, pl. Battista Guarino és maga Pontano eredményeire tromfolt rá vagy épp emelte be azokat, jelzés nélkül. Michele Marullo és Jacopo Sannazaro epigrammákat költött,¹⁸ Giorgio Merula pedig vitairatot fogalmazott kifejezetten Poliziano ellen. Látható tehát, hogy leveleinek kiadásával Poliziano saját megtépzott hírnevét is igyekezett helyreállítani. Bár Pontano sehol sem támadja név szerint Polizianót, ami talán hatalmas tapasztalata mellett jó diplomáciai érzékének is köszönhető, M. de Nichilo úgy véli, hogy Pontano két régebbi, a Quintilianus-rajongó és Lorenzo Valla-típusú minuciózus filológusokat bíráló munkájának 1491-es kiadása közvetetten összefüggésbe hozható a *Miscellaneáról* alkotott véleményével. Ezek a *Charon* és az *Antonius*.

Stílusát és felépítését tekintve Poliziano vigaszlevele, mint már céloztam rá, sokkal közelebb áll a hivatalos levél formalitásaihoz, mint a magánlevél oldott, csevegő hangulatához.

¹⁶ A Ptolemaiosnak tulajdonított *Centiloquiumot* két könyvben kommentálta Pontano *Commentationes super centum Ptolemaei sententiis* címmel.

¹⁷ Azaz a latint és a görögöt.

¹⁸ Epigrammata III, 11, 19, 27, 29, 34, 45, 50 in Michaelis Marulli *Carmina*, edidit Alessandro Perosa, Turici, in aedibus Thesauri mundi, 1954. Sannazaróra vonatkozóan ld. Fera, „Il dibattito umanistico” p. 349.

Miközben a gyász hír nyomán Pontano régi és új uralkodójának erényeit és érdemeit hangsúlyozza, valóban igyekszik megtalálni azokat az érveket, amelyek vigasztként szolgálhatnak a nápolyi humanista számára, hogy elveszített pártfogójáért ne búsuljon túlságosan. Ezek: a király fia, a régóta kiszemelt és az öröklésben törvényesített herceg került a trónra, aki ráadásul Pontano tanítványa volt, így ez okot szolgáltathat számára egyszerre a biztonságra és a büszkeségre is. Az új király támaszainak felsorolásában Poliziano a fokozás retorikai eszközével él: az emberi, úgymint rokoni, alattvalói, szövetségesi segítségtől, és az anyagi bázistól (várak, erődítmények) az isteni segítség bizonyos voltáig jut el.

Mint Pontano életrajzából láthattuk, bizonyára nem szorult rá a vigasztalásra, hiszen utolsó éveiben Ferrante sok bosszúságot okozott főkancellárjának a Pontano által sürgetett fontos politikai tennivalókban mutatott nemtörődömségével ill. késlekedésével, ráadásul figyelmetlensége miatt minisztere személyes károkat is kénytelen volt elszenvedni. Ennek visszhangját őrzi a fent említett, a hálátlanság témáját feldolgozó *Asinus* (A szamár) dialógusa.

Talán tisztában volt ezzel a levél írója is, mindenesetre számára a következő részben vont párhuzam sokkal jelentősebb. Hiszen a tanítvány és mester, s egyben az immár uralkodóvá vált pártfogó és a pártfogolt humanista viszonyában magát a nápolyi főkancellár mellé állíthatta, aki saját neveltjét, Alfonsót láthatta trónra kerülni – csakúgy mint a firenzei nevelő (a kevésbé tehetséges) Piero de' Medicit láthatta apja nyomdokaiba lépni. A sors fintora, hogy egyikőjük uralma sem tartott sokáig: VIII. Károly francia király 1494. szeptemberében Nápoly ellen vonult, hogy az Anjouk jogán a trónt visszaszerezze, ami ha közvetetten is, de véget vetett mindkettőjük hatalmának.

Poliziano stílusára visszatérve, levelében (mint minden írásában) tökéletesen kielégíti mind a Cicero *Orator*ában, mind a Quintilianus *Institutio oratoriájában* kifejtett, a jó szónok iránt támasztott követelményeket. Gondosan ügyel a stílus ott leírt négy ékességének felmutatására, ezek: a latinosság, a világosság, az ékesség és a tárgyyszerűség vagy illőség. Cicero és Quintilianus tanácsait követve az általuk meghatározott stíluseszmények mindhárom típusát alkalmazza szöveg, de egy csavarral. Számos Cicero által is gyakran használt szó- és gondolatalakzattal él, párhuzamokkal, ellentétekkel, fokozással, feszes szövegritmussal. Közepes (szépmívű, tehát megnyerő) stílusban indul, és innen két ízben emelkedik a fennkölt (megindító) stílus magasságaiba: először, amikor Alfonsót otrantói győzelme révén gyakorlatilag Róma megmentőjének nevezi, másodsor, amikor ugyanőt méltónak tartja arra, hogy a földkerekség urává váljék, s Pontanót hálaadásra inti, hogy tanítványát a trónon láthatja. A két utolsó bekezdést azonban, mintegy megnyugvásképpen az egyszerű (világos és tárgyilagos) stílusban fogalmazza. Az utolsó előttiben adja meg részvétnyilvánításának okát: saját szeretete és patrónusának biztatása, aki a legodaadóbb híve az új királynak – mintaszerűen udvarias megfogalmazásban, de bizonyára az ott ecsetelt érzések teljes hiányában – ez pusztán formalitás. Az utolsóban pedig nagyon finoman és ironikusan ujjat mutat a nápolyi humanistának. Túl udvariasnak és túl elfoglaltnak mondja, amiért az elnézést kért, hogy nem válaszolt Poliziano korábbi levelére. Sőt ő kér bocsánatot, hogy levelével zavarni merészelt feladataiban, és megengedi neki, hogy nemcsak hogy ne válaszoljon, de még el se olvassa a leveleit.

II, VIII.

Angelus Politianus Ioviano Pontano s. d.

Etsi magnum te dolorem Ferdinandi regis interitu cepisse non dubito, propterea quod in illo et auctoritas et sapientia tanta fuit, quantam vix in rege unquam alio meminimus, tamen cum mecum ipse considero, quis ei regi succedat, paene esse nefas arbitror vel te vel quemquam ex iis, qui rebus vestris favent, quorum de numero nos quoque sumus, maiore aliquo in luctu moestitiaque versari. Nam cum vobis regni haeres (quod felix faustumque sit) Alfonsus alter, maximus natu filius obtigerit, cuius excellens ingenium, singularis virtus, incredibilis sapientia bello et pace claruit, ingrati profecto fuerimus, si non quantum relictum sed quantum sit ademptum respexerimus, praesertim cum subsidiis tot tantique regnum fulciatur.

Dux enim suffectus Calabris Ferdinandus alter, Alfonsi filius, quem et ipsum nobis fama refert omnibus corporis animique dotibus excellere, sicut multis magnisque rebus, non dubium iam regiae cuiusdam indolis specimen dederit. Accedit eo Federicus, magna prudentia, magna dexteritate, magnos usu rerum, sed maiore in regem fratrem benivolentia, fide, pietate. Mitto necessitudines alias, opes, exercitus, duces, socios, studia, popularium praesidia, munimenta, propugnacula, quae nullis paene humanis viribus labefactari posse videantur. Opem vero divinam quis, rogo, vel sperare vel polliceri sibi magis potest, quam qui Turcos impios ferro ignique sequens non tam ab oppido Hydrunte, quam, ut mihi videtur, ab Roma ipsa, quam primum petebant, atque adeo a sanctissimis illis altaribus expulerit?

Quapropter, tametsi magna omnino fata est iactura Ferdinandi obitu, tamen quoniam vigiliam quasi suam filio tradidit, regemque pro se quem potissimum voluit, reliquit, in omni genere laudis excellentem, non debetis ullo pacto, mi Pontane, quicumque inter officia regis estis, moerori vos dedere, sed animo praesenti (quod equidem te facere arbitror) praesto esse, diligentiamque omnem vestram videlicet ad eum (quantum quidem fieri potest) cura, labore, molestiaque levandum conferre. Te vero etiam seorsum gratias agere Deo maximo convenit, quod eum, quem in hanc spem a tenero educasti, quem disciplinis ornasti, quem praeceptis instituisti, regem iam vides, atque ita regem, non modo ut regno pulcherrimo isto quidem atque opulentissimo, sed ut etiam orbis terrarum imperio dignissimus habeatur.

Haec ego ut ad te scriberem praecipuus quidam meus erga te principesque tuos amor impulit. Sed et multum quoque adhortatus est alumnus hic meus idemque patronus rei publicae columen, Petrus Medices, excellenti iuvenis et animo et ingenio, quo nihil fieri potest, mi Pontane, tui amantius. Nam regi ipsi tuo quam sese idem totum penitusque tradiderit, nihil attinet scribere, praesertim ad te, cui nota sunt omnia. Sed tamen ita de illo semper et honorifice loquitur et amanter, ut ceteris paene reliquis nihil faciat.

Atque haec hactenus. Quod autem superioribus diebus excusasti diligenter occupationes tuas, propterea quod epistolae cuidam nostrae non responderas, nimis officiosus homo es, ut video, nimis humanus. Me enim quamvis omnino equidem literas tuas gratissimas haberem, nihil delectare potest, quod cum tua ulla molestia tribuatur. Tantum illud ignoscas velim quod, dum studio in te meo et amore obsequor, non sum veritus semel iterumque tuis occupationibus obstrepere. Licet autem per me tibi, dummodo amare non desinas, non solum non respondere ad literas meas, sed ne legere eas quidem, si ita sit commodum.

Vale.

II. KÖNYV, VIII. LEVÉL

Angelo Poliziano kedves barátjának, Gioviano Pontanónak

Noha nem kétlem, hogy nagy fájdalom ért téged Ferrante [Ferdinánd] király halálával,¹⁹ mivel oly nagy tekintély és bölcsesség lakozott benne, hogy olyat aligha találunk bármely más valaha létezett királyban, mégis, amikor jól belegondolok, milyen király lép ennek a királynak a nyomába, úgy vélem, szinte vétek, ha te, vagy bárki, aki melletted áll (akiknek a sorába én is beletartozom), túlságos gyászba vagy szomorúságba merül. Hiszen miután az uralkodásban örökösül legidősebb fia, II. Alfonso [Alfonz] jutott számotokra,²⁰ akinek kiváló tehetsége, rendkívüli bátorsága, hihetetlen bölcsessége háborúban és békében is fényesen megmutatkozott, igazán hálátlanok lennénk, ha azzal foglalkoznánk, mit veszítettünk és nem azzal, ami megmaradt nekünk, különösen, hogy a királyságnak oly sok és oly hatalmas segéderő szolgál támaszául.

II. Alfonso [Alfonz] fia, II.²¹ Ferrandino [Ferdinánd] ugyanis,²² Calabria fejedelme, akiről magáról is az a hír járja, hogy testben-lélekben kiemelkedő adottságokkal rendelkezik, miként csakugyan sok és jelentős cselekedetében nem kétséges, hogy már a királyi természet bizonyosságát adta. Ott van még mellette Federico [Frigyes],²³ aki nagyon okos, nagyon ügyes, nagyon tapasztalt, de még ennél is nagyobb unokaöccse,²⁴ a király iránti jóindulata, megbízhatósága, jámborsága. Nem is beszélve [a király] egyéb rokonságáról és összeköttetéseiről, vagyonáról, seregéről, hadvezéreiről, szövetségeseiről, az irányában mutatott ragaszkodásról, hűbéresei haderejéről, az erősségekről és várakról, melyeket úgy tűnik, szinte lehetetlen bármilyen emberi erővel megrendíteni. Kérem én, ki remélhet vagy ígérhet magának nagyobb isteni segítséget, mint aki a hitetlen törököt tűzzel-vassal kergetve nem annyira Otranto városából, de – ahogy én látom – magából Rómából (melyet elsősorban célba vettek), s így a szentséges oltárak közeléből kiűzte?

Ennekokáért, még ha bizonyára nagy veszteségnek is tartjuk Ferrante [Ferdinánd] halálát, mégis minthogy fiának adta át mintegy az örökhelyét, és azt a királyt hagyta maga helyett, akit a leginkább kívánt, ki érdemeit illetően minden tekintetben kiváló, nektek, akik a király szolgálatában álltok, semmiképpen sem kell, Pontano barátom, mély bánatba esnetek, hanem erős lélekkel (s biz' úgy vélem, te ezt teszed) álljatok mellé, tudniillik amennyire csak lehet, járuljatok hozzá, hogy megszabaduljon a gondtól, fáradtságtól, terhektől. Te pedig jól teszed, ha ezen felül hálát adsz a magasságos Istennek, hogy az, akit zsenge korától fogva ebben a reményben neveltél, akit szerzteágazó tudással övezte fel, akit útmutatásaidal láttál el, immár királyként látod, még hozzá olyan királyként, hogy nemcsak e gyönyörű és mesésen gazdag királyság, hanem még az egész világ uralmára is a legméltóbbnak tartják.

¹⁹ I. Aragóniai Ferdinánd (1423. július 22.–1494. január 25.) Butler nem nézett utána a név korabeli népnyelvi használatának, és Ferrantét kizárólag *Ferdinandónak* fordítja. *Letters*, 107–109.

²⁰ II. Alfonz (1448. november 4. – 1495. december 18.) Ferrante és Isabella di Chiaromonte elsőszülött fia. Anyja halálakor megörökölte földbirtokait és a jogot Jeruzsálem trónjára. 1465-ben Nápolyban feleségül vette Ippolita Maria Sforza milánói hercegnőt. 1467-ben húszévesen Velence ellenében Firenzét támogatva hadi sikereivel hírnevet szerzett, Colleoni is felülkerekedve. 1481-ben a törököt űzte ki Otrantóból (magyar segítséggel). 1482-ben a ferrarai háborúban a pápai állam ellen vonulva vereséget szenvedett Roberto Malatesta seregétől. 1485-ben véresen leverte az Aragóniaiak ellen szövetkező bárók összeesküvését. Apját 1494-ben követte a trónon, de VIII. Károly francia király itáliai leszállása után uralma nem tartott egy évnél tovább. Rossz előjelektől gyötörve lemondott a trónról fia, Ferdinánd javára, és Szicíliába menekült, ahol egy kolostorba visszavonulva halt meg.

²¹ A Butler-féle kiadásban (*Letters*, 108.) helytelenül az *alter* előtt szerepel a vessző, ami azért félrevezető, mert így a *filius*-hoz kellene kapcsolni, és értelme ez lenne: Alfonz másik fia.

²² II. Ferdinánd (1467/69–1496).

²³ I. Aragóniai Frigyes (1452–1504), I. Ferdinánd nápolyi király harmadik (második életben maradt) fia, aki unokaöccse, II. Ferdinánd halála után IV. Frigyes néven lépett Nápoly trónjára.

²⁴ *Fratrem*. A latinban ez nemcsak fiútestvért, hanem bármely közeli férfirokont jelent, Alfonz pedig unokaöccse volt Frigyesnek, I. Ferdinánd öccsének. Butler tévesen „brother”-ként fordítja. *Letters*, 109.

Ami engem ennek megírására készített, az leginkább az irántad és fejedelmeid iránti szeretetem. Azonban sok biztatást kaptam erre tanítványomtól s egyben pártfogómtól, köztársaságunk támaszától, Piero de' Medicitől, e lélekben és tehetségben kiemelkedő ifjútól, akinél senki jobban nem kedvelhet téged.²⁵ Hiszen azt felesleges ecsetelnem, mennyire feltétel nélküli odaadással van királyod irányában, különösen számodra, aki jól tudsz mindent. Ám legalább azt hadd mondjam el, hogy mindig olyan tisztelettel és szeretettel beszél róla, hogy szinte semmit nem hagy másoknak.

Erről azonban elég ennyi. Ami pedig azt illeti, hogy néhány napja elfoglaltságaidra hivatkozva kértél bocsánatot figyelmesen azért, hogy egyik levelemre nem válaszoltál, úgy látom, túlságosan is előzékeny és túl kedves ember vagy! Hiszen jóllehet leveleid rendkívüli örömmel töltenek el, semmi olyan nem gyönyörködtethet engem, ami számodra egy kicsit is megterhelő. Csak azt nézd el nekem kérlek, hogy míg irántad való ragaszkodásomon és szeretetemen csüngök, egyszer-kétszer nem áttalalak elfoglaltságaidban megzavarni. Ha rajtam múlik, számodra szabad nemcsak nem válaszolni, de ha úgy alkalmas, még el sem olvasni a leveleimet, csak maradj meg szeretetedben irántam!

Élj boldogul!

IRODALOMJEGYZÉK

- [1] A legjelentősebb Poliziano-életrajzok: GRECO, Aulo, *La poesia del Poliziano: anno accademico 1971–72*, Roma: ELIA, 1972. 218, LXXV p. BN 73633; SANTORO, Mario, *Poliziano e l'Umanesimo: lezioni dell'anno accademico 1960-61*, Napoli: R. Liguori, 1963. 255, CXXIV p. BN 632014; LO CASCIO, Renzo *Poliziano*, Palermo: Palumbo, 1970. 248 p. (Storia della critica; 8) BN714418; MUTINI, Claudio *Interpretazione del Poliziano*, Roma: Istituto della Enciclopedia italiana, 1972. 108 p. (Bibliotheca biographica; 6) BN 729748; BRANCA, Vittore, *Poliziano e l'umanesimo della parola*, Torino: Einaudi, 1983. XII, 375 p. (Saggi; 655) ISBN 8806055674; PEROSA, Alessandro, *Angelo Poliziano*, Roma: Edizioni di storia e letteratura, 2000. LVIII, 296 p., (Studi e testi del Rinascimento europeo; 1) ISBN 8887114358; ORVIETO, Paolo, *Poliziano e l'ambiente mediceo*, Roma: Salerno, 2009. 422 p. (Sestante; 17) ISBN 9788884026507; *Angelo Poliziano e dintorni: percorsi di ricerca*, a cura di CORFIATI, Claudia e DE NICHILO, Mauro, Bari: Cacucci, 2011. 271 p. ([Rinascimento e barocco](#); 6) ISBN 9788866110507. CELENZA, Christopher S., *The intellectual world of the Italian Renaissance: language, philosophy, and the search for meaning*, New York, NY: Cambridge University Press, 2018. xvi, 438 p. ISBN 9781107003620.
- [2] Magyarul: FRAZER-IMREGH Monika, „Reneszánsz hősök – a tudós költő és pártfogója. Angelo Poliziano levele Lorenzo de' Medici haláláról”. In *Hősök, mártírok, áldozatok és szentek az antikvitástól a modernitásig. A Károli Gáspár Református Egyetem konferenciája, 2019. november 7-8.* Budapest: KRE – L' Harmattan, kiadás alatt. A fordítást az alábbi, latin–angol kétnyelvű, kritikai igényű kiadás alapján készítettem: Angelo Poliziano, *Letters*, Vol. I, Books I–IV, szerk., ford. BUTLER, Shane, The I Tatti Renaissance Library; 21, Cambridge Massachusetts – London: Harvard University Press, 2006, IV. k. 2. lev. 226–250. Az angol fordítás nem mindenhol pontos, a durvább tévedésekre lábjegyzetben hívom fel a figyelmet.
- [3] FRANCESCHI, Franco, TADDEI, Irene, *Le città Italiane nel Medioevo, XII-XIV sec.*, Bologna: Il Mulino, 2014.
- [4] Az életrajzi adatokat illetően ld. FIGLIUOLO, Bruno, „Giovanni Pontano”, in *Dizionario Biografico degli Italiani*, Vol. 84, 2015. Vö. FIGLIUOLO, Bruno, *La cultura a Napoli nel*

²⁵ Piero de' Medici, gúnynevéen: Piero il Fatuo (1472–1503), azaz Piero, a tökéletlen (vagy szerencsétlen).

- secondo Quattrocento: ritratti di protagonisti*, Udine: Forum, 1997. 444 p. ([Fonti e testi. Raccolta di storia e filologia](#)) ISBN 8886756291
- [5] FIGLIUOLO, Bruno, „Antonio Panormita ambasciatore a Venezia, tra politica, cultura e commercio librario” (1451), in *Il ritorno dei classici nell’Umanesimo. Studi in memoria di Gianvito Resta*, a cura di G. ALBANESE et al., Firenze 2015, pp. 299–320.
- [6] NUNZIANTE, E., *I primi anni di Ferdinando d’Aragona e l’invasione di G. d’Angiò* (1458–1464), Napoli 1898, p. 804;
- [7] SENATORE, F., „Pontano e la guerra di Napoli”, in *Condottieri e uomini d’arme nell’Italia del Rinascimento*, a cura di M. Del Treppo, Napoli, 2001, pp. 279–309;
- [8] *De Principe*, a cura di G. M. CAPPELLI, Roma, 2003; G. GERMANO, *Il De aspiratione di G. P. e la cultura del suo tempo*, Napoli, 2005.
- [9] MONTI SABIA, L., *Pontano e la storia. Dal De bello Neapolitano all’Actius*, Roma, 1995.
- [10] Gioviano Pontano, *Carmina. Ecloghe, Elegie, Liriche*, a cura di J. OESCHGER, Bari, 1948.
- [11] FILANGIERI DI CANDIDA, R., *Il tempietto di Gioviano Pontano in Napoli*, Napoli, 1926; és PERCOPO, E., „La villa del Pontano ad Antignano”, Napoli, 1926 (facsimile kiad.: *Due opuscoli su G. P.*, Napoli, 2004);
- [12] Gioviano Pontano, *Dialoghi. Caronte, Antonio, Asino*, a cura di GERI, L., Milano, 2014.
- [13] Dialógusainak első kritikái kiadása: Gioviano Pontano, *Dialoghi*, a cura di C. PREVITERA, Firenze, 1943.
- [14] Pontanónak az Aragóniaiak számára folytatott teljes hivatalos levelezését ld. *Corrispondenza di G. P. segretario dei dinasti aragonesi di Napoli (2 novembre 1474-20 gennaio 1495)*, a cura di FIGLIUOLO, B., Battipaglia-Napoli, Laveglia & Carlone, 2012. ISBN 9788886854863. Levelei kiadásainak listáját ld. DOGLIO, M. L., „Il ‘dichiarar per lettera’ del Pontano”, in *Critica letteraria*, 1994–1995, 88–89, pp. 5–32 (in appendice, Regesto delle lettere a stampa (1500–1994), pp. 23–32).
- [15] BÁNLAKY József, *A magyar nemzet hadtörténelme*, 11. fejelet. 30. alfejelet. <http://www.mek.oszk.hu/09400/09477/html/0011/871.html> (2020. 07. 27.)
- [16] SIMONETTA, M. *Rinascimento segreto. Il mondo del Segretario da Petrarca a Machiavelli*, Milano 2004, pp. 225–234; Vö. KIDWELL, C., *Pontano poet and prime minister*, London: Duckworth, 1991, 426.
- [17] „...certi soi termini de philosophia et de astrologia”. Ld. *Corrispondenza degli ambasciatori fiorentini a Napoli (13 aprile 1484 – ottobre 1494)*, diretta da FIGLIUOLO, B., Napoli, 2002–2015, III, n. 98, 152.
- [18] „...sono i medici degli stati”. *Corrispondenza*, 2002–2015, IV, n. 144, 288.
- [19] *Asinus. Dialogo dell’ingratitudine*, a cura di TATEO, F., Roma, 2014.
- [20] „...come homo che ha più esperientia di quella corte et conditioni de’ cardinali. Et per questo, et per essere homo sempre consueto di fare opere di pace et quiete, più accomodato in sul facto”. *Corrispondenza*, 2002–2015, VII, n. 70, 93.
- [21] *Dialoghi*, 2014.
- [22] „La ‘Lyra’ di G. P. edita secondo l’autografo codice Reginense Latino 1527”, a cura di MONTI SABIA, L., in *Rendiconti dell’Accademia di archeologia, lettere e belle arti di Napoli*, XLVII (1972), pp. 1–70.
- [23] TATEO, F. „Giovanni Pontano e la nuova frontiera della prosa latina: l’alternativa al volgare”, in *Sul latino degli umanisti*, a cura di TATEO, F., Bari, 2006, pp. 11–78
- [24] RINALDI, M., „Sic itur ad astra”. *G. P. e la sua opera astrologica nel quadro della tradizione scritta della Mathesis di Giulio Firmico Materno*, Napoli, 2002. Vö. SOLDATI, B. La poesia astrologica nel Quattrocento. Ricerche e studi, Firenze 1906, pp. 199–314.
- [25] SOLDATI, B., *La poesia astrologica nel Quattrocento*. Ricerche e studi, Firenze, 1906, pp. 199–314.

- [26] DE NICHILLO, M., *I poemi astrologici di G. P.: storia del testo. Con un saggio di edizione critica del Meteororum liber*, Bari, 1975.
- [27] RINALDI, M. „Il ‘De luna liber’ di Gioviano Pontano edito”, con traduzione e commento, secondo il testo dell’editio princeps napoletana del 1512, in *Atti della Giornata di studi per il V centenario della morte di G. P.*, a cura di GARZYA, A., Napoli, 2004, pp. 73–119.
- [28] MARTELLI, „Il Libro delle epistole di Angelo Poliziano”, *Interpres*, 1, 1978, pp. 184–255; főként pp. 209.
- [29] DE NICHILLO, Mauro, „Poliziano e Pontano: una polemica distanza”, h.n., 2011, 29–54. https://www.academia.edu/11232410/Poliziano_e_Pontano_una_polemica_a_distanza (2020. 07. 29.)
- [30] VECCE, Carlo, „Multiplex hic anguis. Gli epigrammi di Sannazaro contro Poliziano”, *Rinascimento*, s. II, 30 (1990), pp. 253–254. Vö. FERA, Vincenzo, „Il dibattito”, pp. 333–359.)
- [31] MARTELLI, *Angelo Poliziano*, 226–227.
- [32] MARTELLI, *Angelo Poliziano*, 223; de Nichilo, 34.
- [33] PEROTTO SALI, Laura, „L’opuscolo inedito di Giorgio Merula contro i *Miscellanea* di Angelo Poliziano”, *Interpres*, 1 (1978), pp. 146–183; főként: 166. Ld. még FABBRİ, Renata, „La inedita epistola di dedica del Merula al suo *In Politianum*”, *Rendiconti dell’Accademia dei Lincei, Classe di Scienze morali*, s. VIII, 34 (1979), pp. 91–97.
- [34] Quintilianus, *Institutio oratoria*, I, VIII, IX, XI. Vö. ADAMIK Tamás, *Antik stíluselméletek Gorgiastól Augustinusig*, Budapest, Seneca kiadó, 1998, 215.

POETA ANGELICUS DSIDA JENŐ POÉTIKÁJÁNAK (ÚJRA) FELFEDEZÉSÉRŐL

Imre HORVÁTH¹

ABSTRACT

Jenő Dsida is one of the poets in the 20th century, which could not get into the literary mainstream, that's why it is necessary to discuss about his place and his importance in Hungarian literary history.

The aim of this essay is to make an attempt to show, through the 20th-century interpretation history of Jenő Dsida's poetry with regard to the defining questions of contemporary literary studies, in what framework it is possible to reinterpret the concept of catholic literature today. I examine the central question of Catholicism (and every religion, generally): the possibility of speaking of God in relation to the changes in the European intellectual history up to our present. I intend to regard Dsida's unique texts not only as the relics of the past, but also as poetic texts, investigating the problems of human existence in the transcendent prospect of being which can preserve their relevance for the people of our age in the present-time horizon of literariness.

KEYWORDS

Re-interpretation, poeta angelicus, Christian poetry, Transylvania, dramatic anthropology

BEVEZETÉS

„*Nunc iudicium est mundi*”

„(...) miért kell újra és újra felfedezni Dsida Jenő költészetét? Miért nem tudja ez a különleges művészet úgy elfoglalni végre a helyét a magyar irodalom történetében, hogy az irodalomértők napi táplálékává, állandóan kéznél levő, ismert, élő értékévé lenne végre?”²

A Dsida-recepció – gyakran ideológiai kiindulópontokra építő, így nyilvánvalóan igazságtalan – szempontjait csokorba szedni hatásos (ám nem igazán stílusos) nyitó gondolat. Valószínűleg bele kell nyugodnunk, hogy a poétikai beszédmód, az önmagát minduntalan újratereztető szöveg Dsida Jenő esetében (is) áldozatul eshet múlandó kritikai kiindulópontoknak. A költő szómágiájától megbűvölve persze Dsida világának mozaikdarabjait (akár önkényes erővonalak mentén is) egészzé szervezhetjük, s az általános – a költő esetében fájdalmasan gyakran negatívként aposztrofált – címkéket valóban értéként mutathatjuk fel.

Stilizáltság és a poétikai kifejezőerő könnyedsége, már-már mozarti pajkosság és játék, a lét elsötétető dimenziója fölött érzett megrendülés, az érzéki és a transzcendens egymást ellenpontosító kettőssége, magasztos és banális, szent és profán: egy briliáns poétika meghatározó elemei.³

¹ Dr. Imre HORVÁTH PhD, tudományos segédmunkatárs, Pécsi Tudományegyetem, BTK, Narratológiai Kutatócsoport; középiskolai tanár, Páli Szent Vince Iskolaközpont, Kapuvár; klon0@gmail.com

² GÖRÖMBEI András, *Utószó*, in *Dsida Jenő válogatott versei*, Budapest: Unikornis, 1994, 270.

³ Vö. FÖLDES László, *A lehetetlen ostroma. Dsida Jenő költészete*, in *Uő, Elvek és viták. Tanulmányok, kritikák*, Bukarest: Kriterion, 1983, 33-89.; BÁRDOS László, *A sietség pátosza*, in *POMOGÁTS Béla (vál., szerk.), Tükör*

Amikor Dsida Jenőt kortársai a magyar újklasszicista irányzat képviselőjeként említik, elsősorban arra a beszédmódra gondolhatnak, amely a költő életművében a 20-30-as évek fordulóján tapasztalható poétikai hangváltás után vált meghatározóvá.⁴ Dsida életművének formálódásában kétségkívül felfedezhető az a markáns ív, mely az avantgárd hatásokon keresztül az újklasszicizmus költészetének eszményét vállaló poétika felé mutat. Ilyen szempontból Dsida költészetét József Attila vagy Radnóti pályakép-modelljével is összevethetjük, és ez a lehetséges párhuzam (Dsida poétikájának a kortárs magyar líra egészébe integrálható jellege) a magyar klasszikus modernség lírai kánonjának lehetséges összképét is árnyaltabbá teszi.

E ponton talán joggal utalhatunk a Dsida-életmű megítélésével kapcsolatos torz értékelvet és értelmező gyakorlatot követő kanonizációs törekvésre, melynek ideológiai és nem esztétikai, nyelvi-poétikai kiindulópontjai Dsida Jenő poétikáját – az egyébként nyilvánvalóan kivételes értéket képviselő – József Attila-i költészet mintegy ellentétes értékpozíciójaként jelenítik meg. A „helikoni kánon” a kisebbségi sorsvállalást, a transzszilvanizmus eszméit felmutató poétikai tematikát előtérbe helyező értékkritériumai szintén nem Dsida Jenő költői rangját erősítették.⁵

A poézis mélyén leselkedő magány

Az 1928-as bemutatkozó verseskötet óta Dsida Jenő számára az igazi költői elismerés az *Erdélyi Helikon*hoz, a meghatározó jelentőségű írói közösséghez tartozás ténye. A már néhány éve működő tömörülés, melynek eszmei alapvetését Kuncz Aladár a tiszta irodalom, a transzszilvanizmus és az európaiság jegyében dolgozta ki⁶, Dsida Jenőt 1929-ben hívta meg tagjai közé, az ifjú költő nem kis meglepetésére. A sokak által biztatott fiatal szerzőt azonban a kortársak sohasem ismerték el annyira, mint az első erdélyi nemzedék tagjait, és elsősorban a poétikai formák virtuóz játékosát, „a kor kérdései iránt közömbös költőt láttak benne”, aki „nem vállalta a transzszilvanizmus lírai hirdetését, s azt a magatartásformát sem, melyet pályatársai »kisebbségi sorsvállalásnak« kereszteltek”.⁷

A kortárs szerzők, gondolkodók jelentős része Dsida – „a »nagy kollektív bánatok« elől a Szépség bűvöletébe menekülésként”⁸ értelmezett – életművében is a nemzeti-kisebbségi költőszerepet kereste. Úgy tűnik, hogy szűkebben mérték az elismerést akkor, ha ezt nem találták meg verseiben, ám ha úgy érzékelték, hogy egy-egy költeményével kiállt az erdélyi magyarság mellett, és a sorsközösség-vállalás gesztusa megjelent a sorokban, akkor azt a munkáját – hasonlóan más költők műveihez – érzékelhetően sokkal jobban méltatták. Ezért sokan megnyugvással fogadták a *Psalmust*⁹, hiszen azt látták, hogy a szerző e költeményében

előtt. In *memoriam Dsida Jenő*, Budapest: Nap 1998, 347-360.; CS. GYÍMESI Éva, *Gyöngy és homok. Ideológiai értékjelképek az erdélyi magyar irodalomban*, in UŐ., *Honvágy a hazában. Esszék, interjúk, publicisztikai írások*, Budapest: Pesti Szalon, 1993, 19-107.; továbbá CS. GYÍMESI Éva, *A pajzán angyal. A szent és a profán Dsida költészetében*, in UŐ., *Kritikai mozaik. Kritikai esszék, tanulmányok 1972-1998*, Kolozsvár: Polis, 1999, 193-202.

⁴ Jellegetes példaként Krenner Miklós nekrológja említhető, melyben Dsida Jenőt – a korabeli erdélyi irodalomkritika együttes véleményét fájdalmasan későn tükröztetve – „az újklasszicizmus és a szellem egyik legvitézesebb lovagjának” nevezi. Vö. *A költő halála, Dsida Jenő ravatalánál*, *Ellenzék*, 1938. június 12.

⁵ Vö. LÁNG Gusztáv, *Dsida Jenő költészete. Epilógus*, Bukarest – Kolozsvár: Kriterion, 2001, 251-258.

⁶ CZINE Mihály, *A romániai magyar irodalom a két világháború között*, in UŐ.: *Nép és irodalom*, Budapest: Szépirodalmi, 1981, 27.

⁷ LÁNG Gusztáv, *A „magyar zsoltár” polifóniája*, in POMOGÁTS Béla (vál., szerk.), *Tükör előtt. In memoriam Dsida Jenő*, Budapest: Nap, 1998, 165.

⁸ KOVÁCS László, *Dsida Jenő*, Erdélyi Helikon XI. (1938), 475-480; Vö. továbbá LÁNG Gusztáv, *A lázadás közzjátéka. Dsida - tanulmányok*, Kolozsvár: Stúdió, 1997, 145.

⁹ Dsida 1936 késő tavaszán írta a költeményt, s bár elkészülte után azonnal szerette volna közölni, Bánffy Miklós tanácsára elállt ettől. Így a *Psalmus* először 1939. szeptember 3-án a *Pesti Napló*ban jelent meg, majd másodszer 1940. szeptember 15-én, Észak-Erdély Magyarországhoz csatolását köszöntő versként kaphatott nyilvánosságot. Ld. LÁNG Gusztáv, *Dsida Jenő költészete*, Bukarest-Kolozsvár: Kriterion, 2000, 270.

végre nemcsak közéleti és prózai munkáival, hanem költészetével is egyértelműen megvallotta erdélyiségét és magyarságát, kiállt a kisebbség mellett, és a próbatételek idején is vállalta a sorsközösséget. Persze, az 1930-as, '40-es években is voltak néhányan olyanok, akik egy erdélyi költő, így Dsida életművének vizsgálatakor ugyan fontosnak tartották, de nem abszolutizálták a nemzeti-kisebbségi tematikájú alkotásokat.¹⁰

Dsida Jenő bemutatkozó kötete, a *Leselkedő magány* 1928 elején, a magyar költészet paradigmakeresésének (-váltásának) izgalmas periódusában jelent meg. Az 1920-30-as évek időszaka (elsősorban Kulcsár Szabó Ernő értelmezése alapján) a magyar klasszikus modernség poétikai beszédmódjának kétarcú versbeszéd-hagyományát mutatja fel.¹¹ Hatását tekintve még a húszas években is fontos Ady poétikájának a lírai alany fölényét állandósító beszédmódja. A másik pólust Babits költészete képviseli, egy olyan individualitás mintáival, melyekben a megszólaló alany közvetlen versbeli jelenléte erősen korlátozott.¹² Az irodalomtudomány ezt a kettős arcot megjelenítő, e kettősség összefonódásában megjelenő poétikai keret jellegzetességei közül „a tragikus pátoz retorikáját” illetve „a hűvös artisztikumra hangolt formákat” emeli ki. Dsida Jenő költői hangjának formálódásában természetesen az Ady-örökséggel való szembenézés is szerepet játszik. A költő Ady „örök emberi új lírájában, tusázó, véres szellemében” megkerülhetetlen, ám eszmei és formai szempontból is meghaladható beszédmódot lát.¹³

„(...) a játszi hangulat
megvetve bujdosik a magyar ének
berkeiben (...)
Lantunk (...)
nem pengi ki a habzó, fürge csermely
ezüstkövek közt zirrenő neszt.
Pedig be szép a könnyű, halk beszéd!” (Tükör előtt)¹⁴

A Babits által képviselt, a lírai alany szerepét fokozatosan elrejtő beszédmód hagyománya közelebb áll Dsida – első alkotói periódusához köthető – impresszionisztikus, szürrealista vonásokat mutató világához. Dsida Jenő gondolkodásának, költői útkeresésének – a szimbolizmus felé hajló beszédmódtól gyökeresen eltérő – állomása az avantgárd poétikai jellegzetességeinek átvétele. A koherensnek tűnő tárgyvilág analízisa, a tárgyak fragmentum jellege, a megbomló rend kimondása az abszurd, a szokatlan asszociációk képeiben jelenik meg. A szimbolikus – metaforikus (emiat mögöttes tartalmat hordozó) képalkotási elvvel szakító avantgárd poézis mintegy megszünteti a verset alkotó jelek (látszat)totalitás irányultságát. A képek konstrukciói mintegy megszüntetik a költői én közvetlen jelenlétét. Némi leegyszerűsítéssel mondhatjuk tehát, hogy Dsida Jenő poétikai hangjának megtalálása során eljut a szövegben önmagát sajátosan háttérbe szorító költői én reprezentációjáig. Költészete (pontosabban nyelvének „mediális karaktere”) kétségkívül halványabban, mint

¹⁰ Vö. POMOGÁTS Béla, *Kisebbség és humánium. Műértelmezések az erdélyi magyar irodalomból*, Budapest: Korona Nova, 1998, 155-158.

¹¹ Vö. KABDEBŐ Lóránt – KULCSÁR SZABÓ Ernő (szerk.), „de nem felelnek, úgy felelnek” – *A magyar líra a húszas-harmincas évek fordulóján*, Pécs: Janus Pannonius Egyetemi Kiadó, 1992.

¹² Vö. KULCSÁR SZABÓ Ernő, *A kettévált modernség nyomában*, in KABDEBŐ Lóránt – KULCSÁR SZABÓ Ernő (szerk.), *i.m.*, 21-52.

¹³ Vö. DSIDA Jenő, *A félszáz esztendő Ady Endre*, Páztortüz 2. (1927), 4.

¹⁴ A versek szövegét a következő kiadás alapján idézzük: DSIDA Jenő, *Légy már legenda. Dsida Jenő összes verse és műfordítása*, CSISZÉR Alajos (szerk., bev.), Budapest: Püski, 1997.

József Attila poézise az én destabilizációját kiteljesítő poétikai modell felé közelít.¹⁵ Ez a költészet érzi a Nyugat poétikáját megalapozó (romantikus eredetű) hagyomány folytathatatlanságát, a személyiség artikulációjának problematikusságát.

„villanás, pillanat, lehelet, mely a földön vergődő embert valami örökkévalóval köti össze”

Amennyiben arra teszünk kísérletet, hogy Dsida Jenő költészetében az én poétikai kimondásának, értelmezésének lényegét megragadjuk, megállapíthatjuk, az életmű egymást követő periódusaiban a költő más – más szervezőelv jelenlétével próbált értelmes viszonyulási pontokat kijelölni az én (mégpedig a legmélyebb belső nyugtalanságot reprezentáló én) számára. A versek a kimondott szavak mögött formálódó – az ént értelmező, jelenlétvé tevő – alap többféle tónusát is megszólaltatják. Az én és a világ egészének relációjában (a formanyelv változásai mellett) ugyanakkor markánsan körvonalazható a katolikus misztika nyelvi sajátosságait felmutató poétikai magatartás. Dsida érzéki hatást keltő hangulatlírájának gyökerei a panteizmus felé mutató érzésvilágot sejtetik, a versek nyelve pedig a keresztény misztika és a messianisztikus szerepvállalás elemeit ágyazza a profanitás szférájába. Ez a művészi, emberi kiindulópont a lét egészéről és az én („animal rationale mortale” képen túlmutató) drámai szerepéről olyan artikulációt hoz létre, mely a poétikai nyelv sajátos szemantikai rétegeit az apokaliptikus beszédmód dimenziói felé tágítja ki. Dsida Jenő egy-egy versének világa olyan jelentésmezőket, retorikai alakzatokat villant fel, melyeknek nyomán a megújulásra képes nyelvi jelentések a biblikus, apokaliptikus keretben igazi mélységük felé mozdulhatnak el.

A költő formaművészete lenyűgöző (bár gyakran öncélú), ugyanakkor a művek gondolati háttere, a versek mondanivalója szegényes, sémákból építkező: íme a gyakran olvasható kritikai megközelítések rövid summázata.¹⁶ Dsida Jenő „halk beszédének”, költői díszleteinek igazi mélységébe pillantani, a transzcendens felé megnyíló alapbeállítottságban a lét igazi artikulációját megragadni – talán valóban a kontemplatív befogadói magatartást feltételezi.

Dsida Jenő álláspontja egyértelmű: „[A költészet] egyetlen villanás, pillanat, lehelet, mely a földön vergődő embert valami örökkévalóval köti össze”.¹⁷ A versekben megjelenő tartalmak megragadhatóvá, kimondhatóvá próbálják tenni az én struktúrájáról és a (transzcendens) világegészről elmondható viszonyokat. „A vers (...) testi érzések és szellemi aspirációk

¹⁵ Vö. Kulcsár Szabó Ernő tanulmányával József Attila poétikai útkeresésének állomásairól, KULCSÁR SZABÓ Ernő, *Csupasz tekintet, szép embertelenség. József Attila és a humán visszavonulás költészete*, Kortárs (2005. IV.), 26.

¹⁶ Dsida Jenő *Válogatott verseinek* 1944-es kiadásához Rónay György írt bevezető tanulmányt. A Dsida-költészet Rónay által értékelt jellemzői (a transzcendens utáni áhítozás, a metafizikai távlatok iránti érzékenység, a szembenézés a lét alapvető drámai dimenziójával) az 1948 utáni irodalomkritika számára a dekadencia vádpontjaiként jelentek meg. A költő születésének 50. évfordulójára tervezett kötet kiadása körül heves (és a korszak szellemiségét jellemző módon felmutató) vita alakult ki. Szilágyi András – a Panek Zoltán által javasolt „tárgyilagos értékelés” helyett – a költőre az öncélú formaművészet bélyegét sűti, művészetét az általa tematikusan felvázolt ideológiai szempontok alapján tartja „időszerűtlennek”. Vö. SZILÁGYI András, *Tévedtünk volna?*, Utunk XI. (1956), 40. Méliusz József többször idézett (és az Utunk szerkesztősége által egyébként közlésre nem vállalt) pamfletjében Dsida költészetét az egyházi reakció szócsövéként definiálja, s ily módon számúzi az irodalmi kánonból. Vö. MÉLIUSZ József, *Vigyázat! Hamis angyal*, in UŐ., *Kitépelt naplólapok. Egy publicista feljegyzéseiből*, Bukarest: Irodalmi Könyvkiadó, 1966, 323-331. Még egy kiragadott példa: Az 1966-ban megjelent *Dsida-válogatás* előszavában Szemlér Ferenc a költő világméretű meghatározó vallásos motívumrendszerrel a poétikai díszletezés jelenségeként (és nem az istenhittel kimondó releváns tartalomként) határozza meg. Vö. SZEMLÉR Ferenc, *Dsida Jenő. Előszó a Versekhez*, Bukarest: Irodalmi Könyvkiadó, 1966, 5-31.

¹⁷ DSIDA Jenő, *Özönvíz előtt*, in MAROSI Ildikó (vál., szerk.), *Séta egy csodálatos szigeten. Cikkek, riportok, novellák, levelek*, Bukarest: Kriterion, 1992, 166.

mágikus megkötése oly szavakban, melyek túl is mutatnak önmagukon. (...) szavak, melyek kúttá mélyülnek és hálóvá sűrűsödnek”¹⁸

*„Mint lehetne megmagyarázni,
 hogy hiszek? Csak megáradóan tudom
 kicsordítani magamból a
 misztérium szelíd borzongását,
 a feltámadás tavaszi mámorát,
 az egyetlen útra sugárzó fényt.” (Kóbor énekek)*

A Dsida-recepció visszatérő megállapítása szerint a költeményeket átjáró drámai tónus sajátos viszonyba kerül a művek poétikai köntösével. Bárdos László (és Nemes Nagy Ágnes) Dsida költészetének maradandó értékeként említi, hogy a versek világában drámai, melankolikus képsorokban bomlik ki az a disszonancia, melyben „a kifejezés harmóniája szembe került az élet tragédiájával.”¹⁹ Olyan poétikával szembesülhetünk, ahol gyakran markáns ellentét feszül a látszólagos idill varázslatos megjelenítése és az emberi lét drámai alaptónusát hangsúlyozó gondolati tartalom között.

Jellegzetes példaként említhető a *Szerenád Ilonkának* személyes emlékekből táplálkozó idilli-fájdalmas világa.

*„(...) süllyedt vele lassan a pázsit
 süppedt vele lassan a hant
 (...) a dús keserűszagú fűben
 ezernyi bogár idetart
 nyüzsögve nyirokteli mélyből
 ezer pici hangszereken át
 zümmög az ajkad izéről
 végnélküli víg szerenád”*

A vers alliterációkban gazdag, finom rímekkel megtartott zeneisége komor, csilingelő énekké válik. „Mert Dsida, bármi riasztó is a feltárt élmény, mindig ellenpontoz. És nemcsak formai hatóanyaggal, a vers könnyed, csiszolt, már-már túlérlelt tisztaságával vagy a költői kép telibe találó erejével.(...) csókot és férges bomlást kapcsolva egybe (...) létrehozza végül egy lebegő látomás varázslatában az élet diadalát.”²⁰

A Dsida-poétika szövegvilágának mélyrehatóbb vizsgálata a művek stilisztikai gazdagságát, képi, retorikai erejét a tartalom alapvető drámai tónusának esztétikailag is indokolható ellenpontjaként mutatja fel. „A forma nemcsak megfogható külsőség, hanem olyan belső hozzáadásoknak és rejtélyeknek összessége, amely a lélektől és szellemtől követeli mindazt, ami már tartalom és mondanivaló egyúttal.”²¹

A művek a versben rejtőző én és a világegész kapcsolatát a transzcendens dimenzió felé áhító magatartásban próbálják megszólaltatni. A lenyűgöző poétikai kelléktár (az expresszionista „én attitűd”, a bukolika atmoszférateremtő ereje, s az apokaliptika irányába mutató világértelmezés) az önmagát nyelvi jelként megújító képek dinamikájában egyenesen a végtelen felé próbál megnyilvánulni. Ezt a jellegzetességet próbálta figyelembe venni – eleinte valóban

¹⁸ DSIDA Jenő, *Számadó György. Most csak ennyi*, Páosztortűz 13. (1930), 308-309.

¹⁹ Vö. BÁRDOS László, *A sietség pátosza*, in POMOGÁTS Béla (vál., szerk.), *i.m.*, 359.; továbbá NEMES NAGY Ágnes, *Dsida Jenő*, in UŐ., *Látkép gesztenyefával*, Budapest: Magvető, 1987, 251-267.

²⁰ LENGYEL Balázs, *Dsida Jenő – Negyven év távlatából*, in UŐ., *Két sorsforduló, Válogatott esszék*, Budapest: Balassi, 1998, 132.

²¹ KOVÁCS László, *Dsida Jenő*, in POMOGÁTS Béla (vál., szerk.), *i.m.*, 83.

visszafogottan, a hivatalosként is deklarálható szempontok árnyékában, később egyre markásabban – a versek „szakrális esztéticizmusát, misztérium felé irányultságát” értékként szemlélő recepciós irány.²²

„Most megy végbe az ítélet e világ fölött” (Jn 12,31)

A Dsida Jenő életművét átható misztérium jelenlétére elsőként Rónay György figyel fel. „(...) fénylő látomásai egy valóság fölötti valóság híradásai. Mágikus szavai, lágyan suhanó ritmusai, a „rezedaillatú csillagok”, a purgatórium víziója, a „fényes szárnyú ifjú”, aki „mosolyogva viszi előre fehér ujjával az óra mutatóját”, mind e messi, irracionális lét szelíd hírnökei.”²³ A költő a vers világában „a transzcendens lét újrafogalmazásának lehetőségét” kísérli meg. A talán legmélyebb gondolati tartalmak felé megnyíló Dsida-költészet nem elsősorban az eszkhátón világába helyezett bizonyosságra figyel, hanem a transzcendens célért vívott evilági küzdelem önsebző fájdalára.²⁴ A Dsidára jellemző magánjellegű érintkezés a szakrálissal, „ahol a szemlélődés átadja helyét a gyermeki szeretetnek, a játékoságnak s az örömeinek,” (...) ide-oda közlekedik a véges és a végtelen határán, fel sem tűnik a határátlépés.”²⁵

Úgy tűnik, a misztérium artikulálhatóságának kísérlete (a személyes Isten-kapcsolat jelenlétét reprezentálni tudó formanyelvvel) képes arra, hogy az esztétikai érték felmutatása mellett a (Dsida-)költemény tartalmává váljon. A költő számára sem evidens, az ihletett pillanat mélységéből fakadó lehetőség, hogy a titok kimondását kísérelje meg. Létezik-e olyan verbális apokalüpszis, melynek során a szavak bizonyosan túllépnek antropomorf jellegük határain? A szavak alkalmasak-e arra, hogy másról szóljanak, mint *emberi* megrendülésünk, bizonytalanságunk vagy reményünk okáról?

„(...) valami irgalmatlan kék tó
Mér földes fenekén,
vagy felhőkbe gomolyítva úsznak
és távoznak tőlünk az égen –
messziről, messziről visszakiáltva:
Poéták, bolondok,
meg tudtok-e fogni?” (A rejtett igazi)

A Reményik Sándor által inkább kritikai élel megfogalmazott „elfordulás [a konkrétumoktól]”, az „eltűnő vonalak” Dsida költészetének (egyre erőteljesebben katolikus) miszticizmusát jelzik.²⁶ A poézis „zeneiségével, amelyben az idő és tér objektivitása szervesen vegyül össze az érzékek szubjektivitásával,” az „atmoszférával, légkörrel, levegővel”²⁷ a költő kontúrokat tompít, ám azért, hogy a szavak átléphessék az eltűnő vonalak határait.

Dsida Jenő poétikai útkeresésében a modern művészet²⁸ a létezés immanens eseményének rögzítésére irányuló erőfeszítése is megjelenik. Verseinek jelölői, jelölő láncai a folyamatos

²² Vö. NÉRÁTH Mónika, *Észrevételek Dsida Jenő költészetének recepciótörténetéhez*, Polisz 72 (2003. aug-szept.), 75-84.

²³ RÓNAY György, *Dsida Jenő. Bevezetés a válogatott versekhez*, Budapest: Révai, 1944, 9.

²⁴ Vö. LÁNG Gusztáv, *Ritmus és gondolat. Egy Dsida-vers poétikája*, in UŐ., *A lázadás közjátéka. Dsida - tanulmányok*, Kolozsvár: Stúdió, 1997, 122.

²⁵ Vö. CS. GYÍMESI Éva, *A pajzán angyal*, in *i.m.*, 200-202.

²⁶ Vö. RÓNAY György, *i.m.*, Uo.

²⁷ Vö. OTTLIK Géza, *Atmoszféra. Dsida, Jékely – Próza*, Budapest: Magvető, 1980, 133.

²⁸ Talán használhatjuk az általánosabb érvényű művészet szót, amennyiben például Cézanne hihetetlen erőfeszítésére gondolunk, mely – a Montagne Sainte-Victoire-hoz való „felemelkedés” során – a realizálás (*réalisation*) művészi megvalósulását a látásadatok (*sensations colorantes*) megteremtésében látta. A létezés immanenciájának rögzítése során megszűnik a szem természetes (talán csupán konvencionális) beállítódása. Amikor Cézanne a valóságról vagy a belső világ rögzítéséről gondolkodik, a látást alárendeli a szemléleti redukció

újrírás, újrászerveződés dinamikus kódjait rejtik. Az én megkapaszkodását jelentő artikulációs lehetőségek immár nem szimbólumhasználattal jelenítik meg a belső világ dinamikus folyamatait, s nem az avantgárd grammatikai töredezettségét reprezentálják. A lírai kifejezés gazdagságának új dimenziói nyílnak meg, amikor az én az apokaliptikus élmény- és látomásvilághoz jut el.

Dsida költészetében egy olyan létmegértésre törekvő kép bontakozik ki, melyben a világ alkotóelemeire hullott, s melynek egységben való ábrázolására a költő ugyan még kísérletet tesz, de a hagyományosnak tekinthető poétikai eszköztár alkalmazásával immár nem képes. Az így megismert világban pedig az egyén, az Én helyzete is bizonytalanná válik. A költő az *Angyalok citeráján* című kötet utolsó nagy ciklusában tesz kísérletet arra, hogy mindazt, ami széthullott, egységben próbálja meg láttatni. A *Tükör előtt* ciklus egyidőben kíván lét- és költészetösszegző szintézis lenni, emellett beszédmódjában sajátos módon a késő modernség poétikai hangja felé mozdul el.

Amennyiben nem hagyjuk figyelmen kívül, hogy Dsida Jenő mindig keresztény költőként határozta meg önmagát, és költői identitásához szervesen hozzátartoztak a keresztény hagyományok és élmények s döntő módon az evangéliumi szellemiség, érthetővé válik, hogy a széthulló világ poétikai értelmezése során metaforikus nyelve valóságos *apokaliptikus*ként jelenik meg.

*„Ma még sötét
van, mert nem jöttem világosságnak,
hanem hogy bizonyosságot tegyek a világosságról.” (Közeleg az emberfia)*

Dsida sorainak halvány tónusú „narratív kerete” az én (és az emberiség) sorsát a végső idő felé tekintő perspektívába emeli. A jánosi teológia jellegzetes szóhasználata alapján az Ige „a világban volt, és a világ általa lett, de a világ nem ismerte meg őt: a saját világába jött, de az övéi nem fogadták be.” (Jn 1, 10-11)

*„s azóta borzongó mellemben lakik
a kimondhatatlan Nevű.” (Árnyékok)*

*„Hitet talál a kétkedő Tamás,
új tízparancsról álmodozik Mózes...” (Kitéve)*

*„A feloldozott, sirató Magdolnát
nem csókolhatják meg
többé bűnösök.” (Kár mindenért)*

„S az országúti Krisztus sír a kereszten.” (Behúnyt szemem át)

Dsida Jenő verseiben a széthulló világ darabjai a szakrálissal való kérlelhetetlen szembenézés pillanatában jelennek meg. A versek rejtőzködő Istene a Fiúban „lelepleződött” szeretet drámáját mutatja fel a világnak. A költő ugyanakkor a válság, a céltalanság, a magányélmény kimondásában látja a világ (a mindenkori ember) válaszát „a feltárolt titok” jelenlétére. A sejtelmes *köd-arc* (*Valami arcot viszek*), a torz görbületeket mutató *tükör* (*Árnyékok*) a lírai én önmagával való szembenézésre alkalmat adó lehetőségét sejteti, ám a „világosság elutasítása” a lét abszurditásának és az egyéni kudarc tragédiájának keretét eredményezi. Dsida

---

sajátos aktusának: „[F]elejteni, felejteni, (...) tökéletes visszhanggá válni”. Vö. BOEHM, Gottfried, *Paul Cézanne – Montagne Sainte-Victoire. Véogatott művészeti írások*, Budapest: Kijárat, 2005, 37-43.

meghatározó élménye ez a felismerés, s az Ige felé ily módon viszonyuló világ leírásakor poétikája egyenesen az apokaliptikus beszédmód, legtöbbször a *Jelenések könyvének* (*Apokalüpszisz*) metaforahasználatát követi.

„Harangok szólnak (...)
nedves sírokban holtak nevetnek,
(...) sárba zuhan a nap.” (*Sárba zuhan a nap*)

„Micsoda romok fölött megyek!
Füstölgő tanyák,
nyikorgó csontváz karok
mutatják a hajnalodó utat.” (*Fekete köpeny alatt*)

A *Homlokom mögött*, az *Esti hallucinációk* illetve a *Circumdederunt me...*(parabolába hajló) narrációt előtérbe helyező szóhasználata az eszkatologikus ítélet és a nagy Babilón pusztulását bemutató jánosi képsor (Jel 14, 17-18) felé nyílik meg:

„Vörös máglyák gyúlnak,(...) Szennyes áradat zuhog. (...) újra a láng...a füst...a láng...a füst...Könnyek sem tudják eloltani.”

„(...)és mint komorpalástú pap, mikor temet,
énekbe kezdek én is, hangom elreked:
Körülvöztek a Halál nyögései,
A pokol kínjai elfogtak engemet---”

„Valahol itt van köztünk a pokol,
Kénköves lángjai itt lobognak”

A versek ugyanakkor a bűn („*Kain zokog / a holt Ábel fölött*”) és az ítélet („*s minden tizedik kapura keresztet ír*”) világának profán síkját átemelik a messiási áldozathozatal rideg valóságának, ám Dsida meggyőződése szerint mégis üdvhozó erejének mélységébe. A „*kitárt karú, üveges szemű, vértajtékos testű*” Krisztus Dsida világában így – az apokaliptikus üdvdráma felé megnyíló beszédmód alapján – válhat mégis az egyén és a világ mércéjévé.²⁹ Az élet makacs páncélja lefoszlik (ahogy ezt a középkor mint „az időbeli formák szétmállása” képet tárja elénk)³⁰, „és az elkerülhetetlen, könyörtelen látás állapotában az ember felismeri, mit tett Krisztussal.”³¹

„Néznek majd arra, akit átszúrtak.”(Jn 19,37; Zak 12,10; Jel 1,7)

²⁹ „A keresztet egyedül így értelmezhetjük, (...) Jézus teljes mélységében elszenvedte Isten szeretetének elutasítását. (...) Isten nem csak a bűn tüneteiben, a bűn büntetésében szolidáris velünk, hanem a tapasztalat közösségében, az elutasítás lényegének *peiraszmoszában*, anélkül, hogy ő maga bármi bűnt is „elkövetett” volna: „(...) a büntől azonban ment maradt.” (Zsid 4,15). Jézus véres áldozatának realitása nyilatkoztatta ki Isten végső ítéletét a bűn fölött, s ebben – J. Blank és K. Barth szavait idézve – „Isten objektíve és minden későbbi emberi állásfoglalástól függetlenül a világ üdvössége és megmentése mellett döntött.” Vö. BALTHASAR, Hans Urs von, *Mysterium paschale. A három nap teológiája*, Budapest: Osiris, 2000, 124-125.; 111.

³⁰ Az utolsó ítélet képek Krisztus alakjához mérnek mindent, az ábrázolások minden földi alakot egyenértékűnek mutatnak: nem csupán a földi koronákat görgeti a homok, de a püspöki süvegeket és a tiarákat is. Vö. BALTHASAR, Hans Urs von, *A dicsőség felfénylése, Teológiai esztétika. I. Az alak szemlélése*, Budapest: Sík Sándor Kiadó, 2004, 630.

³¹ *i.m.*, 631.

Poeta angelicus

Dsida Jenő életét végigkísérte a megváltás misztériuma és az a remény, hogy a legmélyebb sötétség megtapasztalásakor is létezik valamely bizonyosság, válasz az evilági lét megrendítő kérdéseire. A költő valóban *poeta angelicus*ként szólaltatta meg az égi dallamot (*Chanson az őrangyalhoz, Vidám kínálgatás keresztényi lakomán, Jámbor beszéd magamról, Február, esti hat óra*), ám a versek világa az *imitatio Christi* drámai tónusát is felmutatja (*Nagycsütörtök*).

„Csak áll az ember.
Vajjon milyen lehet a béke / örök országa, túl, túl?
a nyugalom vidéke e vékony és törékeny,
finom üveglapon túl...” (*Február, esti hat óra*)

„Testem törött volt és nehéz a lelkem,
mint ki sötétben titkos útnak indult,
végzetes földön csillagok szavára,
sors elől szökve, mégis szembe sorssal
s finom ideggel érzi messziről
nyomán lopódzó ellenségeit.
(...) és mind aludtak...
Kövér csöppek indultak homlokomról
s végigcsurogtak gyűrött arcomon.” (*Nagycsütörtök*)

Dsida Jenő finom tónusú – s ezzel egyidőben – megrendítően drámai mélységű poétikája valóban a transzcendens lét jeleinek artikulációját kísérli meg. A legmélyebb gondolati tartalmak felé megnyíló költői hitvallása a személyes áldozat végső értelmét a krisztusi áldozat természetfeletti rendjében találja meg, ezáltal osztozik a megváltás drámai misztériumában. Az erdélyi magyar irodalom játékos anyala egyúttal hitvalló költő, aki emberi, művészi küldetésének természet- és történelemfeletti távlatát is felmutatja.³²

BEFEJEZÉS

A poétikai nyelv ilyen – önmagát felülíró – nyitottságát meghatározónak tartó szempontrendszer, melyet e dolgozat is magáénak vall, az életmű árnyaltabb megközelítését oly módon teszi lehetővé, hogy (lehetőségeihez mérten) a szövegben megjelenő utalások világát új alakzatok (például az apokaliptikus beszédmód eszköztára) felé próbálja elmozdítani. Ez az interpretációs szándék persze nem abban látja igazi feladatát, hogy szokatlan asszociációs rétegek felfejtésével az eredetiség látszatát keltse.

Sokkal inkább arra törekszik (Dsida Jenő esetében is), hogy egy rangos költői életmű (újra)felfedezése során a nyelv varázsára s a textusok megrendítő mélységére, új világokat artikuláló erejére hívja fel a figyelmet.

---

³² Vö. POMOGÁTS Béla, *Poeta angelicus. Dsida Jenő, a keresztény költő*, in KABÁN Annamária – MÓZES Huba (szerk.), *Egész világhoz lángbeszédül*, Miskolc: Bíbor, 2017, 13.

IRODALOMJEGYZÉK

Felhasznált szövegkiadások

- [1] DSIDA Jenő, *Válogatott versek*, RÓNAY György (szerk., bev.), Budapest: Révai, 1944.
- [2] DSIDA Jenő, *Versek*, SZEMLÉR Ferenc – RÉTHY Andor (szerk., bev.), Bukarest: Irodalmi Könyvkiadó, 1966.
- [3] DSIDA Jenő, *Összegyűjtött versek és műfordítások*, LÁNG Gusztáv – SZAKOLCZAY Lajos (szerk., bev.), Budapest: Magvető, 1983.
- [4] DSIDA Jenő, *Út a Kálváriára. Válogatott versek és prózai írások*, CSISZÉR Alajos – POMOGÁTS Béla – RÓNAY László (szerk., bev.), Budapest: Vigilia, 1985.
- [5] DSIDA Jenő, *Egyszerű vers a kegyelemről. Dsida Jenő húsz vallásos verse*, DÁVID Gyula (vál., szerk.), Kolozsvár: Polis, 1994.
- [6] DSIDA Jenő *Válogatott versei*, GÖRÖMBEI András (szerk., utó.), Budapest: Unikornis, 1994.
- [7] DSIDA Jenő, *Légy már legenda. Dsida Jenő összes verse és műfordítása*, CSISZÉR Alajos (szerk., bev.), Budapest: Püski, 1997.
- [8] DSIDA Jenő *Versei*, RÉZ Pál (vál., szerk.), Budapest: Sziget, 2003.
- [9] DSIDA Jenő, *Estharangok. Dsida Jenő vallásos versei Deák Ferenc grafikáival*, LÁNG Gusztáv – URBÁN László (vál., szerk.), Kolozsvár: Polis, 2010.
- [10] DSIDA Jenő *összegyűjtött versei. Új összegzés*, LÁNG Gusztáv – URBÁN László (szerk.), Budapest: Concord, 2011.

További szakirodalom

- [1] BALTHASAR, Hans Urs von, *Mysterium paschale. A három nap teológiája*, Budapest: Osiris, 2000.
- [2] BALTHASAR, Hans Urs von, *A dicsőség felfénylése, Teológiai esztétika. I. Az alak szemlélése*, Budapest: Sík Sándor Kiadó, 2004.
- [3] BÁRDOS László, *A sietség pátosza*, in POMOGÁTS Béla (vál., szerk.), *Tükör előtt. In memoriam Dsida Jenő*, Budapest: Nap, 1998, 347-360.
- [4] BOEHM, Gottfried, *Paul Cézanne – Montagne Sainte-Victoire. Válogatott művészeti írások*, Budapest: Kijárat, 2005.
- [5] CS. GYÍMESI Éva, *Gyöngy és homok. Ideológiai értékjelképek az erdélyi magyar irodalomban*, in UŐ., *Honvágy a hazában. Esszék, interjúk, publicisztikai írások*, Budapest: Pesti Szalon, 1993, 19–107.
- [6] CS. GYÍMESI Éva, *A pajzán angyal. A szent és a profán Dsida költészetében*, in UŐ., *Kritikai mozaik. Kritikai esszék, tanulmányok 1972-1998*, Kolozsvár: Polis, 1999, 193–202.
- [7] DSIDA Jenő, *A félszáz esztendő Ady Endre*, Pásztortűz 2. (1927)
- [8] DSIDA Jenő, *Számadó György. Most csak ennyi*, Pásztortűz 13. (1930)
- [9] DSIDA Jenő, *Özönvíz előtt*, in MAROSI Ildikó (vál., szerk.), *Séta egy csodálatos szigeten. Cikkek, riportok, novellák, levelek*, Bukarest: Kriterion, 1992, 166-202.
- [10] FÖLDES László, *A lehetetlen ostroma. Dsida Jenő költészete*, in UŐ., *Elvek és viták. Tanulmányok, kritikák*, Bukarest: Kriterion, 1983, 33-89.
- [11] KABÁN Annamária – MÓZES Huba (szerk.), *Egész világhoz lángbeszédül*, Miskolc: Bíbor, 2017.
- [12] KABDEBŐ Lóránt – KULCSÁR SZABÓ Ernő (szerk.), *„de nem felelnek, úgy felelnek” – A magyar líra a húszas-harmincas évek fordulóján*, Pécs: Janus Pannonius Egyetemi Kiadó, 1992.
- [13] KOVÁCS László, *Dsida Jenő*, Erdélyi Helikon XI. (1938), 475–480.

- [14] KULCSÁR SZABÓ Ernő, *Csupasz tekintet, szép embertelenség. József Attila és a humán visszavonulás költészete*, Kortárs (2005. IV.)
- [15] LÁNG Gusztáv, *A lázadás közjátéka. Dsida - tanulmányok*, Kolozsvár: Stúdium, 1997.
- [16] LÁNG Gusztáv, *Dsida Jenő költészete*, Bukarest – Kolozsvár: Kriterion, 2000.
- [17] LENGYEL Balázs, *Dsida Jenő – Negyven év távlatából*, in UŐ., *Két sorsforduló. Válogatott esszék*, Budapest: Balassi, 1998.
- [18] NEMES NAGY Ágnes, *Dsida Jenő*, in UŐ., *Látkép gesztenyefával*, Budapest: Magvető, 1987, 251-267.
- [19] NÉRÁTH Mónika, *Észrevételek Dsida Jenő költészetének recepciótörténetéhez*, Polisz 72 (2003. aug-szept.), 75-84.
- [20] OTTLIK Géza, *Atmoszféra. Dsida, Jékely – Próza*, Budapest: Magvető, 1980.
- [21] POMOGÁTS Béla, *Költő a Kálvárián*, in UŐ., *Kisebbség és humánnum. Műértelmezések az erdélyi magyar irodalomból*, Budapest: Korona Nova, 1998, 104– 114.
- [22] POMOGÁTS Béla (vál., szerk.), *Tükör előtt. In memoriam Dsida Jenő*, Budapest: Nap, 1998.
- [23] RÓNAY György, *Dsida Jenő. Bevezetés a válogatott versekhez*, Budapest: Révai, 1944.
- [24] SZEMLÉR Ferenc, *Dsida Jenő. Előszó a Versekhez*, Bukarest: Irodalmi Könyvkiadó, 1966.
- [25] SZILÁGYI András, *Tévedtünk volna?*, Utunk XI. (1956)

A VIROLINGVISZTIKA RÉSZTERÜLETEI

Béla ISTÓK¹ – Gábor LŐRINCZ²

ABSTRACT

Presently, more and more linguists take notice of the linguistic effects of the coronavirus pandemic. Géza Balázs (2020) goes as far as denoting the linguistic variation produced by the virus as *quarantine language*. In our paper, we use the term *virolinguistics* to denote the linguistic discipline which studies the quarantine language. We see virolinguistics as an umbrella term, which encompasses seemingly different, but thematically (and in their focus) identical (thus pertaining to the virus) linguistic directions. Our paper is an attempt at outlining a new heterogeneous field of research that probes the linguistic changes determined by the virus. We see the task of virolinguistics in the analysis of both the verbal (and pictorial-verbal) methods of pointing out danger (function of warning) and the verbal (and pictorial-verbal) attempts at making fun of the situation (function of relieving tension).

KEYWORDS

Virolinguistics, quarantine language, linguistic landscape, neologisms, memes, emojis

BEVEZETÉS

Napjainkban egyre több nyelvész figyel fel a koronavírus-járvány nyelvi hatásaira. Balázs Géza (2020a) *karanténnyelvnek*, Haitzmann Ágnes (2020) pedig *járványnyelvnek* nevezi a vírus által teremtett nyelvváltozatot. Tanulmányunkban a *vírusnyelvet* vizsgáló nyelvészeti diszciplína megnevezésére a *virolingvisztika* vagy *vírusnyelvészet* terminust használjuk. A virolingvisztikára olyan ernyőfogalomként tekintünk, amely felöleli az egymástól látszólag eltérő, de témájukban (fókuszukban) azonos (vírustartalmú) nyelvészeti irányvonalakat. Tanulmányunk kísérlet egy új, a járvány által determinált nyelvi változásokat szondázó heterogén kutatási terület körülhatárolására. A virolingvisztika feladatát egyrészt a fennálló veszélyre való nyelvi (és képi-nyelvi) rámutatás módjának (figyelmeztető funkció), másrészt pedig a kialakult helyzetet karikírozó nyelvi (és képi-nyelvi) megoldások (feszültségoldó funkció) vizsgálatában látjuk.

1. A VÍRUS HATÁSA A SZÓKÉSZLETRE

A vírus okozta legszembetűnőbb nyelvi változások a nyelv szókészletét érintik. Csupán néhány hónap alatt több száz, a járványhelyzetre reflektáló új szó, illetve kifejezés jelent meg nyelvünkben, előbb a közösségi oldalak kommentáradataiban, később pedig a sajtóban is. E produktumok első tudományos igényű dokumentációját, feldolgozását Veszelszki Ágnes végezte el. A *Kórleenyomat és korleenyomat – új szavakkal kifejezve* című esszéjében (2020a) az év első harmadának nyelvi leleményeit, saját terminusával *koroneologizmusait* (*korona x neologizmus*) mutatja be. Egy rövid részlet (néhány példa) a cikkből:

¹ Mgr. Istók Béla, PhD. Selye János Egyetem, Magyar Nyelv és Irodalom Tanszék. vojtech.istok@gmail.com

² Mgr. Lőrincz Gábor, PhD. Selye János Egyetem, Magyar Nyelv és Irodalom Tanszék. kiscsakany@gmail.com

„A járvány megjelenésekor és a bezárkózás hírének hallatára *pánikvásárlás* indult meg az üzletekben, és két árucikk fogyott el (a fertőtlenítőszeren kívül) a leggyorsabban: a toalettpapír (*vécépapírkrízis*) és a kenyérsütéshez is használatos élesztő (ezt örökíti meg az *élesztőpárbaj* szó: a hiánycikknek számító élesztőért küzdelem indult a boltokban)” (uo.).

A fenténél is jelentősebb alkotás az év közepén publikált *Karanténszótár. Virális tartalom* című munka (Veszelszki 2020b), amely 400 *koroneologizmust* mutat be: „különböző stílusrétegekből, nyelvváltozatokból tartalmaz szókincselemeket: a köznyelvi, szinte szlengszerű, gyakran játékos szavaktól az újságírói-publicisztikai leleményeken át a vírusfertőzés miatt a mindennapi használatba bekerült orvosi szaknyelvi szakkifejezésekig és a hivatali nyelv szókészleteti elemeiig” (W1).

Schirm Anita a *Nyelvészet mindenkinek* nevű hiánypótló YouTube-csatornáján három különböző videóban (2020a, 2020b, 2020c) is foglalkozik a vírusnyelv szókincsével, metaforáival. Ezek jelentőségét a következőképpen magyarázza: mivel a hétköznapi emberek „nem rendelkeznek járványtani ismeretekkel, [...] a hasonlóságon alapuló látványos, szemléletes képekkel hozzájuk is közelebb lehet vinni [...] a járványnak a jellemzőit” (2020c). A sajtó gyakran *háborúként*, *harcként*, *ellenségként* látatja a vírust, az elvont fogalmat konkrét képekkel jeleníti meg (2020b, 2020c). Maga a *koronavírus* kifejezés is egy „külső hasonlóságon alapuló metafora, hiszen a burokba ágyazott fehérjetüskék a nap koronájához hasonlóan helyezkednek el” (2020c).

Ludányi Zsófia a *Helyesírási kérdések pandémia idején* című tanulmányában (2020) a szókészlet bővülése kapcsán felmerülő helyesírási anomáliákat, illetve bizonytalanságokat vizsgálja. A központi problémát szerinte a koronavírus-betegség (ang. *coronavirus disease*) mozaikszóként, pontosabban összevont szóként terjedő nevének különböző írásmódjai (pl. *COVID-19*, *COVID–19*, *Covid-19*, *Covid19*) okozzák, amelyek egymás variánsainak is tekinthetők (Ludányi 2020: 33).

„A betegség nevének írásmódját illetően a Nyelvtudományi Intézet nyelvi tanácsadó szolgálata egyeztetett az MTA Magyar Nyelvi Osztályközi Bizottságának és a korábban működő Orvosi Nyelvi Munkabizottságának képviselőivel, s az az állásfoglalás született, hogy általános, köznyelvi használatban a *Covid19*, míg az orvos olvasóknak, szaktudományos használatra szánt szövegtípusokban a betűszoói írásmódú *COVID19* javasolható” (Ludányi 2020: 34).

Ludányi ugyanakkor hozzátéveszi, hogy a betegségnek mindmáig nincs kodifikált, szótárban rögzített írásmódja: „nem sérti a normát, azaz nem követ el helyesírási hibát az sem, aki nem követi a fent említett ajánlást” (34).

Sokak számára gondot okozhat a hatnál több szótagú többszörös (általában háromtagú) összetételek írásmódja is. Ezeket az AkH¹² 139. szabálypontja alapján „ködőjellel tagoljuk [...] a fő összetételi határon: *koronavírus-járvány*, *koronavírus-beteg*, (lehet *koronavírusos beteg* is), *koronavírus-hisztéria*” (Ludányi 2020: 35).

A folyamatosan megjelenő új szavakat a szóalkotástan és a nyelvi variabilitás felől is érdemes megvizsgálnunk. Veszelszki (2020a) fentebb idézett példái is mutatják, hogy a szóösszetétel továbbra is napjaink legnépszerűbb szóalkotási eljárása. A kompozitumok első tagját általában a *karantén*, a *korona*, a *járvány*, a *vírus* vagy a *kovid* (vagy ang. *covid*) szavak adják (lásd szlovákiai sajtónyelvi példák: 1. ábra).

1. ábra: Sajtónyelvi szóösszetételek (vírusnyár, koronamérleg) (forrás: W2, W3)

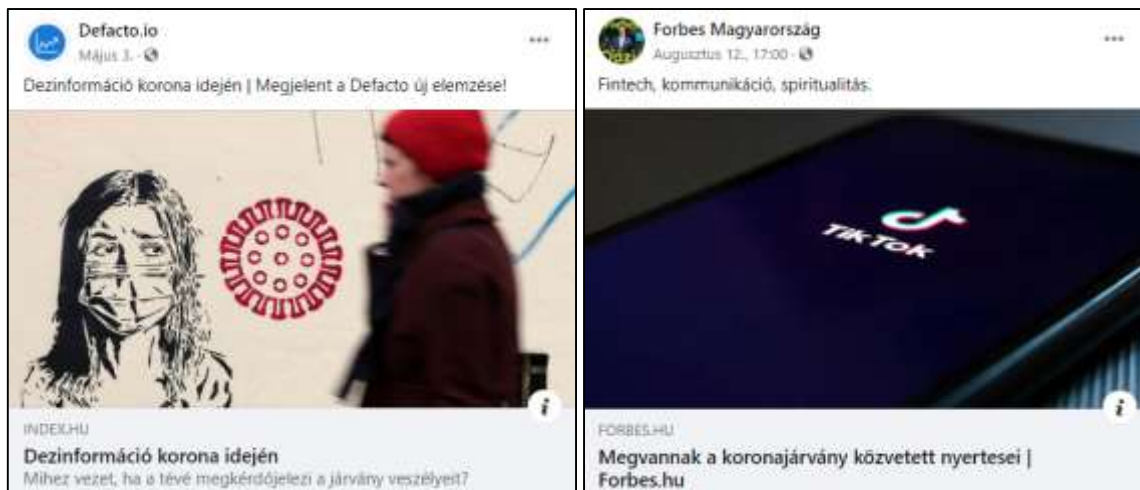
Jelentős nyelvi változás, hogy néhány „ritkább szóalkotási mód” (Lengyel 2000) rendkívül produktívvá vált napjainkra (Istók 2018: 53–99). Különösen igaz ez a humoros szógyártó műveletekre, a szóösszerántásra és a szándékos szóferdítésre. Az előbbi eljárás terméke a *kovidióta* 'a járvány idején meggondolatlanul viselkedő egyén' (*kovid* x *idióta*), a *karantanszéki* 'karanténidőben tartott online tanszéki értekezlet' (*karantén* x *tanszéki*) vagy a *koronátha* 'koronavírus-nátha' (*korona* x *nátha*) (saját gyűjtés). A szándékos szótorzítás találó példája a *kajantén* 'a karantén idején készített étel' (Veszelszki 2020a) vagy a *Djokovid* kifejezés (saját gyűjtés), amely a világelső teniszező Novak Djokovic pozitív koronavírus-tesztjére utal (lásd: 2. ábra).

2. ábra: Szándékos szóferdítés az angol sajtóból (Djokovid) (forrás: W4)

Az informális beszédhelyzetekben a *koronavírus* és a *koronavírus-járvány* lexémák helyén egyre gyakrabban találkozhatunk a jelentéstapadás eredményezte *korona* kifejezéssel; az utóbbi

változataként az alakilag szintén redukált *koronajárvány* is előfordulhat (lásd: 3. ábra). A jelentésbeli határok „elmosódását” figyelhetjük meg a *járvány(helyzet)* különböző megnevezéseiben. Ennek oka, hogy bizonyos szövegekörnyezetben, pl. a [...] *idején* szószerkezetben szinonimaként is használják a *korona*, a *koronavírus*, a *koronajárvány*, a *koronavírus-járvány*, a *vírus*, a *kovid* (ang. *covid*), a *karantén* stb. kifejezéseket.

3. ábra: Jelentéstapadás a magyarországi sajtóból (*korona, koronajárvány*) (forrás: W5, W6)

A nyelvi variabilitás időnként nyelvművelői, illetve terminológiai kérdéseket is felvet. A járvány megfékezését támogató óvintézkedések egyikének, az egymás közötti 1,5–2 méteres távolság betartásának a megnevezéseként az angol, a szlovák, a román, a magyar stb. nyelvben is széleskörűen elterjedt a *szociális távolságtartás* kifejezés (ang. *social distancing*; szlov. *sociálny odstup*, rom. *distanța socială*). A hétköznapokban ennek több formájával is találkozhatunk: *társas, társadalmi, társasági, közösségi* stb. *távolságtartás*. Az Egészségügyi Világszervezet (WHO) a fentiek helyett a *fizikai távolságtartás* (ang. *physical distancing*) terminust használja (W7). Balázs Géza (2020b) is ez utóbbi, valamint az *emberek közötti távolságtartás* kifejezést javasolja: „a szociális távolságtartás a magyarban úgy érthető, hogy társadalmi távolságtartás, vagyis a társadalmi csoportok, rétegek közötti távolság, hogy tudományos legyen: izoláció”. A Magyar Nyelvi Szolgáltató Iroda (Manyszi) az *udvariassági távolságtartás* kifejezést ajánlja indoklás nélkül (W8).

A fenti példához hasonlóan sok szinonimája terjed még a *védőmaszk* kifejezésnek: *maszk, szájmászk, arcmaszk, arcvédő maszk, egészségügyi maszk* stb.

2. A VÍRUS HATÁSA A NYELVI KAPCSOLATTARTÁSRA

Domonkosi Ágnes és Ludányi Zsófia a „*Vigyázzatok magatokra! Vigyázzunk egymásra!*” *E-mail-formulák járvány idején* című tanulmányukban (2020) a pandémia nyelvi kapcsolattartásra gyakorolt hatásait vizsgálják. Kutatásuk egyik konklúziója, hogy „az egészségi állapotra utaló elemek a magyar levelekben” az angol nyelvű e-mailezési gyakorlattól eltérően „leginkább a záró részben szerepelnek” (34). Megállapítják továbbá (uo.), hogy „gyakoribbak lettek a közelséget hangsúlyozó megnyilatkozások”, a fizikai távolságtartást a szolidaritást, a törődést kifejező nyelvi eszközök ellensúlyozzák (pl. *Vigyázz magatokra és jó bábozást és bábkészítést kívánok Neked! Ölelések és #maradjotthon*). A tanulmányból azt is megtudjuk, hogy az általában politikai és üzleti jellegű szlogenek (*Maradj otthon!*; *A vírus nem győzhet!*; *Segítsünk egymáson, mert a HŐSÖK köztünk élnek!*) is népszerű elemei az elektronikus levelezést lezáró szakaszoknak (36).

A virtuális ölelés mint a valós fizikai távolságot „eltakaró” gesztus már a Facebook reakciógombtárában is megtalálható. A 4. ábrán egy szlovákiai magyar Facebook-felhasználó bejegyzését és az arra érkező reakciókat láthatjuk (a településről készült fényképeket kivágtuk az ábrából): a Magyarország és Szlovákia közötti határzár okozta távolság csökkentésének látszatát kelti az együttérzést kifejező „szívölelő mosolykód” használata.

4. ábra: Virtuális ölelés a Facebookon

3. A VÍRUS HATÁSA A NYELVI TÁJKÉPRE

A koronavírus-járvány rányomta bélyegét a közterületek nyelvi tájképre is: az üzletek, hivatalok, iskolák, mozik, tömegközlekedési eszközök stb. ajtajait, ablakait veszélyre figyelmeztető, illetve maszkhasználatra, kézfertőtlenítésre, fizikai távolságtartásra stb. felszólító feliratok lepték el. A jelenség különösen érzékeny lehet a határon túli magyarok számára, hiszen azok anyanyelven történő tájékoztatása is rendkívül fontos feladat. A Szlovák Köztársaság 1999. évi kisebbségi nyelvtörvénye kimondja, hogy a veszélyre figyelmeztető feliratokat magyar nyelven is fel kell tüntetni:

„A magyarul lakta településeken a polgárok életének, egészségének biztonságát érintő, illetve a polgárok személyi és vagyónbiztonságával kapcsolatos információkat a nyilvánosság által hozzáférhető helyeken, kötelezően fel kell tüntetni magyar nyelven is” (Cúth–Horony–Lancz 2012: 25).

Dél-Szlovákia településein, köztük a magyar többségű Komáromban (Komárno) a fenti rendelkezés ellenére nemcsak kétnyelvű, hanem egynyelvű szlovák feliratokkal is találkozhatunk (lásd: 5. ábra). Ezek a magyar fordítás hiányát (*rozostup* 'távolság', *dezinfekcia* 'fertőtlenítés', *rúško* 'védőmaszk') a legtöbbször a felszólítás tartalmát szemléltető ábrával próbálják ellenpontosítani.

5. ábra: Egynyelvű szlovák felirat a komáromi vásárcsarnok egyik üzletének ablakán

A kétnyelvű táblákon a szlovák nyelvű felirat a bevált praxist követve megelőzi a magyart, a betűk típusa és mérete azonos (lásd: 6. ábra). A célnyelvi szöveg többnyire pontosan követi (igyekszik követni) a forrásnyelvi szöveget. Szabad fordításra csak ritkán találunk példát: *Zákaz vstupu bez rúška!* 'Védőmaszk nélkül belépni tilos!' – *Védőmaszk viselése kötelező!*

6. ábra: Kétnyelvű felirat a komáromi Marianum Egyházi Iskolaközpont kapuján

Vannak természetesen esetek, amikor a járványra figyelmeztető felirat először magyarul jelenik meg (vagyis az adott településen többséginek számító nyelven), és csak ezt követi (pontosabban alatta helyezkedik el) a szlovák nyelvű tiltás; illetve elvétve ugyan, de találkozhatunk egynyelvű magyar feliratokkal is (lásd: 7. ábra).

7. ábra: Magyar és magyardomináns felirat Nagymegyeren és Bősön

A nyelvitájkép-kutatás körén kívül eső nyelvpolitikai probléma még a szóbeli tömegtájékoztatás nyelvi kérdése. Ennek kapcsán Czímer Gábor, az Új Szó munkatársa a Szlovákia déli részén áthaladó vonatjáratok hangosbemondóinak egynyelvűségét bírálja:

„Az állami vasúttársaság vonatain magyarul nem figyelmeztetnek a koronavírus-járvány megelőzésére. [...] A kisebbségek által lakott településeken a koronavírus-járvány veszélyeire figyelmeztető, a hangosbemondóban elhangzó felhívásokat a nemzetiség nyelvén is be kell mondani” (2020).

4. A VÍRUS HATÁSA AZ INTERNETES NYELVI TÁJKÉPRE

A koronavírus-járvány a közösségi oldalak vizuális nyelvhasználatát is „megfertőzte”. A virtuális nyelvi tájkép *koronalizmusai* (Schirm 2020a) közé soroljuk többek között a *koronamodzsikat* (‘koronavírus-emodzsik’, saját fogalmunk), a *koronamémeket* (‘koronavírus-mémek’, Veszelszki 2020c) és a fentebb tárgyalt *koroneologizmusokat* (‘koronavírus-neologizmusok’, Veszelszki 2020a).

A járvány kitörésével csaknem egy időben jelentek meg vagy értelmeződtek újra a fertőzést és az óvintézkedéseket ábrázoló emodzsik (piktogramok). Ilyenek például az *Arc egészségügyi maszkkal* (*Face with Medical Mask*), a *Mikróba* (*Microbe*) és a *Kézmosás* (*Handwashing*) nevű képszók. Ezeket mi jelen tanulmányunkban *koronamodzsik*nak nevezzük.

A 8. ábrán a komáromi Monostori Erőd Facebookon is megosztott plakátjait láthatjuk (e felhívások Észak-Komárom billboardjain is megjelentek, tehát a fizikai világ nyelvi tájképének éppúgy részei, mint a virtuálisénak). A megelőzést, illetve szolidaritást hirdető népszerű szlogenek (*Viselj maszkot!*; *Moss kezet!*; *Segíts az időseknek!*; *Maradj otthon!*) egy-egy szóelemének képszóval való helyettesítése figyelemfokozó erővel bír, Nyíri Kristóftól (2000) tudjuk ugyanis, hogy „az emberek elsősorban képekben gondolkoznak, s csak azután szavakban”. Arra is érdemes rámutatni továbbá, hogy *Az erőd legyen veled* szlogen nemcsak az *erőd* szó grammatikai homonímiája (‘védelmi építmény’ vs. ‘a létfenntartáshoz szükséges képesség’ + birtokos személyjel) folytán ragadja meg a figyelmünket, hanem azáltal is, hogy a közkezdvelt Csillgok Háborúja-sorozatból jól ismert *Az erőd legyen veled* köszönési formulának a (részleges) újraértelmezésével térhez és időhöz kötve aktualizálja a film azon alapproblémáját, hogy bár mi, lázadók, kevesen vagyunk, a túlerő hatalmas, mégis egyetlen kiút létezik csupán: ha felvesszük a harcot, és vállvetve kitartunk a végsőkig.

8. ábra: A Monostori Erőd plakátjai (forrás: W9, W10, W11, W12)

Veszelszki Ágnes „A komment teszi fel rá a koronát”. *Humor és mémek a koronavírus idején* című tanulmányában (2020c) a koronavírussal kapcsolatos internetes mémeket elemzi tematikus csoportok alapján (pl. pánikvásárlás, társas távolságtartás, távoktatás). A koronamémek népszerűségét elsősorban a megkönnyebbülélmélettel magyarázza: e koncepció szerint „a humor fő funkciója a belső és társas-társadalmi feszültség kiengedése, amelynek révén a humort használó(k) megkönnyebbülnek, felszabadulnak a nyomás alól”. Hozzá kell azonban tennünk, hogy a koronamémek (lásd: 9. ábra) a befogadót a szórakoztatáson és feszültségoldáson túl a járvány veszélyeire is emlékeztetik, jelentőségük pedig ennél fogva ösztársadalmi mércével mérhető.

9. ábra: Koronamémek (forrás: W13)

ÖSSZEGZÉS

Mindannyian szemtanúi vagyunk annak, hogy a járványhelyzet új nyelvet, nyelvváltozatot teremt. Befolyásolja többek között a szókészletet, a nyelvi kapcsolattartást, a valós és virtuális nyelvi tájképet. Tanulmányunkban e nyelvi hatások felvázolására, a *virolingvisztika* vagy *vírusnyelvészet* folyamatosan kirajzolódó irányvonalainak a kijelölésére vállalkoztunk (természetesen a teljesség igénye nélkül). A látszólagos heterogenitás „rendezőelvét” a fertőzés veszélyére való állandó rámutatásban (figyelmeztető funkció) és a járványhelyzet kreatív képi, illetve nyelvi ábrázolásában (feszültségoldó funkció) látjuk.

IRODALOMJEGYZÉK

- [1] AkH.¹²: *A magyar helyesírási szabályai* 2015. Tizenkettedik kiadás. Akadémiai Kiadó. Budapest.
- [2] Balázs Géza 2020a. Koronavírus: nyelvi gyorsteszt. *E-nyelv Magazin*. 12. évf. 2. sz. <http://e-nyelvmagazin.hu/2020/05/18/koronavirus-nyelvi-gyorsteszt/> (2020. 07. 11.)
- [3] Balázs Géza 2020b. Szociális távolságtartás? <https://www.balazsgeza.hu/?p=10855> (2020. 09. 07.)
- [4] Czímer Gábor 2020. Az állami vasúttársaság vonatain magyarul nem figyelmeztetnek a koronavírus-járvány megelőzésére. *Új Szó*. https://ujso.com/kozelet/az-allami-vasutttarsasag-vonatain-magyarul-nem-figyelmeztetnek-a-koronavirus-jarvany?fbclid=IwAR2qU16Wli5lPt6oQ9G8qfIQETI4Ly0ONfPsINT2zDdpMAiqECUJ_V_aObIY (2020. 09. 08.)
- [5] Cúth Csaba – Horony Ákos – Lancz Attila 2012. *Nyelvi jogok Szlovákiában. Anyanyelvhasználati útmutató*. Fórum Kisebbségkutató Intézet. Somorja.
- [6] Domonkosi Ágnes – Ludányi Zsófia 2020. „Vigyázzatok magatokra! Vigyázzunk egymásra!” E-mail-formulák járvány idején. *Amega*. 27. évf. 3. sz. 34–37.
- [7] Haitzmann Ágnes 2020. „Járványnyelv” és maszkkészítés: velünk élő népművészet? <https://www.friss.hu/aktualis/jarvanynyelv-es-maszkkeszites-velunk-elo-nepmuveszet> (2020. 09. 06.)
- [8] Istók Béla 2018. *Internetes futballnyelvhasználat. Közösség, mémek, szóalkotás* (Pandora Könyvek, 40. kötet). Líceum Kiadó. Eger.
- [9] Lengyel Klára 2000. A ritkább szóalkotási módok. In Keszler Borbála (szerk.): *Magyar grammatika*. Nemzeti Tankönyvkiadó. Budapest. 341–350.
- [10] Ludányi Zsófia 2020. Helyesírási kérdések pandémia idején. *Amega*. 27. évf. 4. sz. 33–35.
- [11] Nyíri Kristóf 2000. A gondolkodás képelmélete. Az ELTE BTK Filozófiai Intézete és Nyelvfilozófiai Kutatócsoportja által 2000. október 5-én és 6-án rendezett *Nyelv, megértés, interpretáció: A nyelv mint a kortárs filozófiai áramlatok közös problémája* c. konferencián tartott előadás. <http://mek.niif.hu/00500/00587/html/> (2020. 09. 09.)
- [12] Schirm Anita 2020a. *Vírusos a nyelvünk?! – A koronavírus-járvány hatása a nyelvre*. https://www.youtube.com/watch?v=7x4F3Dhub-A&t=283s&ab_channel=Nyelv%C3%A9szetmindenkinek (2020. 09. 18.)
- [13] Schirm Anita 2020b. *A koronavírus-járvány metaforáinak nyomában – Avagy mit árul el a járványról a szóhasználat?* https://www.youtube.com/watch?v=ZHYVX7jAJ9c&t=521s&ab_channel=Nyelv%C3%A9szetmindenkinek (2020. 09. 18.)
- [14] Schirm Anita 2020c. *Vírusos metaforák?! – A koronavírus-járvány metaforáiról*. https://www.youtube.com/watch?v=7uR6-ZysFCM&t=212s&ab_channel=Nyelv%C3%A9szetmindenkinek (2020. 09. 18.)

- [15] Veszelszki Ágnes 2020a. „Kórlenyomat és korlenyomat – új szavakkal kifejezve”. *E-nyelv Magazin*. <https://e-nyelvmagazin.hu/2020/04/16/korlenyomat-es-korlenyomat-uj-szavakkal-kifejezve/> (2020. 07. 11.)
- [16] Veszelszki Ágnes 2020b. *Karanténszótár. Virális tartalom*. Inter–IKU. Budapest.
- [17] Veszelszki Ágnes 2020c. „A komment teszi fel rá a koronát”. Humor és mémek a koronavírus idején. *E-nyelv Magazin*. 12. évf. 2. sz. <https://e-nyelvmagazin.hu/2020/05/18/koronamem/> (2020. 07. 11.)

FORRÁSJEGYZÉK

- W1: <https://www.veszelszki.hu/karantenzotari-elszo.html> (2020. 09. 06.)
- W2: <https://www.facebook.com/ujszo/posts/10159453784465752> (2020. 09. 06.)
- W3: <https://www.facebook.com/parameter.sk/posts/10157107564621109> (2020. 09. 06.)
- W4: <https://www.facebook.com/philstarnews/posts/10164499441835713> (2020. 09. 06.)
- W5: <https://www.facebook.com/defacto.io/posts/1888823751248417> (2020. 09. 06.)
- W6: <https://www.facebook.com/ForbesMagyarország/posts/3041194469331578> (2020. 09. 06.)
- W7: <https://www.who.int/westernpacific/emergencies/covid-19/information/physical-distancing> (2020. 09. 07.)
- W8: <https://e-nyelv.hu/2020-07-08/szocialis-fizikai-tavolsagtartas/> (2020. 09. 07.)
- W9: <https://www.facebook.com/monostorierod/posts/3091509950868719> (2020. 09. 08.)
- W10: <https://www.facebook.com/monostorierod/posts/3072484539437927> (2020. 09. 08.)
- W11: <https://www.facebook.com/monostorierod/photos/a.208476769172066/3074892762530438/?type=3> (2020. 09. 08.)
- W12: <https://www.facebook.com/monostorierod/posts/3071864732833241> (2020. 09. 08.)
- W13: <https://www.facebook.com/groups/650299081735368> (2020. 09. 09.)

REMARKS ON THE EXPRESSION OF DEONTIC MODALITY IN BUSINESS ENGLISH CONTEXT

Katalin KISS¹

ABSTRACT

The study deals with the category of deontic modality in English and analyses the semantics of English modal verbs, modal adjectival expressions and modal passive adjectives used as the possible means of expressing deontic modality in Business English. Though modal verbs are regarded as the core deontic categories, it will be shown that the range of deontic meanings can be expressed by deontic adjectives, clauses, passive modal adjectives as well and deontic categories often acquire different meanings via semantic extensions. While adjectives lack the directive meaning of obligation and permission, modal passive adjectives may denote obligation, prohibition and permission in a straightforward way. In many instances, however, modal verbs such as *must*, *should*, *may* and *can* convey epistemic meanings along with deontic, thus another aim of the present study is to show that the two types of modality are usually relative and complements to each other and the interpretation of the given modal meaning depends on the context. Examples taken from business English contexts will be used to support our observations.

KEYWORDS

Modal, deontic, epistemic, propositional modality, obligation, possibility

1. INTRODUCTION. THE NOTION OF DEONTIC MODALITY

Modality is to be understood as a semantic category. It is the speaker's opinion or judgement on the content and speech function of the clause (Halliday [5: 88]). Modal auxiliaries express a wide range of meanings, having to do with concepts such as ability, permission, possibility, necessity, and obligation. Modal verbs can basically express two different kinds of modal meanings, which are referred to as "epistemic" and "deontic" modality. Deontic modality (Greek: *deon*, meaning 'duty') concerns what is possible, necessary, permissible, or obligatory, given a body of law or a set of moral principles or the like (von Fintel [4: 2]). Thus deontic modality has been defined in terms of the concepts of obligation and permission: deontic meanings of verbs like *must* express an obligation to carry out a particular activity, while deontic meanings of verbs like *may* express permission to do it (cf. Lyons [9: 823–841]; Palmer [11: 96–115]). Verbs with deontic meanings are often also polysemous in the modal domain, with dynamic and epistemic meanings in addition to the deontic ones. Many authors tried to disambiguate these modal categories, and probably Palmer's [12] attempt has been one of the most successful. With the pair of sentences and their paraphrases illustrated below he highlights the distinction between 'epistemic' and 'deontic' modality:

- (1) a. Kate *may* be at home now (= It is possible *that* Kate is at home)
- b. Kate *may* come in now (= It is possible *for* Kate to come in now)

---

¹ Dr. Kiss Katalin, PhD, senior lecturer, Budapest Business School, College of International Management and Business, Department of International Business English kiss.katalin@uni-bge.hu

The important distinction between the two sentences is indicated by the words ‘that’ and ‘for’ used in parenthesis. While the first sentence containing *that* is concerned with the speaker’s judgement of the proposition that Kate is at home, the latter, deontic sentence, signals the speaker’s attitude towards a potential future event, that of Kate coming in. For that reason Palmer (2001: 7) makes a distinction between ‘propositional modality’ and ‘event modality’. Epistemic modality is concerned with the speaker’s attitude to factual status of the proposition (propositional modality); by contrast, deontic modality refers to events that are not actualized, events that have not taken place but merely potential, i.e. deontic modality is always future-oriented (event modality). Expressions of epistemic modality range over the whole proposition, whereas expressions of deontic modality range over parts of a proposition, in particular, the hearer. Deontic sentences are paraphrasable by using the phrase *for/of X to*: ‘it is required of you/permitted for you to act’ (Radden et al. [13: 238]).

Deontic modality stems from external authority such as rules or the law, and frequently the authority is the actual speaker who gives permission to or lays an obligation on the addressee. Expressions of deontic modality thus can convey similar meanings as directive speech acts, in which the speaker “directs” the hearer to perform or refrain from performing, a certain action, as in requests, orders, prohibitions, warnings, etc.

In the following section we will look at the ways of expression of deontic meanings.

2. MEANS OF EXPRESSION OF DEONTIC MODAL MEANINGS

2.1 Deontic Necessity

The meanings of deontic modality are classified on the basis of the degree of obligation. They may be differentiated into necessity (strong obligation), advisability and permission. Deontic necessity conveys the highest degree of obligation of a command and can be expressed in various linguistic properties. Deontic modal meanings can be analysed using different theoretical backgrounds, but probably the cognitive framework of force dynamics introduced by Talmy [14] is one of the most useful approaches to understand the complicated category of modal verbs. Multiple linguists have used cognitive notions such as modal forces and their domains for examination of different lexical items. Among others, Radden et al. [13] have also employed the semantic category of force dynamics to explain the subset of meanings conveyed by various modals. In their view, a common characteristic of deontic modality of obligation is its “force-dynamic” basis (Radden et al. [13: 243]). The notion of force dynamics pertains to the opposition of forces and counterforces in the physical world and is also experienced in the social world. In the social world, for instance, force dynamics appears in expressions or modal verbs involving psychological forces (e.g. *wanting, being urged, must, have to*, etc.), when a person in authority gives an instruction or order to another person in a chain of command below. Such cases refer to a strong obligation arising in the context of business management and employment and deontic necessity is expressed with the modal operators such as *must* and *have to*. Consider:

- (2) a. You *must* submit the report to the board of directors by afternoon the latest.
- b. You *have to* be available at any time this week for our foreign visitors.

An obligation in the sentence (2a) is expressed by a binding force that is seen as compelling a person to carry out a certain action. In the obligation expressed by *You must submit the report*, the compelling force comes from the speaker who exercises his social authority: he imposes his

will on the hearer. The hearer, on his part, wants his senior to be satisfied thus he obeys a command. (2b) is an example of a weaker form of obligation, the strength of obligation is weaker than in the case of *must*. *You have to be available* is uttered by the employee's senior or a third-party authority as a piece of advice or a workplace expectation that needs to be followed: it appeals to the force of circumstances, which are external to the speaker. It can be felt as an "intrinsic necessity arising from general rules or norms" (Radden et al. [13: 249]). Thus, in certain cases *have to* is used as an alternative to *must* when the context is less compelling.

Deontic necessity can be also realized in a clause with the adjectives such as *compulsory*, *obligatory*, *necessary*, *urgent*, *essential*, etc. followed by either infinitive or that-clause, however, the sentences containing these adjectives may show different degrees of necessity. Consider the following sentences:

- (3) a. It is *compulsory* for you to consult our major supplier before finalising the details of a contract.
b. It is *urgent* that the United Nations, donors and nongovernmental organizations demand access to these desolate areas, to deliver aid to the people left behind.

<https://www.nytimes.com/2004/07/15/opinion/sudan-s-ravines-of-death.html>

Examples in (3) with adjectives *compulsory* and *urgent* encode different deontic meaning: whereas the speaker in the former case implies that it is obligatory for the hearer to consult with their partners before making any decision (3a), that is, the directive meaning of a command is clearly perceptible in the sentence, the latter case (3b) implicates strong desirability rather than obligation, the speaker does not oblige anyone to take measures, he merely talks about a commitment that the institutions should undertake and regards it as highly desirable that institutions take actions as soon as possible. This is the case when the deontic expression is used as a polite alternative for a directive (Nuyts et al. [10: 48]).

Deontic necessity can also be realised in a clause with the past participles *required* and *obliged* followed by either an infinitive or a that-clause. Most often the meaning of an obligation expressed by such forms becomes evident in statutory documents and business law context which is interpreted as statutory obligation. *Statutory obligation* is defined as "an obligation to pay debt, perform certain acts or refrain from acting, or discharge duties created by or arising out of a statute, rather than based on an independent contractual or legal relationship" (Garner 2004, cited in Kaczmarek et al. [7: 4]). In statutory documents most often a duty imposed on the actor to perform is by the will of the legislator rather than some external circumstances such as obligation arising out of a contract. Consider the sentences below:

- (4) a. The partnership's accountant and auditor *are obliged* to disclose the debtor's accounting documents and inform the estate of the debtor's accounting and business practice.

<https://www.altinn.no/en/start-and-run-business/deregistration-closure-bankruptcyliquidation/bankruptcy-liquidation/bankruptcy-for-general-partnerships-or-partnerships-with-joint-liability/>

- b. Borrowers *are required* to provide proof of their income.

<https://www.phrasemix.com/phrases/someone-is-required-to-do-something>

Both sentences are examples of a strong obligation and the duty imposed on the addressee is understood as an obligation to perform which is binding no matter the situation is.

As was shown earlier, deontic necessity can be expressed by modal passive adjectives ending in *-ble* (Kiss [8]). Regularly formed modal passive adjectives may express different types of modality depending on the context and most frequently these are the cases of epistemic possibility or deontic necessity. The connection between the two modalities is metaphorical. For instance, the polysemy of the adjective *payable* can be best demonstrated by the following pair of sentences:

- (5) a. Interest is *payable* on the money owing.
 b. It costs just \$195, *payable* in five monthly instalments.
<https://en.oxforddictionaries.com/definition/payable>

Whereas the key meaning of the modal adjective is that of necessity, i.e. ‘interest required to be paid, due’ (deontic necessity) in (5a), in (5b) it is possibility, i.e. ‘amount which *can* be paid in instalments’ (epistemic possibility). The epistemic possibility meaning that adjective acquires via metaphorical extension in (5b) is most probably due to specific context in which it occurs. Modal verbs used in an epistemic sense convey the meaning of ‘something is possible and realisable due to external circumstances’. As we have exemplified above, the language of business law and finance is governed by the specific vocabulary related to norms, regulations and statutes, therefore displays the strongest form of obligation. Modal passive adjectives in such contexts convey deontic meaning in a straightforward way although, as demonstrated above, metaphorical extensions are also possible. Similarly, other *-ble* adjectives such as *chargeable* or *taxable* which we come across in a financial context, retain the deontic meaning of obligation. Consider the sentences below where the meaning of *-ble* adjective by no means is that of possibility but deontic meaning of obligation or necessity, i.e. if something is *chargeable* or *taxable*, you must pay a sum of money (or a tax) on it. In fact, *taxable* is most likely to occur in the context of accounting and book-keeping likewise governed by strict regulations, hence the fixed meaning of the adjective ‘subject to tax’ will always be inferred in such contexts. Consider:

- (6) a. The day of departure is not *chargeable* if rooms are vacated by 12.00 noon.
<https://dictionary.reverso.net/english-cobuild/chargeable+amount>
 b. The taxpayer’s gain is *chargeable*.
<https://www.canadalife.co.uk/adviser/ican-academy/briefing-notes/tax-investments/chargeable-gains-and-rate-bands>
 c. Most income you receive is *taxable* and must be reported on your federal income tax return.
<https://www.efile.com/taxable-income/>

2.2 Deontic Advisability

Deontic advisability conveys the median degree of obligation of a command. The weak forms of obligation expressed by modals *should* and *ought to* normally derives from individual wishes and desires or from general norms such as moral values (Radden et al. [13: 252]). The modals are thus used for expressing both subjective and objective external obligations. Consider the sentences below:

- (7) a. You *should* pay attention to the provisions of the contract.
 b. If a supplier believes it has been given access to secret information in error, the supplier *should* immediately notify the Company.

<https://www.translegal.com/dictionary/en/should/verb>

- c. We *ought to* agree on your salary before signing the contract.

At first glance (7a) and (7c) are examples of a subjective obligation, whereas (7b) is the case of an external obligation. In (7b) we have to do with moral obligation with *should* acquiring the meaning of “something is directory but not mandatory”. According to some views (c.f. Palmer [12]) *should* and *ought to* when used in the context of legal or business contracts display dynamic modality with deontic features. According to Palmer, a speaker, by using *should* and *ought to*, takes responsibility (Palmer [12: 82]), provided that legislators are taking responsibility when they formulate the laws. Thus, *should* in (7b) is used in deontic sense prescriptively to create norms for action but it may also indicate necessity in dynamic modality². Whatever interpretation prevails or whether it is a merger of both, deontic and dynamic modality are difficult to divide. In (7b), the speaker is present implicitly and the deontic modal is used to convey the speaker’s strong opinion on the matter. Complementarily, this deontic form represents a device to address a hearer and to make them co-participants of the speaker’s opinion. With the exception of statutory documents, *should* and *ought to* normally describe the speaker’s idea of desirability about an advisable course of action as in (7a) and (7c).

Deontic advisability can also be realised in a clause with the adjective *advisable* followed by either infinitive or a that-clause. Adjectives such as *advisable* can express descriptive directive meaning, i.e., report on a recommendation but does not necessarily involve the speaker’s commitment to desirability. Consider the following sentence:

- (8) It is *advisable* that the contract between a contracting entity and the private partner determines from the outset what happens if the public-private entity does not receive public contracts in the future and/or public contracts which have already been awarded are not extended.

<https://eurlex.europa.eu/LexUriServ/LexUriServ.do?uri=OJ:C:2008:091:0004:0009:EN:PDF>

In (8) there is no strong obligation imposed on the participants of a business contract to carry out an action even though the context itself describing business contractual obligations of the partners would presuppose that. As van Linden et al. [15: 155] note, deontic constructions with weak adjectives such as *advisable* can be intended or interpreted as a piece of advice or recommendation. However, it is possible to relate the advisability reading of determining contractual details to deontic directive meaning in the given context but in this case directive meaning has to do with extralinguistic reality.

2.3 Deontic Possibility

Deontic possibility carries the lowest degree of obligation of a command and it implies the sense of permission. The most prominent way to express deontic possibility is via using the modal *may* as in *You may finish your report tomorrow*. In this sentence the speaker grants permission and the hearer seeks permission. Expressed in terms of force dynamics, permission involves a situation of enablement: the permission-giver enables the permission-seeker to carry out his intended action. Permission represents one type of enabling modality (Radden et al. [13: 245]). Consider another example which we will typically come across in the business field of sales:

- (9) You may accept a 15 % price increase.

---

² Dynamic necessity relates necessity to circumstantial factors and it can be instrumental, i.e. necessary to carry out an action if a given state of affairs is to be achieved (Palmer [12]).

Though the meaning of *may* in the sentence above is polysemous between that of permission and epistemic possibility, at this point we are concerned with the deontic sense of the modal, its polysemous nature will be discussed later. Again, as in the instances above, the meaning of deontic permission in the sentence can be explained by a paraphrase ‘As your superior I give my authority to carry out an action by lifting a potential barrier concerning price acceptance’. The act of permission to accept price is thus based on the speaker’s authority and the hearer is expected to comply. In (9) we have the case of a subjective situation of permission-granting expressed with the use of the subjective modal *may*. Permissions may, however, also be based on external circumstances and then expressed by the modal *can*. Compare (9) with the sentence (10) below:

(10) You can accept a 15 % price increase as the budget is available.

While the permission in (9) relies on the boss’s or a third-party authority inferred from the sentence, in (10) permission is due to external circumstances which are made explicit: availability of the budget. Similarly to the above cases of *must* and *have to* where the authoritative tone of obligation is mitigated by appealing to external compelling factors allowing to use the modal *have to*, external circumstances in (10), i.e., context itself has an effect on the meaning of the modal verb. Radden et al. [13: 257] note that the authoritative force invoked by permissions can be softened by use of the modal *can* which has been recently identified as more colloquial alternative to *may* used for expressing permissions. However, in certain cases, *may* is still used objectively especially when it carries the sense of statutory permission. Consider:

(11) An employee may accept an unsolicited gift of \$20 or less per occasion and no more than \$50 in a calendar year from one person.

<https://training.smartpay.gsa.gov/content/rules-about-gifts>

In the statement above, the deontic meaning of permission expressed by the modal is due to specific statutory authority, employees must follow gift rules stipulated in government acts. As can be observed, the meaning of modal is strongly context-dependent and both internal and external circumstances have a direct effect on its meaning.

3 The polysemy of modal verbs

Most modal auxiliaries are polysemous and are used to convey both – or all – modal meanings and it is usually the context that helps in establishing the speaker’s communicative intention.

Most modal auxiliaries are polysemous and are used to convey multiple modal meanings and it is usually the context that helps in establishing the speaker’s communicative intention. Many linguists have tried to produce comprehensive taxonomies for modal meanings but pointed out the difficulties of placing some examples under a particular heading and the many instances of ambiguity. Thus, for instance, Biber et al. [1,2] note that *can* “is especially ambiguous in academic prose, since it can often be interpreted as marking either ability or logical possibility” (Biber et al. [1: 429]), and its epistemic meaning can sometimes be read as personal permission (Biber et al. [2: 118]); Huddleston and Pullum [6] see the boundary between dynamic and deontic modality as “fuzzy” (Huddleston and Pullum [6: 179]). In some instances, two modal meanings are not just “fuzzy” or indistinguishable from each other, they simply merge. Coates [3: 17] remarks, it usually occurs when deontic and dynamic meanings combine to express circumstantial rather than social necessity. Historically, the English modals

acquired epistemic usages after their root (deontic) usage (Talmy [14]). The systematic polysemy of the English modals, however, is not accidental. Explained in cognitive terms, epistemic and deontic modality are based on similar force-dynamic constellations, the connection between the two modalities is usually metaphorical (Radden et al. [13: 245]).

In what follows, we will look at different meanings of some polysemous modal verbs as they appear in specific contexts.

Both epistemic and deontic modality involve assessments: an assessment of a given state of affairs with respect to reality in epistemic modality and an assessment of a state of affairs with respect to expected conduct in deontic modality. As Radden et al. [13] note, "... while epistemic modality is concerned with the speaker's assessment of a state of affairs, deontic modality is concerned with an expected behaviour derived from assessing compliance with some authority or rule" (Radden et al. [13: 237]). Let us look at some of the problematic auxiliaries that may cause difficulties in interpretation. Consider the statements below containing *must*:

- (12) a. The company must be dealing with foreign subsidiaries.
- b. The company must deal with foreign subsidiaries.

While the first sentence expresses an epistemic probability, i.e., it is probable that the company is dealing with foreign subsidiaries, the speaker may have a certain amount of evidence about the company's activities abroad which leads him to the possible conclusion in (12a), the latter (12b) carries a deontic sense of obligation whether subjective or objective. The sentence may express a strong, subjective obligation and one of its possible paraphrases can be the following: "the force of my authority compels you to follow my instructions to have a business deal with foreign subsidiaries in order to gain a bigger market share".

The merger of epistemic and deontic meanings is frequently displayed by the weak modal *should*. The weaker force, i.e., the weak obligation denoted by this modal makes deontic *should* often indistinguishable from epistemic modality. Consider the following sentence:

- (13) The deal should be lucrative.

The sentence above can be understood in a deontic or an epistemic sense. (13) may mean that it is advisable that the company makes every effort to have a profitable deal. Rather than imposing a strong obligation, *should* describes the speaker's desirability about some advisable course of action that would lead to a successful business. In this sense the sentence conveys deontic meaning. On the other hand, a different reading can also be inferred: the deal is probably lucrative based on the knowledge the speaker has, i.e. the sentence expresses epistemic probability. In the sentences like (13), it is rarely possible to delimit the two meanings without a broader context.

Similarly to the cases above, the polysemy is often displayed by the modal *may*. Consider the sentences below. The sentence (9) above is adopted here as (14b) below:

- (14) a. As you gain more skill and work experience, you may be promoted to supervisory and team leadership position.
- b. You may accept a 15% price increase.

In the deontic sense, both sentences exemplify subjective situations of permission-granting, permissions to be promoted in (14a) and to accept the price increase in (14b) are indicated by the speaker's authority in the former case and supported by a hidden external context in the latter. Parallely, both sentences describe the speaker's assessment of a given state of affairs, i.e., the possibility to be promoted and to accept a price increase results from the speaker's

subjective judgement. The sentences may be paraphrased as ‘It is possible for you to be promoted provided certain conditions are met’ and ‘It is possible for you to accept a price increase given some external circumstances’, respectively, and the meaning inferred in both sentences is that of epistemic possibility. However, without a broader context it could be difficult to decide which reading of a modal auxiliary dominates in the sentence.

Finally, one more modal that deserves interest due its polysemous nature is *can*. Consider the following sentences:

- (15) a. I can sign the contract in the morning.
b. I can hold online negotiations with our partners.

The possible modal meanings expressed in the sentences above are either deontic or epistemic possibility/ability sense. On the deontic use of *can*, (15a) conveys that the speaker is permitted to sign the contract and (15b) that the speaker is permitted to hold online negotiations. Whereas on its epistemic use, the modal in the sentences may describe intrinsic possibility,³ i.e., a possibility for the hearer to do something so that a future situation will come about. The potential success of a person signing a contract or holding online negotiations is dependent either on some external source which is left unspecified but conceptually present in (15a), for instance, the speaker’s knowledge of the contract details makes it possible for him to sign it in the morning; or alternatively, it could be the person’s intrinsic abilities in (15b), in particular, his sufficient computer skills, the availability of the technology to hold online negotiations, etc. Both sentences may be paraphrased as ‘It is possible for me to ...’. The possibility conveyed in both sentences results from the speaker’s subjective judgement.

The above analysis of modal auxiliaries shows that epistemic and deontic modal meanings are related to each other. They may be closely related via metaphorical extension but it is not clear which meaning of the modal is more dominant. We have highlighted that polysemy of modals is a context-dependent factor, and only a wider context may provide a proper deontic-epistemic interpretation.

4 CONCLUSION

This paper briefly reviewed the complex category of deontic modality and looked at some ways of expression of deontic meanings in business English. As we demonstrated, deontic modal meanings can be expressed by modal verbs, deontic adjectives, adjectival clauses and even passive modal verbs and though the core meanings they convey are obligation and permission, different senses may range in strength depending on the used devices. In multiple cases modal verbs displayed patterns of polysemy with deontic and epistemic modal meanings and as was shown it is only the broader context that can help determine which meaning is dominant in the sentence containing a modal verb. To account for the various modal meanings, we followed a cognitive approach based on force-dynamic analysis that undoubtedly proved to be useful in studying the various shades of meanings modals convey.

Our results also proved that the use of modals is highly representative of the type of modality which is preferred in a specific context, i.e., the language of business English. The examples used in the paper show that business English contexts frequently favour deontic interpretation, given the communicative purpose of such contexts that often deal with rules and regulations

---

³Intrinsic modality is concerned with potentialities arising from intrinsic qualities of a thing or circumstances (Radden et al. [13: 233]). Intrinsic modality refers to actions and events that humans (or other agents) directly control- meanings relating to permission, obligation, or volition (or intention).

especially when it comes to the business lexis of contracts or business transactions. On the other hand, in the economic texts dealing with management and employment deontic meaning appeared to be inseparable from epistemic interpretation referring to evidence, reasoning, beliefs of the speaker and the two meanings are related via metaphorical extension. The analysis carried out in this paper was not intended to be exhaustive, the attempt was made to look at some particular types of deontic modality and the possible means of expression. A further research of business contexts based on different theoretical backgrounds is necessary to establish what lies behind the intended meaning.

REFERENCES

- [1] BIBER, Douglas et al., *A Grammar of Spoken and Written English*, Longman, 1999.
- [2] BIBER, Douglas, *University Language. A corpus-based study of spoken and written registers*, John Benjamins Publishing Company, 2006.
- [3] COATES, Jennifer. *The Semantics of the Modal Auxiliaries*. 2nd ed. New York: Routledge, 1983.
- [4] FINTEL, Kai von. In *Encyclopedia of Philosophy*. Second Edition, edited by Donald M. Borchert. Detroit: MacMillan Reference USA. 2006. Online version at: <http://mit.edu/fintel/www/modality.pdf>
- [5] HALLIDAY, M.A.K. *An introduction to Functional Grammar*. London: Arnold. 1994 (2nd ed).
- [6] HUDDLESTON, Rodney, Geoffrey K. Pullum, et al. *The Cambridge grammar of the English language*. Cambridge: Cambridge University Press. 2002
- [7] KACZMAREK, K, Matulewska, A. & Wiatrowski, P. The Methods of Expressing Obligation in English, Hungarian, and Polish Statutory Instruments. A Comparative Analysis of Selected Aspects of Deontic Modality. *Studia Slavica Hung.* 61/1 (2016) 1–30. <https://doi.org/10.1556/060.2016.61.1.1>
- [8] KISS, K. Modal passive adjectives in the context of business English. In: Bukor, József (ed.). *A Selye János Egyetem 2018-as X. Nemzetközi Tudományos Konferenciájának tanulmánykötete: Humántudományi szekciók*. Komárnó, Szlovákia: Selye János Egyetem, 2018. pp. 207-219.
- [9] LYONS, John. *Semantics*. Cambridge: Cambridge University Press. Vol.2. 1977. 896 p.
- [10] NUYTS, Jan. The modal confusion: on terminology and the concepts behind it. In: Klinge, A., Müller, H.H. (Eds.), *Modality: Studies in Form and Function*. Equinox, London, 2005, pp. 5–38.
- [11] PALMER, F. R. *Mood and modality*. Cambridge: Cambridge University Press, 1986, pp. 243.
- [12] PALMER, F. R. *Mood and modality*. 2nd ed. Cambridge University Press, 1990/1997/2001, pp.236.
- [13] RADDEN, G. & Dirven, R. *Cognitive English Grammar*. Amsterdam & Philadelphia: John Benjamins, 2007.
- [14] TALMY, L. Force Dynamics in Language and Cognition. In: *Cognitive Science* 12, 1988. pp. 49- 100. https://doi.org/10.1207/s15516709cog1201_2
- [15] VAN LINDEN, An & Jean-Christophe Verstraete. Revisiting deontic modality and related categories: A conceptual map based on the study of English modal adjectives. In: *Journal of Pragmatics* 43. 2011. pp.150–163. <https://doi.org/10.1016/j.pragma.2010.07.031>

VALÓS SZEMÉLYEK NEVÉT ÉRINTŐ IRODALMI VONATKOZÁSÚ NYELVI JÁTÉKOK A FACEBOOKON

KONCZ-KOVÁCS Anna¹

ABSTRACT

Usage of humor is important in Hungarian grammar and literature lessons. Humor makes learning more enjoyable, helps bring the subject closer, dissolves the atmosphere, reduces tension, helps with recall, and improves teacher-student relationship. Linguistic plays develop creativity and thinking. People can find a lot of literature-related linguistic plays on Facebook. The most popular linguistic plays on well-known poets and writers, and those made with a simple technique have the biggest popularity. The most popular examples include Sándor Petőfi, Endre Ady, Mihály Babits, Zsigmond Móricz, Attila József, János Arany. Linguistic plays that require a more thorough literary knowledge, or are about special topics, characters and genres, are less current on the Internet. These linguistic plays are created in various ways, but the most frequent methods are morphological reinterpretation and lexical ambiguity.

KEYWORDS

network, picture joke, sense of humour, Student folklore, literary-related language games, lexical ambiguity

BEVEZETÉS

Tanulmányom egyrészt arra hivatott rámutatni, hogy milyen hasznosíthatósága van a nyelvi játékoknak a magyar nyelv és irodalom közoktatási tantárgy tanításában, másrészt pedig egy gyűjteményt mutat fel a valós irodalmi személyek (tehát írók, költők, műzsák, kiadók, stb.) nevéből keletkezett nyelvi játékokból, így képet ad arról, melyek a legtipikusabb létrehozási formák, mely személyeket preferálják a Facebook nyelvi játékokkal foglalkozó csoportjai.

Magyar nyelv és irodalom szakos középiskolai tanár vagyok, így előzetes olvasmányaimból tudom, hogy a nyelvi játékok nyelvtanórán való hasznosíthatóságával több tanulmány is foglalkozik. Mindamelllett, hogy fejlesztik az anyanyelvi kompetenciát, kreativitást és játékosságot visznek a tananyagba. Tematikájuk azonban sokszínű, nem feltétlenül igazodik a tananyaghoz. Tanulmányomban a valós személyek nevét érintő irodalmi vonatkozású nyelvi játékokat válogattam össze a Facebookról, így a magyar nyelv és irodalom közoktatási tantárgynak együttesen lehet hasznára: a nyelvészeti elemzés mellett a diákoknak szórakozást nyújthat az adott irodalmi témánál és segíti az egyes irodalmi nevek és látott arcok összekapcsolását és megismerését, hiszen ami szokatlan, feltűnő, humoros, azt a diákok könnyebben megjegyzik.

Miért éppen a Facebook?

Ha beírjuk a Google-be, hogy irodalmi viccek, irodalmi szóviccek, irodalmi mémek, számtalan találatot dob ki a rendszer. Ennek ellenére érdekesebbnek találtam a Facebook

---

¹ Koncz Kovács Anna, kovapann@gmail.com

nyelvi játékokkal kapcsolatos oldalait kiválogatni, mert a felület jelentősen statikusabb egy vicclaphoz képest: látszik, ki mikor posztolta, és az, hogy milyen visszhangja van az olvasók körében. Az adatok aktuálisak, mindegyiket 2018-ban vagy 2019-ben posztolták (tették közzé, osztották meg). Láthatóak a reakciók (hangulatjelek) és kommentek (hozzászólások), milyen asszociációkat vált ki az olvasókból. A kommentek az esetek egy részében nagyon gazdagok, más esetben kevésbé, sok esetben teljesen hiányoznak. A kommentek és reakciók hatnak a posztolókra, azaz befolyással vannak arra, hogy a későbbiekben milyen posztok születnek. Erre mondjuk azt, hogy a Facebook interszubjektív (Veszelszki 2017: 48). Azon nyelvi adatoknál feltüntettem a hozzászólásokat, amikor az többletinformációt vagy új nyelvi játékot eredményez.

A tagok kommunikálnak egymással, a kommunikáció pedig nem pusztán információcsere, „hanem a közösségi összetartozás fenntartásának eszköze” (Balázs 2015: 172). „A netfolklór fő technikai háttere: a tömegkommunikáció, a mobilkommunikáció és az informatikai világ (internet, adattárak) összekapcsolása (konvergenciája), hálózatosodása, új személyes és közösségi kommunikációs formák létrejötte.” A web2 létrehozta a közösségi médiát (Balázs 2015: 177).

A Facebook egy ismeretségi hálózat (social network), amely „olyan közösségi struktúrát jelent, amely egyének vagy szervezetek kapcsolataiból áll, a felületes ismeretségtől az életre szóló barátsáig vagy rokon kapcsolatig.” (Veszelszki 2017: 21) Az emberek közösségi hálót alkotnak, ahol – akár a való világban – érvényesül a hatlépésnyi távolság elmélete, azaz a Földön bárki kapcsolatba hozható bárkivel egy ismeretségi láncon keresztül úgy, hogy köztük maximum öt személy van (Veszelszki 2017: 22).

Angolul gyakran szinonimaként használják a network (hálózat) és a networking (hálózatépítés) szavakat az ismeretségi hálózat megnevezésre. Boyd és Ellison szerzőpáros szerint az utóbbi megnevezés a szerencsésebb, hiszen jobban kifejezi, hogy például a Facebook lényege, hogy kapcsolatokat lehet rajta kiépíteni – gyakran idegenek között is. Legfontosabb, hogy kialakul a szociális hálózati rendszer („social network sites”) (Boyd 2007).

Tanulmányom témájában összekapcsolódik a nyelvi humor, a közösségi oldal és az oktatás fogalma. Születtek róla tanulmányok, hogy a Facebook az oktatást olyan téren is segíti, hogy a tanárok és a diákok gyakran ezen keresztül tartják a kapcsolatot, így egy irodalmi vonatkozású nyelvi játék posztolása talán még könnyebben célba talál, mintha magyarórán kerülne bemutatásra. Keszy-Harmath Dániel tanulmánya szól róla, hogy a tanárok jelentős része regisztrált tag a Facebookon és tartja is a kapcsolatot ezen keresztül a diákjaival. A kommunikációs stílus hasonló, mint a tanórai, viszont az internetes kommunikáció tulajdonságai befolyásolják a közléseket. Felmutatja, mi a funkciója annak, ha tanár és diák kommunikál a Facebookon: egy 50 tanár által kitöltött kérdőíves felmérés „által felállított sorrend szerint leginkább az információk közlésére (kötelességekre való emlékeztetés) és az érdeklődés felkeltésére (például irodalmi, művészeti vagy zenei alkotás iránt) a legalkalmasabb, legkevésbé pedig az anyanyelvi kompetencia körébe tartozó fejlesztési feladatokra (szövegértés, helyesírás, szókinccs fejlesztése), valamint a nevelésre vagy a fegyelmezésre” (Keszy-Harmath 2014). Dolgozatomban a másodikként felsorolt funkció kerül előtérbe: a irodalmi vonatkozású nyelvi adatok alkalmasak a művek, személyek iránti érdeklődés felkeltésére. De a szövegértés, helyesírás, szókinccs fejlesztésére is, ami ezen kutatás szerint kevésbé fontos kommunikációs szempont – a sűrített információt tartalmazó nyelvi játékok, képviccek erre is alkalmasak.

A Facebookon kívüli viccoldalakon gyakran tematikusan vannak felsorolva a nyelvi játékok, a Facebook általam vizsgált oldalain viszont egyáltalán nincsenek téma szerint, az a nyelvi játék kerül posztolásra, amit bármelyik felhasználó épp érdekesnek tart rá. Így ilyen téren is előnyösebb volt a Facebookot választani: kiderül milyen típusú nyelvi játékokat részesítenek előnyben a felhasználók. Megtudható például, melyik nyelvjáték-technika, melyik

író/költő, irodalmi mű a legnépszerűbb, a kép alapú avagy a kép nélküli viccet részesítik előnyben, gyakori-e a képregényes vagy sem. Az általam kiválasztott Facebook-oldalak a következők voltak: *Ez a mai szóviccem (cenzúra nélkül)*; *Legfertelmesebb szóviccek és szókapcsolatok börszéje*; *Szóvicc klub*; *Ami nem szóvicc – vicc klub*; *Szóviccelde*.

Ezek Facebookon szerveződött csoportok. Az internet alapvetően kedvez a csoportszerveződésnek. A való világban nehezebben szerveződnek csoportok, mint virtuális térben. Itt a csoportnyelvi jelenségek is gyorsan kialakulhatnak, elszakadva a köznyelvi normától. A nem jelenlévő szereplők könnyen eltérhetnek az alapvető nyelvhasználati, grammatikai, helyesírási szabályoktól (Bódi 2005: 199). Mivel a nyelvi játékok feltöltése nem anonim, a jómodor, a grammatikai szabályok nem kerültek mellőzésre, de itt is jellemző az internet nyelvhasználata, például ékezetek és központosítás hiánya, sok emotikon (hangulatjel), rövidítés, tömör kifejezőmód. A csoportjelleg annyiban megvan, hogy ide a nyelvi játékokat szerető emberek regisztrálnak, de nem jellemző, hogy mindenki ismerne mindenkit, s bármikor jöhetnek új tagok, léphetnek ki fenn lévő tagok, sokan aktívak, sokan passzívok. A tagok legfőbb kommunikációja, hogy nyelvi játékokat töltenek fel egymásnak és alkalmanként arra reagálnak.

Mi számít irodalmi vonatkozású nyelvi játéknak?

Bármilyen nyelvi játék idesorolható, aminek témája valamilyen formában szerepel a közoktatás tankönyveiben, avagy indokolt belevenni akár a középiskolás, akár az általános iskolás tanmenetbe. Fontos kategóriát alkotnak a valós személyek nevével kapcsolatos irodalmi vonatkozású nyelvi játékok, amik utalnak egy íróra, költőre, vagy például műzsára, kiadóra, családtagra.

A nyelvi játékok többnyire nem tudományos, hanem ismeretterjesztő alapúak, tehát nem a „szakmának” készültek, hanem laikus kívülállóknak, így gyakran a legsztereotipikusabb irodalmi vonatkozásokat sorakoztatják fel. Az adatok kiválasztásakor próbáltam változatosan eljárni, nem kihagyni semmilyen egyedi jelenséget. Irodalmi személyeknél kirajzolódik a tendencia, hogy elsősorban magyar irodalmi személyekről születtek nyelvi játékok, de még az is, hogy Ady Endrének 2019-ben van az évfordulója. Gyakran felbukkanó írók/költők: Ady Endre, Babits Mihály, Petőfi Sándor, Arany János, Móricz Zsigmond, Jókai Mór.

Nyelvi játék alatt értem a nyelv kreatív felhasználását, a tanulmányba e kritériumnak megfelelő nyelvi adatok kerültek. Az öt Facebook-csoport nevének mindegyikében szerepel a szóvicc kifejezés, ami egy szűkebb fogalom, s az adataim nem is kimondottan szóviccek. Szóvicc alatt „a nyelvi kifejezőeszközök alternatív használata által létrejött verbális humort értem” (Koncz-Kovács 2012: 103), s az is tulajdonsága, hogy a szavak szintjén játszódik le.

Az, hogy képvicc legyen, egyáltalán nem kritérium, ehhez képest csak elvétve találtam olyan nyelvi játékot, ami nem képvicc. Még ami nem képvicc, gyakran ahhoz az adathoz is rendeltek egy képet, illusztrációt. Mivel ezekből van kevesebb, a szükséges helyeken feltüntettem, ha a jelenség nem képvicc, hanem képpel ellátott nyelvi játék.

Humor az oktatásban

Ha a korábbi szakirodalmakat nézzük, a humornak nem volt helye az oktatásban. Mára ez a kép megváltozott, s a jó tanár ismervei közé tartozik, hogy tud humorizálni. Számos pozitív hatása van annak, ha humort – jelen témánál maradva nyelvi humort viszünk a tanórákra.

Séra László felhívja rá a figyelmet, hogy a humornak pozitív hatásai vannak, tehát egyértelműen úgy gondolja, használni kell az oktatásban. Hahn Judit (2012: 36) ugyanezekre a gondolatokra hivatkozik. A tanórákon alkalmazott humor alábbi pozitívumait sorolja fel: a) figyelemfelkeltő, élvezetesebbé teszi a tanulást, b) csökkenti a stresszt és a vizsgaszorongást, c) javul a tárgy iránti attitűd, d) segíti a tanulók motivációját, a megértést és a felidézést, e) fejleszti a problémamegoldó-képességet, f) csökkenti a fegyelmezési problémákat, g) növeli a

tanár hitelességét, h) javítja a tanár-diák kapcsolatot, i) támogatóbb környezetet és nyitottabb légkört biztosít (Séra 2008: 266). Mindegyikkel egyetértek, talán csak azt kérdőjelezném meg, hogy növeli a tanár hitelességét, s a fegyelmzési problémákkal kapcsolatban annyit fűznék hozzá, hogy valóban elveheti a konfliktusok élet, de egyes esetekben a probléma elbagatellizálásához is vezethet. A szójátékok, azaz egyes szavak kicserélése a mondatokban különösen jó hatással van a diákok emlékezetére, hiszen fokozott figyelmet igényelnek (Séra 2008: 268).

Ron Deiter 2000-ben írt cikkében szintén kifejti, hogy a humornak, akár a társadalomban, akár az osztályteremben sok jótékony fiziológiai hatása van: csökkenti a szorongást, nagyobb önbizalmat és motivációt ad (Deiter 2000: 22). Ezekre pedig természetesen szüksége van a diákoknak. Fontosabb annak a kérdése, „hogyan” tanítsunk, és másodlagos, hogy „mit”. A humor csökkenti a távolságot tanár és diák között, javítja az osztályközösséget, oldja a feszültséget, s általában szórakoztatóbbá teszi a tanulást (Deiter 2000: 23).

Séra szerint a humor kedvező hatása több okra is visszavezethető: a) az előhívási folyamat kedvez a humoros anyagnak, b) a humoros anyag meglepődést okoz, c) elaboráció, azaz fokozott feldolgozás szükséges a megértéshez, d) a humoros anyag különleges, e) a humoros anyag fokozott fiziológiai aktivációs hatással (arousal) jár, ami fokozott emlékezeti feldolgozáshoz vezet (Séra 2008: 269).

Háhn Judit Berk 2003-ban megjelent könyve alapján hivatkozik a tanár részéről a tanórákon használt alacsony és magas kockázatú humorra. Az alacsony kockázatú humor nem sért senkit, ide tartoznak például a humoros anekdoták, idézetek, a magas kockázatú humor gyakran a diákok tetteire reagál, így őket meg is sértheti (Háhn 2012: 36). Az irodalmi vonatkozású nyelvi játék – véleményem szerint – alacsony kockázatú, a diákokkal, a kollégákkal szemben nem sértő. (Esetleg egyes viccek az irodalmi személyekkel szemben sértőek, de nekik jelentős hányada már nincs az élők sorában, avagy élnek, de sosem jut el hozzájuk egy általuk ismeretlen tanórán ismertetett nyelvi játék, vagy ha az interneten már látták az adott viccet, nem lehet egyetlen személy által létrehozott sértésnek felfogni.) Az általam felsorolt szakirodalmi szerzők közül többen hangsúlyozzák, hogy a humor a tanórán nem lehet bántó és ellenséges, így a kritériumoknak megfelelnek a nyelvi játékok. Háhn szerint a nyelvi játékok az egyetemi oktatásba is belekerülnek (s ott gyakran csak szóbeliség formájában – jó eséllyel a fiatalabb diákoknak van szükségük jobban a képi megjelenítésre is). Formái: neologizmusok, poliszémia, kontamináció, paronomázia, antiproverbium, szokatlan rím (Háhn 2012: 43).

Pap János hasonló pozitívumokat sorol fel, mint a többi szerző. Ő is hangsúlyozza, hogy a humor csak pozitív lehet, sértő humornak nincs helye az órán. Nem „kabaréműsorra” van szüksége a diákoknak, hanem arra, hogy humorosan, sőt, ami még fontosabb, játékosan történjen a tanulás. Csak olyan tananyagot lehet humor tárgyává tenni, aminek a humor nem szolgálja a megkérdőjelezését, hanem pont, hogy segíti a rögzülését, s nem rontja a tanár tekintélyét. Pap János tanulmánya szerint sok tanár nem alkalmazza a humort, ezért gyakran „szenvadás” a diákokkal való tanórai együttműködés. A „jó humorú” tanárra az alábbi humormagatartás jellemző: „Csekély ellenséges humor, nagyfokú vidámság, magasabb arányú szociális és önfelértékelő humor, az átlagosnál kicsit komolyabb magatartás a jellemzőjük. E tanárok véleménye szerint: *az élet szép!* Jó a viszonyuk a tanulókkal, jól szerveznek, terveznek, és rendelkeznek a sikeres munkához szükséges komolysággal és szakszerűséggel.” (Pap 2006: 32) Gyakorlati tanácsokat is ad, hogyan lehet a tanórai humort a megfelelő elvek alapján növelni, például humortáblát kell használni, anekdotákat gyűjteni, meg kell tanulni jól viccet mesélni, a tanulóknak megfelelő, élvezhető vicceket kell használni, meg kell tanítani a diákoknak, hogy érzékeljék, mikor vált a tanár humorra.

Egyes felfogás szerint a humor jelenleg még nem elég elterjedt, helyenként nemkívánatos az oktatásban, „az emberi kultúra vidám vonulatát alacsonyabb rendűnek ítéli (...) Fél a vidám kultúrától, mert abban mindig van valami tekintélyeket nem tisztelő bátor odamondogatás.” A humor a pedagóguspályán ma még hiányzó terület, holott fontos lenne azért, hogy jó legyen a tanórákon, az iskolában a közérzet (Tancz 2008: 144). Gyakran nem a külső megítélés, ami határt szab ennek az elképzelésnek, hanem a diákok felé nehéz meghúzni a határt, hogy mit vesznek kellemesen humoros, ám oktatásról szóló légkörnek, s mi az a pont, amikor azt mondják, hogy már a tanár sem veszi komolyan a tanítást, akkor ők miért vegyék. Ez a pont – sajnos – könnyen átugorható, s egy eddig merev, komoly légkörhöz szokott iskolai hozzáállásban a legkisebb humor is elviheti a tanórát a diákok részéről az „elviccelés” irányába. A tanár feladata, hogy az iskolához, a tanulók hozzáállásához mérten megtalálja ezt a pontot, amit nem szabad átlépni.

Tamás Ildikó diákközlőnek nevezi azt a jelenséget, ami a mindennapi nyelvhasználat és a közlő határán keletkezik, s „általában meglévő műfaji vagy egyéb struktúrákat tölt meg aktuális tartalommal. Számos megnyilvánulását a humorosság jellemzi.” (Tamás 2018: 314) Jellemzője, hogy gyakran online térben zajlik. Vizsgálatai elsősorban a 10-18 éves korosztályra irányulnak. A fiatalabb korosztály alapvetően nem a nyelvi alapú humorral foglalkozik; még nem értek meg rá. Az általam összegyűjtött nyelvi játékokról nem mondható el általánosan, hogy a diákok által született, ám minden Tamás Ildikó által felsorolt tulajdonságot hordozzák, s ha oktatási célból bekerülnek az iskolába, akkor a diákközlő részét képezhetik, a diákok befogadhatják, újragondolhatják, variálhatják a megnyilvánulásokat. A diákközlő Tamás Ildikó által felsorolt típusai gyakran egybeesnek az általam felállított kategóriákkal: makaronizmusnak hívja a rendszertranszcendens homofóniát. A halandzsza szintén szerepet kap a felosztásban, akárcsak a tartalmi, nyelvi, képi áthallások (vö. Tamás 2018: 316-321).

Közéiskolai magyar nyelv és irodalom szakos tanárként gyakran gondolom úgy, hogy ahhoz képest, hogy egyetlen tantárgyról beszélünk, nyelvtan és irodalom között helyenként nagy a szakadék. Ezért is céloztam meg az irodalmi vonatkozású nyelvi játékokat összegyűjteni, hasznosíthatóságukkal foglalkozni, hogy a tantárgy két része közelebb kerüljön egymáshoz. Schirm Anita elsősorban a stilisztikában hasznosítható humorizálással foglalkozik. Ami azért is szerencsés, mert a stilisztika épp egy olyan témája a tantárgynak, ami a két részterület határsávján van, segíti az összekapcsolást. Schirm Anita felhívja rá a figyelmet, hogy a diákok, akár az egyetemi hallgatók kevésbé szeretik a nyelvtan / nyelvészet tudományterületet, ezért is van szükség a stilisztika humorizálására, hogy közelebb kerüljön hozzájuk (2013: 50). Egyetérték velem, a diákok valóban túl száraznak tartják a (közéiskolás) nyelvtan tananyagot. Arra is kitér, hogy a legfontosabb stilisztika tankönyvek (szinte) egyáltalán nem tartalmaznak humoros forrást (vö. Schirm 2013: 52).

Ugyanezt mondja Gyenge Hajnalka (2008: 42) az általános iskolás nyelvtan tankönyvekről, hogy egyáltalán nem humorosak, a tananyag pedig száraz. Ha a diákokhoz valami olyan szöveget viszünk be, ami nincs benne a kánonban, akkor az a meglepetés erejével fog hatni, ezért humorforrás. Ilyen lehet például egy Jazz+az, vagy egy Vad Fruttik dalszöveg is, vagy egy TV-reklám, mely felkelti a figyelmet. Az viszont fontos, hogy az oktatás legyen az elsődleges cél, a humor csak az eszköze (Schirm 2013: 51). A repertoárban a nyelvi játékoknak, kérdés-felelet alapú szócickeknek is helye van, s nem csak az elemzésben, hanem a közös gyártásban is. Ha képpel szerepel egy nyelvi játék, az még hatásosabb, hisz könnyebben rögzül, felidéződik, hosszabban emlékezetben marad, több érzelmi tartalma van (Schirm 2013: 55).

Gyenge Hajnalka az általános iskolásoknál alkalmazott nyelvi játékokról Grétsy László szavait idézi, a többi kutatóhoz hasonlóan a népszerűbb tanári kép és a motiválás mellett kiemeli, hogy a nyelvi játék hogyan hat az egyes nyelvi szintekre: „a betűjátékok többek között a hang és betű viszonyának megértéséhez nyújtanak segítséget; a különféle totó-, lottófeladványok a helyesírási ismeretek megszilárdítására szolgálnak; a betű -, szó-,

képrejtvények a nyelvi fantáziát, találékonyságot fejlesztik, ezenkívül a szójelentéstani ismeretek terjesztésének hasznos eszközei” (idézi Gyenge 2008: 43). A viccek pedig segítik egy-egy jelenség megértését.

Szabó Veronika elsősorban nyelvtanórákon hasznosítható ötleteket ad. Például nyelvtani fogalmakra is léteznek nyelvi játékok, a morfémaszerkezeti átértelmezéssel az egybeírást-különírást lehet gyakorolni, antiproverbiumok bemutatásával rá lehet mutatni az eredeti közmondásra, a lexikai ambiguitáson alapuló vicceknél a homonímia és a polyszémia jelentéskörére tudunk rávilágítani, s fejleszthetjük a helyesírást (vö. Szabó 2010: 215).

Shatz és LoSchiavo azzal foglalkozik, hogy az online oktatásban milyen lehetőségei vannak az oktatóknak a humorhasználatra. Online környezetben le van csökkenve a diákok humorküszöbe, tehát már a legkisebb humor is bombaként hathat. A szerzőpáros kiemeli, hogy a nyelvi játékok is megfelelnek a célnak (2006). A szerzőpáros úgy gondolja, hogy a rövidebb viccek (tehát a nyelvi játékok is) inkább bevezetésnek valók, s a hosszabb viccek az online oktatásnak inkább a közepére, s az egészen bonyolultak a végére. Mindezek arra is szolgálnak, hogy a tanulók „mentális szünetet” tartsanak (Shatz és LoSchiavo 2006).

Már a Nemzeti Alaptanterv (2007) is így írja le a középiskolai magyar nyelv és irodalom tantárgy egyik célkitűzését: „Az összetett modalitású szövegek elemzésének képessége, a humor kulturális és időbeli változékonyságának felismerése. A humor kommunikációs funkcióinak megismerése és alkalmazása saját szövegek alkotásában” (idézi Szabó 2010: 210). A nyelvi humor felhívja a figyelmet a szabályokra, segíti a szövegértést és szövegalkotást. Szabó Veronika felhívja rá a figyelmet, hogy egyes vélemények szerint a humorról való beszéd megöli magát a humort (Szabó 2010: 210). Szintén úgy látom, hogy sokan gondolják így. Én viszont ettől nem tartanék, ha megmagyarázunk egy nyelvi humort az attól még nyelvi humor marad. Ha elemzünk egy verset, az attól még vers marad. S ha valaki eredendően nem ért valamit, annak megmagyarázása segít abban, hogy „leessen a tantusz”. És segíti, hogy máskor külső magyarázat nélkül megértsen hasonló elven működő nyelvi játékot. Kondicionálja az agyat, a kreativitást. Tehát nem értek egyet azzal az „általános” véleménnyel, hogy nem szabad megmagyarázni egy nyelvi játékot vagy egy viccet. Kezdjünk is hozzá!

Irodalmi vonatkozású valós személyek nevét érintő nyelvi játékok

A nyelvi játékok csoportosítására több elmélet is született, viszont én Forgács Erzsébet (2007) tipizálása mentén fogok haladni.

Morfémaszerkezeti átértelmezésen alapuló valós személyek nevét érintő nyelvi játékok

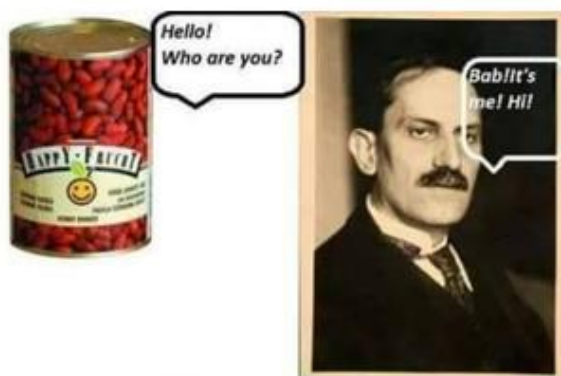

Jánoshalma

(Ez a mai szóviccem (cenzúra nélkül))

1. ábra

A nyelvi adat képrejtvényként volt feladva a Facebookon. Így interaktivitásra ösztönözte a Facebook felhasználóit. S interaktívként használható tanórákon is. A Jánoshalma felirat nem volt a kép alá írva, csupán utólag írtam alá. Így hangzott a feladvány: *Képrejtvény. Bács-Kiskun megyei település. Középfok.* Ilyen megoldások születtek a *Jánoshalmán* kívül: *Aranyhal(l); Családi karika, írta Arany Janika; Hallgatni Arany; Aranyhal? Bár az nem település...* Mint látszik, a képről Arany János vezetéknevére asszociáltak többen. Ami nem csoda, hiszen a költőt Aranynak és nem Jánosnak szoktuk emlegetni. A település megnevezés pedig kevésbé játszott szerepet. Ennek ellenére helyes megfejtés is született. A Jánoshalma morfémaszervezeti átértelmezés (Forgács 2007: 134), de egy *l* fonémát is bele kellett rakni, hogy értelmes legyen *János hall ma – Jánoshalma*. Valódi képviccről beszélünk, János látványa nélkül nem lehetett volna kitalálni.

Babits Mihály

(Szóvicc klub)

2. ábra

A nyelvi adat szintén morfémaszervezeti átértelmezés (Forgács 2007: 134), s egy elképzelt párbeszéd egy konzervbab és Babits Mihály között. A vicc angolul van, lefordíthatatlan, de minimális angol tudással megérthető: *Helló! Ki vagy te? Bab, ez én vagyok, szia!* Így az angol nyelvi kompetenciát is fejleszti. A válasz adja ki Babits Mihály nevét feltagolva – Bab, it's me, hi! A bab szó magyarul van, így rendszertranszcendens homofóniáról is beszélünk (Forgács 2007: 36). Az angol szavak kiejtésükben egyeznek Babits nevének tagjaival, a leírás nem egyezik. A kiejtésben is van némi csúsztatás: *Bab ic – Bab ics (Babits)*.

(Ez a mai szóviccem (cenzúra nélkül))

3. ábra

A képen Jókai Mór és Mikszáth Kálmán beszélgetnek, mint egy képregényben. Jókai Mór neve nem számít bele a nyelvi játékba, bárkivel helyettesíthető lenne. Viszont segíti iskolai keretek között portréjának felismerését. Mikszáth képe viszont szükséges, hogy segítse a poént. Modern szöveg van hozzájuk rendelve a Facebookról, a videóról és a mixről. A morfémaszerkezeti átértelmezés (Forgács 2007: 134) úgy jön ki, hogy csupán a vezetéknev érintett a nyelvi játékban: *mix át – Mikszáth*, a *ksz x*-szel helyettesítve.

(Legfertelmesebb szóviccek és szókapcsolatok börszéje)

4. ábra

A nyelvi adat, azon kívül, hogy morfémaszerkezeti átértelmezés (Forgács 2007: 134), egyben rendszertranszcendens homofónia is (Forgács 2007: 36). A képen Mórícz Zsigmond német szöveg előtt áll a táblánál, s egy mórral beszélget. A német nyelv szavai felelnek meg magyar szótágoknak: *ich* – *icz*. Sem írásban, sem szóban nem tökéletes a megfelelés, lexématorzítás is történik. A német *ich* (*én*) személyes névmást *h*-val a végén ejtjük, így a *Mórih Zsigmond* nem egészen fedi Mórícz nevének kiejtését. Szerencsésebb lett volna az angol nyelvet hívni: *Mór, it's Zsigmond* (*Mór, ez Zsigmond*), jelentése sem torzulna, s nyelvtanilag is helyes lenne, a német mondatból kimaradt a létige, a *bin*: *ich bin Zsigmond* (*Én vagyok Zsigmond*). Így viszont német és angol nyelvi tudást is belekapcsolhatunk a magyar tanórákba olyan formában, hogy a diákokkal javíttatjuk ki a felmerülő hibákat.

(Ez a mai szóviccem (cenzúra nélkül))

5. ábra

A nyelvi adat morfémaszerkezeti átértelmezés (Forgács 2007: 134), Bem József neve adja a nyelvi játékot, aki Petőfi Sándor életének fontos része, Petőfi Bem seregében szolgált, s a tábornok úgy szerette, mintha a saját fia lenne. Nemcsak magyar, hanem történelem tanórán

is szerepelhet feladványként. Képregényes szerkezetű, Petőfi megkérdezi a tábornokot, hogy *bemehet-e*, amit, ha másképp tagolunk, úgy érthetjük, hogy *Bem, ehetek?* Erre Reagál Bem apó, s megadja Petőfinek az engedélyt: annyit ehetsz, amennyit akarsz.

(Szóvicc klub)

6. ábra

A nyelvi adatnak sok változata él. Ady Endre halálának – mint már szóltam róla – 2019-ben van a 100. évfordulója, így a nyelvi játékok alapját képezi. Babits Mihály önállóan kevésbé szerepel, ám Adyval gyakran építik be azonos nyelvi játékokba. A morfémaszerkezeti átértelmezés (Forgács 2007: 134) egyben rendszertranszcendens homofónia (Forgács 2007: 36) is, minimális angol nyelvtudásra is van hozzá szükség. A nyelvi játék képregényes alapú. A csattanó alapja: *Ady Endre – a The End-re* kizárólag hangzásban érvényesül, írásban nem. Babits a csattanó kimondásakor napszemüveget hord, ami az emotikonhasználatból jött át, s ami a diákok ízléséhez közelebb viszi a nyelvi adatot.

(Szóvicc klub)

7. ábra

A képen látható Kölcsey Ferenc arcképe a Shell benzinkutat szimbolizáló piros-sárga kagylóval. Írásban nincs kifejtve, mit is jelent – így az iskolában könnyen feladható képrejtvényként – ám a morfémaszerkezeti átértelmezésen (Forgács 2007: 134) alapuló nyelvi adat elején egy kiegészítő főmondat található: *Akinek sok a pénze, költse is el (Kölcsey Shell)*. A nyelvi játék kizárólag szóban érvényesül: Kölcsey nevének hagyományos írásmódja és a benzinkút nevének angol írásmódja nem adja ki a poént.

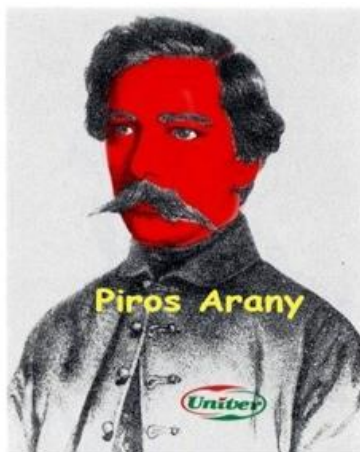
(Legfertelmesebb szócickek és szókapcsolatok börzéje)

8. ábra

Ismét egy Ady Endrével zajló humoros párbeszéd, ismételten morfémaszerkezeti átértelmezésbe (Forgács 2007: 134) foglalva. A képregény jelenlegi beszédpartnere Csinszka, azaz felesége, Boncza Berta. Hasznos életrajzi vonatkozások feltárására alkalmas az adat. A csattanó kivételesen nem Ady Endre nevét adja ki, hanem egy frazémába foglalja bele Ady nevét. Ez pedig egy gyermekjáték (hon- és népismeret tantárgy erősítésére), amiben bekötött szemmel szokták egymást keresgélni a játszó felek. A párbeszédben összekapcsolódik a XX. század eleji idősík (amikor Ady élt), s a XXI. századi idősík (amikor az emberek egyik legfőbb életviteli tartozéka a mobiltelefonja). S összekapcsolódik a gyermekkori idősík (a játék) a felnőttkori idősíkkal (házaspárok beszéde). Az *Ady, jó* és az *a dió* az összetételi határok eltolásával éri el hatását, s kizárólag szóban érvényesül: a hiátustörvény segítségével mindkét megnyilvánulásba belehalljuk a *j* hangot, az *y* pedig *i*-nek ejtendő. Egy Facebook-felhasználónál a megnyilvánulás pedig kicsapta a biztosítékot, s egyenesen *Adyóta párbeszéd*-nek minősítette, ami egy lexématorzítás hangcserével (Forgács 2007: 49).

Lexikai ambiguitáson alapuló valós személyek nevét érintő nyelvi játékok

Homonímia

(Szóvicc klub)

9. ábra

A nyelvi játékban az arany szó szótári homonímia (Forgács 2007: 122). *Arany* utal Arany János nevére, egy kémiai elemre, s a paprika alapú ételízesítőre is. Jelen esetben az első és az utolsó megnevezés van összekapcsolva: *Arany János* piros arcszínnel és Univer márkanévvel ellátva azonosan ejtendő és írandó a *Piros Arany* névvel.

(Ez a mai szóviccem (cenzúra nélkül))

10. ábra

Karinthy Frigyesről nem született jelentős mennyiségű nyelvi játék. Holott ő maga a nyelvi játék mestere volt. Viszont a neve nem könnyen tehető nyelvi játék alapjául, ahhoz talán túl bonyolult, és nem sok más szóra hasonló hangalakja van. Ehhez képest Kosztolányi Dezsőnek sikerült intarziát gyártani a teljes neve felhasználásával: „Magát az égi kar inti, frigye sikerülni fog!” S Karinthynek is Kosztolányiéból: „Rossz a koszt, ó lány, ide zsörtölődni jár csak az ember!” (www.origo.hu) Visszatérve a Facebook felhasználóihoz, ugyanazt a homonímiát (Forgács 2007: 122) használták, mint Kosztolányi: a *Frigyes* keresztnévben a *frigye* (házasság) szót fedezték fel, melynek melléknévképzős változata teljesen egybeesik a keresztnévvel *Frigyes* – *frigyes*, azaz nem nőtlen. A kép képvicc mivoltát igazolja, hogy egy gyűrűs kéz nyúl be Karinthy elé, mintha a sajátja lenne. Tanórákon pedig azon kívül, hogy memorizáltathatjuk Karinthy portréképét, bevezetésnek szánhatjuk Karinthy szerelmi életének megismerésébe.

Rendszertranszcendens homofónia

Forgács Erzsébet felosztásában a homonímia a lexikai ambiguitás alapján létrejött nyelvi játékok közé tartozik, a rendszertranszcendens homofónia pedig a fonematikai nyelvi játékok közé. A rendszertranszcendens homofónia szintén besorolható a lexikai ambiguitások közé, hiszen a homonímia egyik típusa, aminek alapja ugyebár a kétértelműség. Másik ok, amiért ide a lexikai ambiguitás fogalmába beletartozik, hogy Goethe, Poe, vagy sok egyéb külföldi irodalmi személy neve magyarul ugyanúgy írandó, mint az eredeti nyelvén, így az alapja – véleményem szerint – jobbára a kétértelműség, s kevésbé a fonematikai eltérések (vö. Forgács 2007).

Tarajos Goethe

(Legfertelmesebb szócickek és szókapcsolatok börzéje)

11. ábra

A valós személyek nevén alapuló nyelvi játékok között kevesebb az idegen nyelvű, ám mégis akad közöttük. Johann Wolfgang Goethe neve kiejtésben egybeesik a szalamandrafélék családjába tartozó kétéltű tarajos göte állat nevével, így rendszertranszcendens homofóniát alkot (Forgács 2007: 36). Goethe fején egy taraj található, hogy egyértelmű legyen az egyezés. Az eset a Facebook-felhasználókat is megihlette: *Kínai ínyencfalat: karajos-parajos göte; Egy kép -Fauszt-tató korszakából*. Egyik a *taraj* – *karaj* – *paraj* szavak hangcserés változata, második Goethe főművére, a *Faustra* reagál, aminek az eleje egybeesik a *faúsztató* szóval, ami szintén rendszertranszcendens homofónia (Forgács 2007: 36). Esetlegesen kiválthatja a diákok kreativitását is.

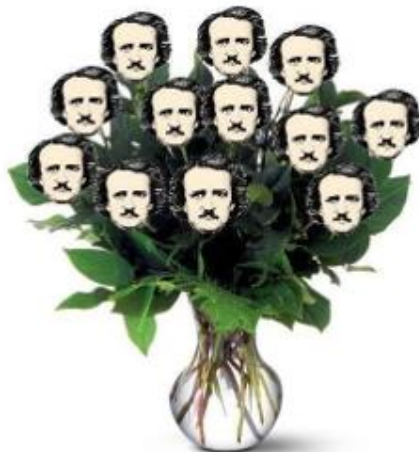

(Ez a mai szóciccem (cenzúra nélkül))

12. ábra

Edgar Allan Poe középső neve rendszertranszcendens homofóniát (Forgács 2007: 36) alkot a magyar *ellen* szóval, amely csak kiejtésben érvényesül. A nyelvi adathoz nincs kép hozzárendelve, kizárólag a szavak alkotják a nyelvi játékot. Két betegség van felsorolva, két kezelési lehetőséggel. A Fluimucil említése önmagában is humoros, mert a tévéreklámból mém lett, amiben egy Abel nevű kisfiú meglehetősen értetlenül ismételteti a „De miért? kérdést. Edgar ellen Poe-t kell alkalmazni, mely önmagára hat vissza, paradoxont alkot. A paradoxon A görög „hihetetlen” szóból származik, s látszólagos képtelenséget jelent. „Stilisztikai értelemben a paradoxon az általános tapasztalatnak, a hétköznapi tudatnak vagy látszólag önmagának ellentmondó állítás, olyan szavak, gondolatok összekapcsolása, amelyek felületesen nézve vagy

egy bizonyos jelentésszinten belül kizárják egymást.” (Király 1986: 132) A diákok pedig feladatként megkaphatják, hogy több paradoxont alkossanak, keressenek.

pók

(Legfertelmesebb szócickek és szókapcsolatok börszéje)

13. ábra

A következő nyelvi adat szintén Poe-ról szól, szintén rendszertranszcendens homofónia (Forgács 2007: 36). A Poe író többes számú jellel magyarul épp úgy hangzik, mint az ízeltlábú állat, a pók neve. Így vegyes típusú a homonímia, egy szótári szóalakhhoz egy többes számú szóalak hasonlít. A kép alapján egyértelmű, hogy több Poe-ról van szó, a magyar pók szó viszont sehogyan sem jön ki belőle, a kép egy virágcsokrot alkot. Nem csoda, hogy a sántító képviccet a Facebook-felhasználók megpróbálták tovább költeni: *Bepoekhálózott csokor.*; *Holle anyó Allan Poe!*; *Edgar ellen pó;* *Apolog/etikus, vagy a/Poetikus.*; *Póka Aegon;* *A pók már múlt idő. A peek múlt ideje. Check it out!*. Persze ebből is csak a *Bepoekhálózott csokor* reagál a virágcsokorra.

(Szóvicc klub)

14. ábra

A következő nyelvi adat szintén rendszertranszcendens homofónia (Forgács 2007: 36), s itt egy magyar író nevét azonosíthatjuk egy angol szóval: *Mór – more*. Az első képen *Jókai* található önmagában, a másodikon *több Jókai*, azaz félig angolosan *Jókai more*. Az angol és a magyar nyelvtudást is aktiválja.

Poliszémia

(Ez a mai szócicem (cenzúra nélkül))

15. ábra

A nyelvi adat képregény alapú, de van hozzá narrátori szöveg is fűzve, ennek köszönhetően kép nélkül is értelmezhető a nyelvi játék; nem valódi a képvicc, csak képpel ellátott nyelvi játék. A narrátori szövegben felbukkan egy helyesírási hiba, mely nem a nyelvi játék része (*estetér* – *este tér*). A nyelvi játék alapja a **poliszémia** (Forgács 2007: 108). A kétértelműséget egy metonímia adja. A metonímia (névcsere) „a szóképek egyik fő kategóriája, olyan szókép, amely a két fogalom közti térbeli, időbeli, anyagbeli érintkezésen vagy ok-okozati kapcsolaton alapul.” (Szathmári 2004: 146) A metonímiában Ady Endre verseskötetét (kifejezendő) egyesítjük Ady Endre lényével (kifejező), ezért tűnik úgy, hogy a lány Ady Endrével töltötte az estét, holott ő a verseskötetről beszél. A metonímia pillanatnyi feszültséget teremt tudatunkban (Szathmári 2004: 147), a férjben ennél valamivel hosszabbat. A férj alapvető műveltségi hiányossága adja a humor forrását.

Lexématorzítással keletkezett irodalmi vonatkozású valós személyek nevét érintő nyelvi játékok

(Ez a mai szócicem (cenzúra nélkül))

16. ábra

A nyelvi játék ismét Ady Endréről szól. Kevert típus, egyrészt lexématorzítás hangbetoldással (Forgács 2007: 55) történik benne, másrészt rendszertranszcendens homofónia is (Forgács 2007: 36). *Ady* – *bady* (kiejtés szerint). A body builder kifejezés a magyar nyelvben is használatos, így könnyen megérthető. A képen Ady Endre arca látható egy kigyúrt testre

rákva, enélkül nem lehet kitalálni a nyelvi alapú poént, még az sem elég segítség, hogy felirat szerint ő a leghíresebb magyar testépítő; így valódi képviccről beszélünk.

(Legfertelmesebb szóviccek és szókapcsolatok börszéje)

17. ábra

A nyelvi játék egy lexématorzítás hangbetoldással (Forgács 2007: 55), de mint minden idegen nevű irodalmi személyt tartalmazó nyelvi játék, ez is tekinthető rendszertranszcendens homofóniának (Forgács 2007: 36). La Fontaine képe a plafonon található, így lett a *La Fontaine*-ből *Pla Fontaine*. A nyelvi játék érvényesül írásban és szóban is. A nyelvi játék elhangozhat bevezető órán a fabulák tanításakor.

Ellentétes jelentésben alapuló valós személyeket érintő nyelvi játék

Ezen nyelvi játékok lényege, hogy az író nevében egy értelmes szót találunk, amit átírunk az ellentétetre, s így jön létre egy eddig nem létező, új lexéma.

(Szóvicc klub)

18. ábra

A nyelvi adatban Kosztolányi Dezső neve szerepel, amiből kihallatszik a *kosz* (főnév) szó. Ennek az ellentéte a *tisztaság* (főnév). A nyelvi játék el van torzítva, hiszen a *kosz* (főnév) ellentétének a *tiszta* (melléknév) van megadva. Az első képen Kosztolányi fotója koszos, a másodikon tiszta. Nem ezzel a technikával működnek a Facebook-felhasználók által kommentelt nyelvi adatok, amik első körben értelmetlennek tűnnek, mint a Tisztalányi szó (ami asszociációra készthette őket), ám megvan a maguk jelentése, mert egy-egy személy neve körvonalazódik ki. *Petek én, fisomon dorok, Petsz te, fisodon dorsz, Pet ő, fisán dor; Tegnapelőtt jortam én, tegnap jortál Te, Ma jor Tamás.*

Jókai

Rosszkai

(Legfertelmesebb szóviccek és szókapcsolatok börzéje)

19. ábra

A nyelvi játékon Jókai Mór látható, amiben a *jó* (melléknév) lexéma található meg. Az ellentéte a *rossz* (melléknév), ami úgy van demonstrálva, hogy Jókai Mór fején egy kalózsapka van, s a kalózkodás közepette az egyik szemét is elvesztette. A technika produktívnak mondható, erre egy Facebook-felhasználó hívta fel a figyelmet: *putyin putyout*, ahol az orosz elnök nevébe az angol *in* (be) szót lehet beleérteni, aminek az ellentéte *out* (ki). A Jókairól szóló tanórán részt vevő diákok is alkothatnak hasonlókat.

(Legfertelmesebb szóviccek és szókapcsolatok börzéje)

20. ábra

A nyelvi adaton Stendhal látható, amint áll. Nevének végződése úgy hangzik, mint a magyar *áll* (ige). Csak hangzásban egyeznek, a név végződésének írásmódja idegen, ez egy rendszertranszcendens homofónia is (Forgács 2007: 36). Az *áll* (ige) ellentéte az *ül* (ige), amit a kép is demonstrál: Stendhal leült egy székre.

**Két valós személy nevének összevonásával keletkezett nyelvi játékok
Morfémaszerkezeti átértelmezés**

A kedvenc desszertem:

A tiraMisu

(Ez a mai szóviccem (cenzúra nélkül))

21. ábra

A nyelvi adat alapja szintén morfémaszerkezeti átértelmezés (Forgács 2007: 134), egy határozott névelővel ellátott süteménynév (*A tiramisu*) átváltozik két férfi becenévvé, Babits Mihály és József Attila keresztnévé (*Atira Misu*). Egyszerű portréképekről van szó, amelyek nem kerültek manipulálásra, így segítséget nyújtanak a diákságnak abban, hogy megjegyezzék a költők arcképeit. A süteményre viszont egyáltalán nincs képi utalás. Így a nyelvi játék képvicc mivolta hiányos, csak az összekapcsolt jelentésmezők egyik fele jelenik meg virtuálisan, a másik fele kizárólag nyelvi adat marad. A nyelvészeti technika produktív, gyakran előfordul nyelvi játékok kialakításánál, a morfémaiban előforduló -ra, -re szótag képviccekben gyakran -ra, -re határozóraggá változik, s egyik kép a másik fölé kerül.

More Ica király

(Ez a mai szóviccem (cenzúra nélkül))

22. ábra

A nyelvi adat alapja ebben az esetben is morfémaszerkezeti átértelmezés (Forgács 2007: 134): *More Ica király* – *Mórícz, a király*. Mórícz Zsigmond Bíró Icával beszélget, aki koronát visel, s a képen többször szerepel. Bíró Ica fitness-szakértő és modell alakja, mondhatni, távol esik Mórícz alakjától, s nehéz elképzelni, hogy ő rajongja Móríczot, a XX. századi

parasztábrázolás megújítóját, ami szintén a humor forrásává válik. A nyelvi adat egyben rendszertranszcendens homofónia is (Forgács 2007: 36), hiszen a *more* (több) angol morféma azonos alakú a magyar *Mór*- betűsorrall, amely a *Móricz* szó elejét képezi.

(Szóvicc klub)

23. ábra

A nyelvi adathoz ismerni kell A Vissza a jövőbe című filmtrilógiát, hiszen a képen a főszereplő, Marty McFly látható. Mégpedig nem akármilyen állapotban, hanem vörösben. A nyelvészeti technika morfémaszerkezeti átértelmezés (Forgács 2007: 134), azon belül az összetételi tag játékos eltolása: *Vörös Marty* – *Vörösmarty*, azaz a Szózat megírójának a neve. Jóllehet Marty sokat ment vissza az időben, de így sem találkozhatott volna Vörösmartyval, aki 1800-tól 1855-ig élt. A jelentésmezőknek nincs szemantikai összekapcsolása, kizárólag hangalakjuk alapján kerültek összefüggésbe. Az amerikai *Marty* név egybeesik a magyar *-marty* utótaggal, így rendszertranszcendens homofóniáról is beszélünk (Forgács 2007: 36).

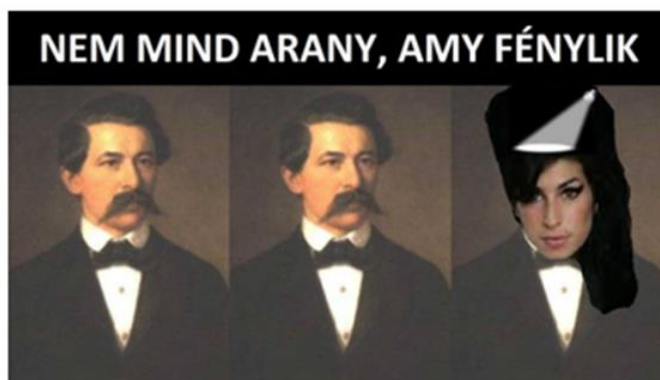
(Ez a mai szóviccem (cenzúra nélkül))

24. ábra

A nyelvi adat morfémák megváltoztatásán alapul, alapja egy morfémaszerkezeti átértelmezés (Forgács 2007: 134), amiben az összetétel határ eltolódik: *körtér* – *kört ér*. Valamint az *ő* fonéma hosszú *ő* fonémává változott, hogy egyértelművé váljon a francia kártya egyik színére való asszociáció. A kép háttérében a Móricz Zsigmond körtér található felülnézetben, Budapest XI. kerülete. Az előtérben pedig két fotó Kosztolányi Dezsővel és a budai térrel, mint kőr bubival. A matematikai jelekkel ellátott egyenlet szerint két kőr bubi egyenlő egy kőr ásszal, ami sem a kártyajáték, sem a matematika szabályainak nem felel meg, de még a Budán fellelhető terek számának sem. A két személy neve nem vesz részt közvetlenül a nyelvi játékban, azért rájuk esett a választás, mert mindkettő egy-egy híres budai térnek adott nevet. Értelmezhető úgy, hogy kizárólag a nyelvi játék kedvéért jött létre, esetleg állásfoglalás a kitalálónak a két íróhoz fűződő ízléséről. A diákok számára pedig több műveltségi területről származó kérdéseket vet fel.

Lexématorzítás

(Legfertelmesebb szócickek és szókapcsolatok börszéje)

25. ábra

A nyelvi adat ismét két távol eső személy összemérésével hoz létre játékot. Egyik oldalon Arany János XIX. századi magyar költő, másikon Amy Winehouse, a közelmúlt brit énekesnője. Úgy tűnik, nincs bennük közös azt leszámítva, hogy a nevük egy közmondást ad ki. A nyelvi játék frazémán alapul. Eredetileg: „Nem mind arany, ami fénylik = nem minden értékes, nem minden jó, ami annak látszik.” (O. Nagy 1982: 51) Tanórákon ismételt közbeiktatható szólások, közmondások tanításakor. Egyetlen morféma kicserélése éri el a hatását, tehát a frazéma módosul, így szintagma-intern nyelvi játéknak hívjuk (Forgács 2007: 183). Egyben rendszertranszcendens homofónia is (Forgács 2007: 36), az angol *Amy* keresztnév írásban majdnem egybeesik a magyar *ami* vonatkozó névmással, az *y* fonéma *i*-nek ejtendő. Viszont a szó eleji *a* fonéma nem ugyanúgy ejtendő, angolul *é*-nek hangzik. Így lexématorzítás hangcserével (Forgács 2007: 49) is egyben. T. Litovkina Anna antiproverbiumnak hívja a szóláskifacsarásokat, s felhívja rá a figyelmet, hogy az arany lexéma homoním, ezért Arany János nevét gyakran az arannyal mint anyaggal hozzák összefüggésbe. Példái: „Nem mind arany, aki János. Nem mind arany, aki költő. Nem mind arany, ami János. Nem mind arany, ami Petőfi.” (T. Litovkina 2007: 192) Az *arany* kisbetűvel van leírva minden esetben, de mivel mind a négy mellékmondat a költészettel, illetve a nevekkal foglalkozik, egyértelmű, hogy Arany Jánosról van szó. Ehhez képest ritkább jelenségnek tűnik, hogy a vonatkozó névmás az alapja a nyelvi játéknak. Adott nyelvi játéknak jelentős mondat szerkezeti módosítást is produkált: alárendelő összetett mondatból mellérendelő összetett mondat lett. Amy feje Arany testére van rákva, ezzel is erősítve, hogy ő is lehetne Arany, de inkább fénylik.

Összegzés

A humor a tanórákon – véleményem szerint – mindenféleképpen pozitívan hat a légkörre, s a tanulmányokra is. Hiszen amin nevet az ember, arra jobban emlékszik, mint arra, amit semleges, netán unottan próbál memorizálni. Arra, hogy általánosságban a humor hogyan hat az oktatásra, több szakirodalom született, melyek többé-kevésbé egyetértenek egymással, s én is igazat adok nekik. Álljanak itt a humor legfontosabb pozitívumai: élvezetesebbé teszi a tanulást, segít közelebb hozni az adott tantárgyat, oldja a légkört, csökkenti a feszültséget, segíti a felidézést, javítja a tanár-diák kapcsolatot. Veszélyei, hogy a túlzott humor komolytalanná teheti az órát. Ebben segítséget nyújthatnak a nyelvi játékok: minden pozitív tulajdonsággal rendelkeznek, ami a többi humorra is jellemző, ám annyira nem túlzóak, hogy az elvigye komolytalan irányba az órát. A kreativitást és a gondolkodást jobban fejlesztik, mint a humor bármelyik ága, hiszen egy bedobott nyelvi játék gyakran újabb nyelvi játékot szül, mint ez látszik a Facebookon posztolt nyelvi játékokból is. Az irodalmi

vonatkozású nyelvi játékok közelebb hozzák a gyakran túl nagy távolságban lévő irodalom és nyelvtan tantárgyakat.

Hogy milyen irodalmi vonatkozású valós személyekhez kapcsolódó nyelvi játék a népszerűek a Facebookon? Megalkotási módszerét illetően rendkívül nagy jelentőséggel bír a morfémaszerkezeti átértelmezés, s emellett a lexikai ambiguitás. A témákat nézve azon nyelvi adatok a népszerűek, amelyek „tipikus” személyek, művek alapján készültek, tehát akiket minden magyar ember ismer, s nemcsak a magyar nyelv és irodalom szakot végzett szakmabeliek. Tipikus jelenségek elsősorban a magyar költők, írók: Petőfi Sándor, Ady Endre, Babits Mihály, Móricz Zsigmond, József Attila, Arany János.

Irodalomjegyzék

- [1] BALÁZS Géza: *Netfolklór – intermedialitás és terjedés*. Replika 90-91., 2015. 171-185.
- [2] BÓDI Zoltán 2005: *Szimbolikus írásbeliség az internetes interakcióban*. In.: Balázs Géza – Bódi Zoltán (szerk.): *Az internetkorszak kommunikációja*. Gondolat – Infonia, Budapest. 195-212.
- [3] BOYD, Danah M. – ELLISON, Nicole B.: *Social network sites: Definition, history, and scholarship*. 2007. *Journal of Computer-Mediated Communication* 13/1: article 11.
<https://doi.org/10.1111/j.1083-6101.2007.00393.x>
- [4] DEITER, Ron 2000: *The use of humor as a teaching tool in the college classroom*. *NACTA Journal* 44. 2. 20-28.
- [5] FORGÁCS Erzsébet 2007: *Nyelvi játékok. Kreativitás a viccekben, a reklámyelvben, a sajtónyelvben és az irodalmi szövegekben*, Szeged, SZEK Juhász Gyula Felsőoktatási Kiadó.
- [6] GYENGE Hajnalka 2008: *7. és 8. osztályos anyanyelvi nyelvtankönyvek elemzése a (verbális) humor szempontjából*. In: Medve Anna – Szépe György (szerk.): *Anyanyelvi nevelési tanulmányok 3. Iskolakultúra*, Budapest. 42-54.
- [7] HÁHN Judit 2012: *Az egyetemi oktató humora*. *Modern Nyelvtanítás* 18. 3. 35-46.
- [8] KESZY-HARMATH Dániel 2014: *A Facebook használata az anyanyelvi nevelésben*. In.: *Anyanyelv-pedagógia 1*. <http://www.anyanyelv-pedagogia.hu/cikkek.php?id=498>
- [9] KIRÁLY István (szerk.) 1986: *Világirodalmi lexikon. Tizedik kötet. P – Praga*, Akadémiai Kiadó, Budapest.
- [10] KONCZ-KOVÁCS Anna 2012: *A kérdés-felelet alapú szócikkek pragmatikai vonatkozásai*. In.: Váradi, Tamás (szerk.): *VI. Alknyelvdok Konferencia kötet*. MTA Nyelvtudományi Intézet, Budapest, 102-111.
- [11] O. NAGY Gábor 1982: *Magyar szólások és közmondások*, Gondolat Kiadó, Budapest.
- [12] PAP János 2006: *Puer ridens (humor az iskolában)*. In: *Új Pedagógiai Szemle* 56/5. 25-34.
- [13] SCHIRM Anita 2013: *A humor szerepe a nyelvészet oktatásában*. In.: Vargha Katalin et al. (szerk.) 2013. *Sokszínű humor. A III. Magyar Interdiszciplináris Humorkonferencia előadásai*. Tinta Könyvkiadó, Budapest. 50-58.
- [14] SÉRA László 2008: *Humor a tanulásban*. In: Daczi, Margit et al. (szerk.) 2008. *Ezerarcú humor. Az I. Magyar Interdiszciplináris Humorkonferencia előadásai*. Tinta Könyvkiadó, Budapest. 264-272.
- [15] SHATZ, M. A. – LOSCHIAVO, F. M. 2006: *Bringing life to online instruction with humor*. *Radical Pedagogy* 8 (2),
http://radicalpedagogy.icaap.org/content/issue8_2/shatz.html .
- [16] SZABÓ Veronika 2010: *A humor szerepe az anyanyelvi nevelésben*. In.: T. Litovkina, Anna et al.: *A humor dimenziói. A II. Magyar Interdiszciplináris Humorkonferencia előadásai*. Budapest. Tinta Könyvkiadó. 209-218.

- [17] SZATHMÁRI István 2004: *Stilisztikai lexikon – stilisztikai fogalmak magyarázata szépirodalmi példákkal szemlélítve*. Tinta Könyvkiadó, Budapest.
- [18] TAMÁS Ildikó 2018: *Nem jársz át az eszemen. Humor a diákközlőben*. In.: Nemesi Attila László et al. (szerk.): *Humorstílusok és -stratégiák*. Az V. Magyar Interdiszciplináris Humorkonferencia előadásai. Tinta Könyvkiadó, Budapest. 312-323.
- [19] TANCZ Tünde 2008: *Tréfás mesék gyermekeink lelki egészségének védelmében*. In: Daczi, Margit, T. Litovkina, Anna, Barta, Péter (szerk.) 2008. *Ezerarcú humor*. Az I. Magyar Interdiszciplináris Humorkonferencia előadásai. Budapest. Tinta Könyvkiadó. 144-153.
- [20] T. LITOVKINA Anna – VARGHA Katalin 2007: *„Hallgatni Arany, beszélni Petőfi”*. *A magyar antiproverbiumok ferdítési módjai (formai változatok és nyelvi humor)*. Magyar Nyelv 13. 179-199.
- [21] VESZELSZKI Ágnes: *Netnyelvészet. Bevezetés az internet nyelvhasználatába*. Budapest: L'Harmattan, 2017.

Források

- [22] [www.facebook.com/ Ami nem szóvicc – vicc klub](https://www.facebook.com/Ami.nem.szovicc.vicc.klub)
- [23] [www.facebook.com/ Ez a mai szóviccem \(cenzúra nélkül\)](https://www.facebook.com/Ez.a.mai.szoviccem.cenzura.nelkul)
- [24] [www.facebook.com/ Legfertelmesebb szóviccek és szókapcsolatok börzéje](https://www.facebook.com/Legfertelmesebb.szoviccek.es.szokapcsolatok.bozreje)
- [25] [www.facebook.com/ Szóviccelde](https://www.facebook.com/Szoviccelde)
- [26] [www.facebook.com/ Szóvicc klub](https://www.facebook.com/Szovicc.klub)
- [27] www.origo.hu

”THE SWALLOWS ARRIVE HERE FROM ARGENTINA” SÁNDOR MÁRAI’S LAST DECADE IN SAN DIEGO

Tibor KOSZTOLÁNCZY¹

ABSTRACT

The aim of the study is to examine the last decade of Sándor Márai’s life in San Diego in the 1980s. Márai and his wife, Ilona Matzner regarded the city as a safe haven, San Diego was the last station of their wandering through continents. I try to analyze the causes why Márai became disappointed in Europeanness, and what he thought of the fate of East-Central Europe. The seclusion on the shores of the Pacific Ocean helped Márai to forget painful memories, heal his soul, cover the fiascos of his literary career too. Moreover, Márai as an artist found inspiring the ethnically mixed neighbourhoods of San Diego, his last novel took place in the area of the Mexican–American border.

KEYWORDS

Sándor Márai, Radio Free Europe, East-Central Europe, Soviet block, assimilation, ethnic diversity, hot line, San Diego

DISAPPOINTMENT

Sándor Márai mentioned friendly, sprawling San Diego in a moving manner in his diary many times between 1978 and 1988. He regarded San Diego as a haven for himself and for his wife after long decades of wandering.

Márai and his wife, Lola Matzner, with their adopted son, János, emigrated from Hungary in 1948. After spending a couple of months in Switzerland, they established a home on the Posillipo Hill (Naples, Italy). The Márais left Italy for the United States in 1952 for the first time, and settled down in New York City. Sándor Márai’s first impressions were rather controversial, since he could not realize his plans of publishing novels in English. His prose appeared old-fashioned and strange to the American editors, yet he had no other qualifications to make a living. He accepted the offer coming from Radio Free Europe, and started to write commentaries which were broadcast every week. Being a journalist at Radio Free Europe created the illusion of not only being useful but involved in policy making too. [1, p. 94–105, 269–289] [8] Márai invested a lot of energy into writing under the pseudo name Ulysses, however, the Western world’s passivity regarding the 1956 Hungarian revolution disappointed him deeply. [6, p. 328] In May 1967, he recorded the last broadcast for the Radio: ”I do not want to be engaged in this task anymore. It was an important assignment with an exciting and painful beginning. Then it became an inane, vulgar industry. I have had enough; it lasted much longer than was necessary.” [4, p. 34]

In the meantime, Márai and his family members became American citizens. Márai and his wife returned to Italy in 1967, and lived in Salerno (Campania) for thirteen years. The American pension enabled them to have a stable livelihood as well making longer journeys to different countries. In the second half of the 1970s, Márai feared that Italy would be entirely

---

¹ Dr Tibor Kosztolánczy habil, PhD, Eötvös Loránd Tudományegyetem, Budapest. ktibor333@gmail.com

destabilized by the political extremists. [6, p. 28] Finally, in May 1980, they left for the States for the second time. Both of them had good impressions of San Diego, the city they had visited before, and after a couple of months of staying in hotels, they rented a flat in 6th Avenue at Balboa Park in the city centre.

East and West

In San Diego, Márai did not feel the urge to express his opinion on current affairs: "On the shores of the Pacific, I live so far from anyone or anything that had been in my life, as if I was a Trappist monk who could think back on the events of his secular life. I do not long for anyone or anything from my past, and I cannot be angry at anyone or anything. But I am still interested in the very moment." [7, p. 26] San Diego was far away from the quarrelling circles of Hungarian emigrants of Western Europe as well the East Coast of the US where a person's status was determined by religion, political views, and party sympathies. Márai stated contently that "There is no other way to live a dignified life solely in solitude." [7, p. 119]

He criticized, yet accepted, the inconsistency of the large-scale politics of the West admitting that it was the lesser evil compared to the far-left and leftist ideologies and practice. For example, when Márai saw the events of the 1984 National Convention of the Republican Party on television, the yelling, screaming, flag-waving mass of delegates reminded him of a drunk and doped hippie festival. (Márai could not think of anything more disgusting than a pop festival.) Nevertheless, he understood that re-electing Ronald Reagan would be a historic event. According to Márai, Reagan was committed to confine communism, and that made acceptable the morally challenging aspects of the US administration too. [7, p. 235–236]

All in all, in the 1980s, Márai showed little interest in analysing the developments of global politics. He usually repeated the well-known features and characteristics of totalitarian regimes over-simplifying rather complex situations many times. [7, p. 106, 109]

In contrast to this, in the 1970s, Márai found it inspiring to decipher the messages of the *détente*. For example, he took it as a challenge to find out what happened behind the scenes before Alexander Solzhenitsyn was finally deported from the Soviet Union to West Germany in 1974. Márai followed the events wondering whether Solzhenitsyn was a victim, a martyr, or an *agent provocateur*. Finally, Márai came to the conclusion that releasing Solzhenitsyn from the Soviet Union was a sign of a temporary victory by the anti-Stalinists against the hardliners in Moscow. The case was a just a "show" conveying the message that the Soviet Union was ready to reduce tensions between East and West. [5, p. 15, 30, 33–34, 36–37, 167–168]

Márai recognized the symptoms of the growing crises in the Soviet bloc in the 1980s, yet he was not able to find out the exact meaning of the sporadic events. When Wojciech Jaruzelski proclaimed martial law in Poland in December 1981, Márai thought that the military officers would "punish" the privileged communists, who were responsible for the economic bankruptcy. [7 p. 10] That was a fallacy.

Márai continued reading prestigious American magazines (Foreign Affairs, National Geographic, U. S. News & World Reports) in the 80s, but he must have lacked the semi-official information sources he had access to when working for Radio Free Europe. He did not write about the power struggle nor the political platforms of the Kremlin, he only had presumptions of the existing conflicts between the East-Central European countries. It was difficult to find relevant explanations of the East-Central outcomes in the 1980s even if the analyst lived in the Eastern bloc.

By the 1980s, Márai had spent more than three decades in exile lacking proper information on Hungarian issues. He did not believe a single word from the news of Magyar Hírek (the propaganda magazine printed in Budapest). His relatives commented on the current Hungarian affairs extremely cautiously in their letters, his very few correspondents living in Western countries were not able to provide him with detailed information about the changing

situation of the 1970s and 1980s, since those friends left Hungary decades ago too. [11, p. 91–135] [2]

Márai noted in his diary, that according to his acquaintances, who visited the *old country* behind the iron curtain in the mid 1970s, the Hungarians tended to concentrate solely on material gain, personal prosperity and comfort. They had become indifferent to politics and ideology. Márai drew the conclusion that these signs indicated a dangerous tendency, a kind of lethargic state of mind. [5, p. 306–307] A historian, or even a witness who lived in Hungary in the 1970s, could correct Márai's evaluation in many aspects: not all the people lost faith in Hungarian communism called socialism, however, many of the Hungarians had never believed in communism at all. Some people started to pretend to have faith in communism so that they would be promoted at their working places, and many of the young showed growing interest in Western writers, philosophers, and pop musicians from the mid 1960s (for the latter Márai could not find words pejorative enough).

Márai knew that the relatively higher living standard in Hungary was based on foreign loans. He regarded this policy as a complete failure from the Western point of view, since he was convinced that financing an ill-fated economy would only prolong its agony. [7, p. 99–100, 191] Márai probably did not realize that these loans were not pointless at all. On the contrary, these enormous amounts of money had to be repaid along with interest at the end of a certain period. As part of a long-term strategy, these loans led to the financial breakdown of the East-Central European economies.

Márai conjured up obscure and somehow confusing ideas about how communism would end. He envisioned romantic storms sweeping over the mountains and fields from the Baltic states to the Adriatic Sea [7, p. 107] Other times, he thought that revolutions follow a more or less universal pattern: officers would seize control in a military *coup d'état* in the last phase of the political war. [7, p. 12–13] (Neither Márai nor anyone knew what would happen next.) The most plausible concept he made up was based on the growing tensions between the nations, which had been united in the Soviet bloc by force. Márai understood clearly that the non-Russian nations resisted assimilation, and he assumed that tensions would generate devastating energy. Fortunately, this speculation has not come true, however local ethnic wars broke out in certain areas of the Soviet Union (e. g. in the Caucasus) and in the Balkans in the 1990s. [7, p. 111]

The Other Person

Márai started his diary in 1943, the year he was at the peak of his popularity and success. In the next years, this world fell apart: he suspended publishing due to the German occupation of Hungary in 1944. He lost his audience and readers, the house where he lived in Miko street of Buda was bombed. He started to publish again after the war, but he rarely discussed sensitive political issues before the public. He then escaped from the Stalinist dictatorship in 1948. "Half of my life remained there. The second round started, wandering through continents. The man that I was, died forty years ago. And the other one, whom I have become by now, was born. Though, this latter one is also falling apart", he wrote in 1984. [7, p. 211] Márai's diary documented how the "other person" fought for acceptance in exile, as well as how he found his new readers without losing artistic independence.

Besides personal notes, the diary meant a kind of substitute for journalism for the emigrant. [7, p. 251] From the early 1920s until 1943, Márai published at least two original articles every week. [10] During the decades of emigration, he contributed to foreign newspapers only occasionally, not as a regular writer. His weekly broadcast on the waves of Radio Free Europe put an enormous psychological burden on him. So he shortened his "regular" articles, and adapted them to the form of a diary. The notes one after the other belong to different invisible, though recognizable "columns": *Politics (Transatlantic Relations, European Affairs,*

Soviet Block), *Economy*, *History*, *Lifestyle*, *Books*, *Social Life*, *Health*, *Obituaries*, *Travel*, *Weather*. He had a homemade catalogue of his most important issues, and often looked up and checked what he had written about the same topic previously. [3, p. 203] [6, p. 144]

The content of *Politics* in the 1980s (as we have seen above) is slightly disappointing, these notes do not show Márai as an analyst at his best. He did not depict a coherent picture about European affairs, his short essays on politics are not convincing. San Diego was far from the transatlantic region, indeed. But the ultimate reason for this decline was that, as a matter of fact, Márai became disappointed in *all* political ideologies and lost belief in progress in the late 1970s. [6, p. 31, 38]

Living in Italy in the 1970s, Márai and his wife were convinced that the country was on the verge of the outbreak of civil war. Their acquaintances thought that the far leftist terrorist groups were supported by the Soviet Union, and the final outcome would be a communist takeover. [6, p. 183, 206] Márai had a low opinion of Western Europe as a political power. [6, p. 48–49, 171] When the political leaders of the West signed the Helsinki Declaration in 1975, he looked on the action as betraying the East-Central European countries. Márai observed with dismay that the West accepted the geographic expansion of the Soviet regime, and approved further expansion in other areas. [5, p. 240]

The Pacific

In December 1977, Márai and his wife embarked on a six week long journey to California. They spent half of the time in San Diego. Márai was hypnotized by the appearance of the Pacific Ocean: "Here, the sky is wider, brighter, and boundless. It blankets the Pacific, a phenomenon, which cannot be measured in a European sense. Another world begins here. I stop walking, and I take deep breaths as if a window was opened. What I see is the Emptiness, and at the same time, the Entirety. This is the other world, but it cannot be mine. The familiar European and American, continental values are not relevant here anymore." [6, p. 12]

San Diego and the Ocean helped Márai forget painful memories, heal his soul, cover the fiascos of the past decades: "Europe, New York, youth, manhood, all the memories, as well 'history', 'literature' is getting too pale, everything has been left far away." [6, p. 26]

They returned to Salerno in early spring 1978, and revisited California the next year. The constant strikes in Italy, the unreliability of communal services prevented them from living a normal life. Moreover, they lacked security and the high-standard American health services as well. Márai and his wife decided to leave Europe and settle down in San Diego. Before their last journey, *leaving* Europe was somehow more important than *arriving* somewhere else. Márai wanted to find a secluded place for themselves far away enough from the troubled European political situation.

San Diego proved to be a good choice. It appeared as a shelter bound by the Mexican border in the South, the mountains and the desert in the East, and a huge military base in the North. The Márais felt that they had reached a safe harbour which would help them regain being secure. They did not have friends nor colleagues in San Diego, but walked a lot in the streets of the city and visited neighbouring areas. Márai sensed from the very beginning that San Diego (and California) is not a replica of the metropolitan area of the East Coast but an independent socio-cultural entity. He described San Diego as a gateway for emigrants coming from Mexico, and a watchtower looking to the Far East. He documented many signs of the ethnic diversity, and forecast the big waves of migration of the 2010s, indeed. [6, p. 13, 19, 25, 82, 102] [7, p. 37–38]

The notes about Europe in his diary were replaced by comments on the Pacific region and Latin America. Márai started to read books about the pre-Columbian civilizations and found it inspiring that certain legal and moral norms, which are natural in Europe, do not appear inevitable in other civilizations. His last novel called *True Love* took place in the area of the

Mexican border. Many remarks from his diary were inserted into the text; the Hungarian title, *Szívszerelem* sounds ironic alluding to the human sacrifice in the Aztec culture as well. The novel was finished in 1985 but first released in 2001. [9]

Hot Line

From the spring of 1985, Lola Márai's illness began to worsen, Sándor Márai took care of her at home. He complained of constant tiredness in his diary sensing "the imminence of death". [7, p. 269, 278] The genre of his diary went through noticeable changes. Comments on public life occurred less frequently, the text became personal. Márai started to confess the miserable physical and mental state they were suffering from.

Texts do not tell us what happened "in reality". Although, we *feel* that Márai talked straightforwardly about himself in the last three years of his diary between 1986 and 1988. The form of the reflections were not as well constructed as before, many of them were confined to listing the events of the passing days. The presumable intention was not leaving the work, which lasted for more than forty years, incomplete. Nevertheless, we can find marvellously well-written, impressive pages to the very last.

One day in autumn 1985, Márai realized that he could not communicate with Lola anymore. His wife was taken to hospital with a terminal illness. The writer recognized that he had lost his most important listener. He read out everything first to Lola for sixty years: "There is no one left to read for. Expressing myself in writing does not interest me anymore. When she goes, I will go after her silently, without drama." [7, p. 299] The philosophical explanations did not seem to be valid anymore: "Last night, I tried to read Spinoza's *Ethic*, I put it aside feeling nauseous. Words, words, the lot of it. Reality is wordless." [7, p. 295]

Lola Márai died in January 1986. After her death, alternating phases of anger and rage, insensitivity, and distress dominated Sándor Márai's days. The conclusions in his diary are often reduced to one word, the most frequent adjectives relating to life are *inexplicable*, *terrific*, *abhorrent*, *absurd*, *grotesque*. Another tragedy happened in April 1987. Márai's adopted son, János died suddenly. Márai reached a state of utter denial: "God, mercy, grace. All the things, priests, philosophers said. Everything is a lie. There is no 'point', no 'meaning'. There are only merciless facts." [7, p. 361]

At the same time, something happened to Márai to ease the pain. At nights, he "received" messages from Lola. This unique experience created some kind of perspective for him, the content emerging from subconscious made his life bearable. He registered the first messages approximately five weeks after Lola's death: "I dream – not 'with her' but with her voice, with her aura that is left here. Like the *hot line* connecting Moscow and Washington – it is not a voice speaking, yet some kind of writing conveys the message through the *hot line*, I see the moving letters in my dream. Sometimes it is only a word. [...] Then: 'Are you here?' (This is the way she called me when she could not see and hear any longer.) I answer in my dream: 'I am here'." [7, p. 321–322]

At the beginning, it was evident for Márai that the experience of the *hot line* was a kind of hallucination. Later he did not exclude the possibility the dead could communicate with the living this "modern" way. In March 1986, the *hot line* mentioned that Lola also kept a personal diary for decades. Márai found Lola's exercise books, and started to live over their memories again: "This is a present from her, from the great beyond. As if I got a 'letter' from her every day." [7, p. 336] In May 1986, Márai started to hear acoustic messages: "The voice speaks long, sounds like music and smells like flowers. It cannot stop. I listen to it in a dark room, I fear that it gets stuck or something prevents it from telling 'everything'." [7, p. 339]

Márai spoke about the hidden territory, the subconscious in a suggestive, natural manner. He could make us believe that he had not gone crazy, that the whole experience was real. Nevertheless, the *hot line* is a perfect metaphor. As it maintained communication between

East and West during the decades of Cold War, it created contact between the living and the dead. On the other hand, the *hot line* revealed an inherent quality of Márai's personality: he considered the communication between world powers as fragile as it could have been between life and death.

Before a Long Journey

Experiencing the agony of his wife's illness, Márai decided that he would not wait until becoming unable to act. He bought a semi-automatic pistol and put it into the drawer of the night table. One night the *hot line* explained him how to commit suicide properly. He returned to the weapons store and the assistant advised him of the correct way of using a gun. Not being sure of the technical details entirely, Márai signed up for a firearm training course in a suburb of San Diego at the age of 86. After the first lesson, he arrived home late: "I slept well like someone who had arranged everything necessary at the ticket office before a long journey." [7, p. 345, 323, 326, 338–339]

On the February 21, 1989, Sándor Márai called 911 from 6th Avenue 2820. He left the entrance door open, and shot himself in the head.

ACKNOWLEDGEMENT

I would like to express my special thanks to Viviane Harangozo and Mark Bradbeer for their help in the translation.

REFERENCES

- [1] KECZÁN Mariann. *"Mind kántál, aki sorsot örökölt"* : Márai Sándor emigrációbeli rádiós publicisztikája 1951–56. Debrecen : Kossuth Egyetemi Kiadó, 2008. 315 p. ISBN 978 963 473 127 6
- [2] *Kedves Tibor! : Márai Sándor és Simányi Tibor levelezése 1969–1989*. Budapest : Helikon, 2003. 253 p. ISBN 963 208 810 7
- [3] MÁRAI Sándor. *A teljes napló 1952–53*. Szerk. MÉSZÁROS Tibor. Budapest : Helikon, 2009. 444 p. ISBN 978 963 227 191 0
- [4] MÁRAI Sándor. *A teljes napló 1967–69*. Szerk. MÉSZÁROS Tibor. Budapest : Helikon, 2009. 432 p. ISBN 978 963 227 514 7
- [5] MÁRAI Sándor. *A teljes napló 1974–77*. Szerk. MÉSZÁROS Tibor. Budapest : Helikon, 2016. 622 p. ISBN 978 963 227 669 4
- [6] MÁRAI Sándor. *A teljes napló 1978–81*. Szerk. MÉSZÁROS Tibor. Budapest : Helikon, 2017. 398 p. ISBN 978 963 227 865 0
- [7] MÁRAI, Sándor. *A teljes napló 1982–89*. Szerk. MÉSZÁROS Tibor. Budapest : Helikon, 2018. 449 p. ISBN 978 963 479 037 2
- [8] MÁRAI Sándor. *Fedőneve: Ulysses*, 1–2. Szerk. KOVÁCS Attila Zoltán, MÉSZÁROS Tibor. Budapest : Helikon, 2004. 588, 509 p. ISBN 978 963 227 539 0
- [9] MÁRAI Sándor. *Szív szerelem = MÁRAI, Sándor. Eszter hagyatéka és három kisregény*. S. a. r. MÉSZÁROS Tibor, Budapest : Helikon, 2004, 189–294. ISBN 963 208 712 7
- [10] MÉSZÁROS Tibor. *Márai Sándor bibliográfia*. Budapest : Helikon – PIM, 2003. 911 p. ISBN 963 208 796 8
- [11] SZÓNYI Zsuzsa. *Vándor és idegen : Márai-levelek, emlékek*. Szerk. HAFNER Zoltán. Budapest : Kortárs, 2000. 179 p. ISBN 963 8464 99 2

ISMERETELMÉLET, NYELVKRITIKA ÉS INTÉZMÉNY AZ ESSZÉBEN

Anikó KURUCZ¹

ABSTRACT

This paper attempts to show to what extent the essay which is situated between literature and philosophy, art and conceptual thought. It is a genre that is difficult to categorise, because the philosophical and poetic presence simultaneously organizes this special speech mode. I would like to present Lukács's and Adorno's interpretations of the essay in order to demonstrate how these authors characterized this form. Both of them emphasized the fragmentary and particularistic character of the essay. This article deals with various understandings of the essay and attempts to delineate theoretical, rhetorical, epistemological aspects/features of this genre as a non-systematic way of writing, and outlines how the interpretation tradition has approached this genre spanning over disciplines.

KEYWORDS

essay, essayistic writing, non-systematic way, György Lukács, T.W. Adorno, fragmentarity

BEVEZETÉS

Nem véletlen, hogy a posztmodern episztémé újból és újból rákérdez az esszé-megnyilatkozás mibenlétére, hiszen a kanonikus pozíciókat érvénytelenítő szemléletmód ismeretkritikai rokonságot mutat a detronizáló esszével. Az esszé köztes létmódjára alapozó definíciók számbavétele során azonban adódhat a kérdés: vajon e *köztesség* elegendő (egzakt) ismérvek vagy fókusznak bizonyul-e a kategorizálás számára? Körvonalaz-e ez valamilyen sajátosság nyelvi pozíciót, illetve a megszólalásnak kölcsönöz-e körülírható poétikát? Elkerülhető ugyan a diszkurzív számonkérés gyanúja (a „gyanú hermeneutikája”) – hiszen az esszében sokmindent és sokféleképpen „szabad” mondani – ugyanakkor megreked bizonyos általánosítások kiolvasásánál a szövegből. Az esszéről való metareflexiók részben szubjektum-és ismeretelméleti, részben nyelvi-retorikai szempontból tematizálják ezt a különleges beszédmodot. Tanulmányomban – többek között Lukács György és T. W. Adorno gondolatainak ismertetésén keresztül – az esszének e diskurzusbeli összetettségére szeretnék rámutatni.

Műfaj történeti előzmények

Az esszé definitív szándékokat „kikerülő” természetének meghatározásakor a műfaj történeti előzményeket (Montaigne, Bacon, Macaulay, az angol esszé stb.) rendszerint kivétel nélkül számba vevő, osztályozó-csoportosító vizsgálódások tézisszerű megállapításainak evidens részét képezi az esszétér *köztességének*, határokat egybemosó nyelvhasználatának és gondolatiságának felmutatása. Az ilyen típusú felmutatás apóriái azonban rendszerint elzárják az utat a termékeny továbbgondolás irányába. Egyrészt az esszé létmódját hagyományosan a műfajelméleti bizonytalanságban, határátlépésben megjelölő elemzés stabil műfaji állandókkal

---

¹ Kurucz Anikó, PhD, Selye János Egyetem, Komárom, email-cím: kuruczkovacsaniko@gmail.com

dolgozik – legalábbis a többi műfaj, illetve diskurzus tekintetében. A diskurzusok közötti demarkációs vonalakat, az elkülöníthetőség nyelvi ismérveit többé-kevésbé biztosnak tételezve az ilyen típusú vizsgálódás ugyanis az esszé számára tartja fenn a különleges köztes helyet – a *között* legalábbis mindig az instanciálishoz/szubsztanciálishoz képest nyeri el értelmét –, ugyanakkor számtalan nyelvkritikai meglátás fényében a diskurzusok vegytiszta függetlenségét állító analitikus elemzés illuzórikusnak bizonyul. A Derrida-Ricoeur-vitában éppen a filozófiai/spekulatív és a költői beszédmód különválaszthatóságának, a nyelv metaforikusságából, a tropologikus helyettesítések végtelen játékból is következő diskurzusbeli autonómiának kérdése tematizálódik. Habermas pedig a műfaji határok elmosódásának, valóság és fikció, s egyáltalán a tudományos, illetve az irodalmi terep megkülönböztethetlenségének, mint problémának felmerülését a tudatfilozófiának a nyelvi fordulat (linguistic turn) által előidézett térvesztéséből eredezteti. Tanulmányának első részében Habermas összefoglalja azokat a bölcseleti eredőjű, főként azonban irodalomtudományos koncepciókat, amelyek felszámolják a karteziánus cogito-t, illetve a transzcendentális szubjektivitást, s helyébe a beszédteljesítményt generáló, általános szabályrendszert (strukturális) vagy a nyelvi történetet, illetve a diskurzus eseményét helyezik (Foucault, posztstrukturális). A szubjektumfilozófia talajvesztése – mondja Habermas – törvényszerűen együtt jár minden egyéb valóságvonatkozás és referencia felszámolásával, így a megnyilatkozás-típusok biztos elhatárolhatóságának megkérdőjelezésével is. Habermas hosszan elemzi Calvino regényét (amint Jauss is kitüntetett figyelmet szentelt a *Ha egy téli éjszakán az utazó* c. műnek), hogy aztán – minden metareflexív prózapoétikai erényének méltatása ellenére – az irodalmi beszéd „mindennapok általi határoltóságára” mutasson rá. Így Habermas – természetesen elismerve az általában vett propozicionális kijelentés retorikusságát, mégis – a két diskurzus elkülönítését jelenti be, méghozzá az érvényességi hatókörök felállításának mentén és a kialakítható befogadói pozíciók fényében. Érvelésében ugyanis az irodalmi szöveg szerzője meg van fosztva illokúciós hatalmától, mert a modell vagy minta, amit bármilyen prózai fikció közvetít olvasója számára, nem bír a világra vonatkozás imperatívuszával. Az irodalmi/fikciós alkotással való találkozás applikatív mozzanatából egyértelműen kizárja a praxis poézisz-jellegét. A tudományos szerző, illetve az irodalmi szerző auktorialis pozíciója a hatókörökben különül el egymástól, mondja, hiszen a tudományos szöveg esetében „*az érvényesség igénye nem szakad meg ott, ahol a szöveg véget ér, és nem menti föl az olvasót a szövegben megfogalmazott érvényességigények címzettjének szerepe alól.*” [Kiem. az eredetiben]. A habermasi tézist megcáfoló szemlélet számtalan forrása, illetve variánsa idézhető lenne itt, amelyek abban bizonyosan találkoznak, hogy határozottan állítják: az esztétikai szöveg – egyébként Habermas által is elismert – világföltáró képessége, a meg nem élt potencialitások színrevitele és számbavétele nemcsak teoretikus és absztrakt következményekkel bír.

Retorikai és ontológiai dilemmák az esszében

Az esszéről való beszédben elkülönülni látszanak a nyelvhasználat, illetve a szubjektivitás felől közelítő elgondolások, pontosabban a szubjektivitást ismeretelméleti-ontológiai kérdéskörben taglaló elmélet mellett a szubjektivitás nyelvileg reflektált szemlélete tematizálódik, valamint (mintegy harmadik típusú értelmezői formaként) az esszét a társadalmi-intézményes kapcsolatformaként értő konklúziók, melyeket jól példáznak az utóbbi évtizedekben megrendezett hazai esszékonferenciák által felvetett problémakörök.

A textuális jellegű (posztstrukturális) vizsgálódás szükségszerűen a retorikai olvasás dimenziójában vizsgálja a szövegbeli én, így az esszésubjektum létesülésének tropikus mozgásait. Az ily módon belátott retorikai megalkotottság az esszében (is) a megszólaló összetettségére, azonosításának nehézségeire és ellenőrizhetlenségére mutat rá. Radnóti Sándor a Műút esszékonferenciáján elhangzott előadásában azonban nyilvánvalóan nem ebben

az értelemben közelít az esszéhez, hiszen az esszészzerű nyelvhasználatot egyértelműen elkülöníthetőnek ítéli klasszikus retorikai ismérvek alapján. A retorikus megszólalást, a meggyőzésnek érvényt szerző hangnemet az esszének tulajdonítja szemben a tudományos beszéd *antiretorikus* tendenciáival, s ennek megfelelően az esszét szofisztikától átjárt megszólalásnak tekinti:

[...] a tudományos közlemény módszerei, absztrakciós szintjei, a bizonyosságra törekvés típusai intézményesen adottak, akkor is, ha a paradigmaváltások, az érdeklődési területek változásai időről időre fellazítják, hogy aztán újra megszilárduljanak. A tudományos értelemben *föltárt* és *tanított* igazsággal szemben az esszé *keresi* az igazságot, amelyről szerzőjének önmagát és a közönséget is *meg kell győznie*. [Kiem. az eredetiben].

A meghatározás több szakaszát is érdemes közelebbről szemügyre venni: méghozzá a retorikusság és az igazságkeresés kritériumait. Amennyiben az ókori, meggyőzés és ékesszólás értelmében felelevenített retorikusság – s feltehetően erre gondol Radnóti – a gondolatmenet következetes, koherens végigvitelét jelenti a lehetséges nyilvánosság, feltételezett publikum előzetes ítéleteit felülíró vagy megújítandó szándékkal, akkor a tudományos diskurzusnak ez éppúgy része, mint az esszének. A tudományos publikáció, illetve előadás rangjára igényt tartó megszólalásmód kijelöli a kutatás elméleti keretrendszerét, azaz a választás műveletsora más teoretikus pozícióktól való elhatárolással együtt megy végbe, így a vizsgálandó dolog strukturalista jellegű szétdarabolása és új módon történő elrendezése vagy a különböző teoretikus útvonalak kombinatorikus alkalmazása nem nélkülözheti az argumentatív jelleget. Ebben az értelemben a retorikusság megléte vagy hiánya nem lehet egzakt kritériuma a tudományos értekezés és az esszé elhatárolásának.

Másfelől, ha a nyelvnek a de Man-i értelemben vett retorikusságára (retorikai-figuratív potenciáljára) gondolunk, akkor az eleve lehetetlenné teszi a kétfajta diskurzus módszeres elkülönítését. A nyelv általi közvetítettségnek, a jelentés uralhatatlanságának a nyelv tropologikusságából következő felismerése, s ebből adódóan a módszeres elkülönítés igényének felfüggesztése nem hagyható figyelmen kívül, de nyilvánvalóan mégsem válhat végső instanciává. A referencialitás és a figuralitás oszcillációjában az önfelszámolás műveletének fenyegetettségében az igazságról való beszéd történelmi avagy allegorizáló-ironikus olvasata jelenik meg. Tulajdonképpen a filozófiai szöveg igazságigényének tropologikus előállítottságáról, az episztemológia nyelvkritikai befolyásoltságáról van itt szó. Amint Dobos István kifejezetten az esszével kapcsolatban megjegyzi:

A trópusok rendszere ugyanis véletlenszerű létesülések működése. Az esszé én-alakzatait illetően ez azt jelentheti számunkra, hogy az antropomorfizmuson alapuló elbeszélői hang nem képes az azonosítás performatív műveletével megszilárdítani azt a rendszert, amely a textuális én-alakzatok létesülését és leépülését működteti.

A második típusú beszédbe, tehát a szubjektivitás/az esszészsubjektum ismeretelméleti pozíciójának tanulmányozására kiváló példa Margittai Gábor szövege. *Egy árnyékműfaj anatómiája* c. tanulmányában elsősorban a babitsi esszészövegek törésein és struktúráin keresztül vet számot az esszé műfaji karakterisztikumának sajátosságaival, így a részletes, feltáró anatómia a poétikai autonómia lehetőségességre kérdez rá, elsősorban ismeretelméleti-történeti vonatkozásban. Az esszé „ősfenomenjának” tekintett Montaigne-i megszólalásnak és a két világháború közötti nyugatos esszé hagyománynak a történeti szituáltságát rokonítva Margittai Gábor „korfordulós válságműfajként” határozza meg az esszét. Olyan diskurzusként, mely az episztemológiai és történelmi vákuumban alkalmat és teret szolgáltat az esszészsubjektum számára egy, a válságon kívüli pozíció metafizikai-történeti rehabilitására. Ennek a metafizikai-történeti perspektívának a megnyitása egy eszkatológiai-apokaliptikus színezetű mitizálódási folyamatban valósul meg. Elsősorban Babits műfajváltozatait, esszéformációit vizsgálva jut arra a következtetésre a tanulmány szerzője, hogy tehát az

ismeretelméleti-történeti válságtól nem függetlenül az esszésubjektum létmódja, azaz a megszólalás érvényességi köre is bizonytalanná válik, ugyanakkor a szubjektivitás mitikus kiterjesztése – a különféle esszévariációk által felkínált *szereplehetőségek* (próféta, vátesz, költő stb.) közvetítésén keresztül – garantálja mégis vagy legalábbis nyitja meg ezt a rehabilitációt, amely egyúttal egy ellenpont kiépítését is szolgálná. Értelmezésében így a mitizálódó szubjektum reflexivitása teremtené meg a kívülállás és rálátás horizontját. Összességében tehát a krizeológiai vonatkozási mező keretezi az archaizáló, totalizáló, platonizáló (monista) szubjektumot és annak *beszédmódját*. Ennek megfelelően vagy ebből következően a történeti szituáció diktálta agitatív, de mindenképpen etikai-morális humánperspektíva szolgálatában teremődik a megnyilatkozás.

A platonizáló esszésubjektum és az archaikus totalitásigény mellett az esszében azonban éppúgy jelen van a modernitás *tört* énje. A műfajt konstituáló személyesség ontológiai vonatkozásai így egyszerre artikulálódnak a töredékesség és a létteljesség dimenzióiban. Ezek a szubjektumelméleti közelítések egyidejűleg mutatnak rá arra a *mit tudom én?* típusú Montaigne-i alapállásra, amely a kérdező-reflektáló alanyiség tapasztalatainak heterogenitását és ellentmondásosságát nem vezeti vissza egy jól strukturált, origószerű cogito-ba vagy oldja fel egy holisztikus metafizikai modellben, azaz a modernitás fragmentáris, tört énjét nem a hiánytalan egyberendezés, hanem a kérdésben tartás és kételkedés műveletei konstruálják.

Ennek a hipertrofikus (felduzzasztott), a romantika zseni-esztétikájától sem mentes szolipszista énnel vagy éppen a fragmentáris, tört szubjektumnak esszébeli funkcionalitásra, e látszólag ellentétes funkciók motivált együttműködésére mutat rá Margittai Gábor akkor, amikor az ontológiai differencia megteremtésének képességét egy platonikus-idealizáló, reintegratív szemlélet szükséges előlépésének tekinti. Gondolatmenetében ugyanis az esszé a különbségekre rávilágítva, a korábban tagolatlanak hitt tárgy akár ellentmondásos pólusait teszi kitapinthatóvá, s ezáltal érzékelhetővé a létezőt. Az ily módon differenciált létezők aztán az esszéirő „közreműködésével”, szinoptikus egybelátásával egy sajátos reunióban a létezés archaikus-totalizáló modelljében oldódnak fel. Érdekes, hogy a tanulmány szerző kísérletező gondolatfutamában éppen azok a bölcséleti fogalmak lesznek egymás biztosítékai, amelyek például a heideggeri gondolkodásban egymás koncepciózus ellehetetlenítői (destrukciói), abban az értelemben, hogy Heidegger éppen az ontológiai differenciát kéri számon a platóni metafizikától.

A metaesszé leg többje reflektál az esszé „válogató” és lezáratlan eljárásaira, *kommentár-jellegére* is. Ez a metafilológiai kérdésfeltevésre is alkalmas aspektus már formai-diszkurzív szempontokat igénybevevő tárgyalási módokat hangosít fel, amely a műfaj funkcionalitásában a hierarchikus elrendezés, illetve strukturálás helyett a laterális jelentésképzés potenciájára, mellérendelő szerkezeteire hívja fel a figyelmet. Foucault *A diszkurzus rendje* c. írásában a diskurzusok termelését ellenőrző, osztályozó, válogató eljárások között megnevez külsőket (a *mit szabad mondani?* tilalmát; a józan ész és az örület megkülönböztetésének előírását; illetve az igazságvágyat, mint „a tudásvágyunkat, tudni akarásunkat (volonté de savoir) szabályozó megosztási típust”), valamint belső korlátozó elveket: a *szertőt*, a *diszciplínát* és a *kommentárt*. Mindhárom egy sajátos identikus létet körvonalaz: a szerző az azonosíthatóság, az origószerű eredet, a csoportosítás gyűjtőhelyeként, a diszciplína az új tudás megalkotásának és kijelentéseinek érvényt szabó közegeként működik. A kommentár identitást létrehozó működését pedig az ismétlés, az azonosat újra felmondó, valamint az ismertről mégis valami újat feltáró megnyilatkozás játékaként írja le. Foucault nem hierarchizálja a teremtő/alkotó diskurzus és a magyarázó-kommentáló diskurzus viszonyát (előrejelezve ezzel a metafilológiai vizsgálódásnak főszöveg és kommentár kapcsolatát új módon kondicionáló szempontrendszerét), hanem hangsúlyozza az esetleges hangsúlyeltolódást, adott esetben éppen a kommentár javára. Az esszé kommentár, illetve hozzászólás-

jellege a gondolkodási útvonalak vagy éppen impressziók redukciója helyett fenntart(hat)ja az oppozíciók inspiráló feszültségét.

A szubjektivitás, a szubjektum-paradigma felől alapozó esszé-elgondolások általában érintik a reflexivitásnak, az önsokszorozó reflexiónak és tárgyának, a szubjektum-objektum paradigmának, az alanyiságnak a problémakörét, s így az esszét ilyen vonatkozásban tematizáló elméletek terminológiájának szerves része a műfaj dialogikus és dialektikus karakterének, dilemma-érzékenységének felmutatása vagy éppen ellenkezőleg: jelen vannak az esszé szövegterében a mást, az alteritást számonkérő, a párbeszédet hiányoló, az ex cathedra-kinyilatkoztató, apodiktikus hangnemet bíráló állásfoglalások.

Kérdéses azonban, hogy a léttapasztalatnak a világ redukálhatatlan, illetve anticipálhatatlan heterogenitásából is adódó töredékességével és kimeríthetlenségével szembesülő szubjektum mediális (nyelvi) feltételezettsége mennyire reflektált ezekben az elméletekben. Az episztemológiai deficit nyelvkritikai aspektusa jelentkezik itt. Azok a szövegek, amelyek az igen gyakran próteuszinak nevezett műfaj sematikus meghatározási kísérleteit érvényteleníteni – de mindenesetre felülbírálni – kívánják, igen gyakran nem kérdeznak rá a szubjektum nyelvi működésmódjára.

Ugyanakkor megidéződik ebben a kontextusban (Margittai Gábor tanulmányában csakúgy, mint az alább tárgyalandó Lukács és Adorno gondolatmenetében) két olyan szempont is, amely az esszé-architektúrájának a szokásos negatív meghatározásai mellett ráirányítják a figyelmet egyéb sajátosságaira. A tudásformák, a tudásmodellek közötti közvetítésről s az ezzel összefüggő intézményi szempontokról, illetve a kultúra önszemléletéről van szó. A *via negativa*, azaz a műfaj „cseppfolyósságát”, alaktalanságát kiemelő elemzések (tehát a *mi nem az esszé?* típusú kérdések felől közelítő elgondolások) retorikája ugyanis nem hagyja érintetlenül a közvetítésnek ezeket a módjait. Az esszét a köztes létmódra redukáló definíciók elmosódó körvonalakkal egyvalaminek mégis a bizonyosság értékét tulajdonítják, hiszen a legtöbb esetben – amint fentebb is utaltunk rá – a tudományos értekezés beszédmódjához képest határolódik el az esszé nyelvi tere. Azt is mondhatnánk, hogy az esszé – bizonytalan, de mégis érzékelt – heterotópiájának egyik konstans vonása így a relacionális kapcsolatból (az összehasonlításból) kinyert értelem. Természetesen nem egy kompetitív viszonyról, egymást kijátszani törekvő diskurzusok hatalmi harcáról van szó, hanem a világ megragadásának és közvetítésének különböző módjairól.

Montaigne és Descartes, az újkori gondolkodás kezdeteinél az *esszé* és a *módszer* reprezentánsaiként tűnnek fel. Míg Radnóti a két attitűd elvi szembeállításában a személyes, belső tapasztalatot közreadó esszétér és a módszeres analízisen alapuló tudományos értekezés alapvetően különböző tereumát jelöli ki, addig Margittai Gábor értelmezése szerint a karteziánus cogito szkepszisében a *módszerhez* hozzárendelődik az *esszé* „mit tudom én?” típusú, relativáló, alternatívákat felmutató eljárásmodja, így tulajdonképpen a modernitás paradigmájában, a felvilágosodás tervezetében ezek *egyaránt* a bizonyosra vehető tudás megkérdőjelezői.

Tudásformák, tudásmodellek a diskurzus(ok)ban

Max Weber Lukács-hoz írott levelét Radnóti Sándor a miskolci, Műút által rendezett esszékonferencián, Vajda Mihály pedig a Debreceni Irodalmi Napokon idézte.

Hogy őszinte legyek, egy valamit még el kell mondanom. Egy igen jó barátjának – nos, legyen: Lasknak – az volt az álláspontja: Ön született esszéista, nem fog megmaradni a rendszeres (céhes) munkánál; ezért nem szabadna habilitálnia. Mert az esszéista bizonyára hajszálnyival sem kevesebb, mint a céhes rendszerező – alkalmasint éppen az ellenkezője áll! De nem való az egyetemre.

Az idézett levélrészlet körvonalazza, vagy legalábbis sejteti a céhes, akadémiai tudomány és az önreflexív, saját tapasztalatot tárggyá tevő, a gondolkodás folyamatáról számot adó esszé

intézmény által (is) szentesített különbségeit, illetve a tudományos beszédmód intézményi elvárásrendszerének implicit előfeltevéseit. Az intézmény és a beszédmód diskurzusanalitikai összefüggésének megállapítása mellett szembeűnő tehát a kutatás beszédformáinak radikális szembeállítása. Balassa Péter viszont a Debreceni Irodalmi Napok esszé-tanácskozásán elhangzott előadásában egy olyan, az esszédiskurzust, illetve az abban rejlő innovatív energiát affirmáló pozíciót körvonalaz, a kritikai értelmiség sajátos – persze nem egyetlen – szövegalkotó magatartását, amely ellenáll a tudományos vs. tudománytalan rivalizáló programjai szerinti klasszifikációnak. Balassa Péter így elhatárolódik minden olyan elképzeléstől, mely egymás ellen játsza ki a két diskurzust, vagy egyiket a másik javára ignorálja, tehát attól, amely az esszét alkalmi, impresszionisztikus, szubjektívizáló és tudománytalan beszédmódnak tartja szemben a tudományos diskurzus egzakt nyelvhasználatával, ugyanakkor attól is, mely az esszéista megszólalásban valamilyen hitelesebb vagy igazibb tudás hordozóját, képviselőjét érzékeli. Hangsúlyozza tehát, hogy korántsem tudományos és nem-tudományos sematikus vagy kissé mesterségesen generált ellentétéről, hanem kétfajta tudásmodellről, „az európai tudásfajták diverzitásának belső, korrelátumot alkotó vitájáról” van szó. Ebben az értelemben a tudásfajták agonális és antagonisztikus, hierarchizáló elrendezése helyett sokkal inkább egy mellérendelő típusú gondolkodásra hív. Ennek illusztrálására egyik példaként éppen Kerényi Károlyt és Hamvas Bélát említi, azaz a kor tudományos esszéisztikájának és nem-tudományos esszéprójájának korrelatív „együttállását”, mondván, hogy a klaszika-filológiai olvasat mellett a hamvasi megszólalás éppen olyan önérvennyel bír, hiszen „mégis csak valamilyen tudást közvetít, az antikvitás és a mediterrán kultúra poetizált megérzékítésének irodalmi formáját.” (Feltehetően itt az *Arkhai*, illetve *A babérligetkönyv* esszéire gondol elsősorban Balassa).

Ezen a ponton a Balassa-szöveg Nietzsche nyelv-és tudománykritikájában, tehát a tropikus helyettesítésekből következő „eltolósos-maszkos játékban” nem a destruálás önfelszámoló műveleteit azonosítja, hanem a nyelv és az emberi sors természetének felismerését. A nyelv megelőzhetetlen figurativitásának belátása s az ebből származó megismerés-kritika (tehát, hogy a tropológiai modell, nem pedig valamilyen igazság-instancia irányítja az episztomológiai tájékozódást is) egyik legfontosabb vonatkozó szöveghelye – bár Balassa Péter konkrétan nem idézi – természetesen *A nem-morálisan fölfogott igazságról és hazugságról* c. munkája. „Nietzsche radikális kritikája saját utópikus radikalizmusának a kritikáját is esszéizálja, vagyis [...] önmagát is egy örök, konstruáló és teremtődő alakváltoztatás helyettesítő játékként, antropomorfizációként kísérletezi ki.” S ehhez hozzáteszi Balassa, hogy Nietzsche vagy akár a kései Derrida esszéiben is tulajdonképpen közege teremtődik az *emberinek* („a túlságosan emberinek”) ehhez az ironikus önszemléletéhez. Azaz:

[...] nyelvi teret képezni [...] az építmény jelleg vagyis az emberi kifejezés helyettesítő játékainak, konstruktumainak láthatóvá tételéhez nem azonos valamilyen célhoz érés, amelyben elérhetnők a tiszta, az egzakt vagy a hiperautentikus, lezáró (értsd: megsemmisítő) stádiumot, akár pozitív, akár negatív ellenajánlatként annak, amit leleplezünk és feltárunk.

Lukács és Adorno az esszéről

Lukács György *Levél a kísérletről* c. levele, metaesszéje a műfaj klasszifikáló jellegű meghatározásainak puszta visszamondása helyett alapvetőnek tartja azt az aspektust, amely a művészettől való elhatárolásában döntőnek bizonyul. Bár Adorno esszé-tanulmányában több pontban is kapcsolódik a lukácsi gondolatokhoz, tételesen mégis elutasítja Lukácsnak azt a meglátását, mely az esszét művészi formaként azonosítja. Valóban, a lukácsi érvelés a művészethez tartozónak ítéli az esszét, de ezt követően azonnal hangsúlyozza is, hogy az esszé diszciplináris izolálásához, függetlenítéséhez teoretikus kiindulópontként hivatkozik a

művészivel való közösségére, a *formába-öntés* aktusára, és éppen az itt mutatkozó különbségek lesznek értelemképzők az esszé specifikusságának megmutatásában.

Adorno érvelésének is részét képezi az izolációs kísérlet – vagy úgy is mondhatnánk – a *kísérletnek* tekintett esszé izolációja, különválasztása a tudománytól és a művésztől egyaránt. Az adorno argumentáció az esszé tudománnyal szembeni pozicionáltságából kiindulva teleológiájuk eltéréseben is radikalizálja a szemléletbeli különbséget. Lukács az esszét kritikának is nevezve – sőt e két kifejezést szinonimaként is használva – e műfajt olyan írásként gondolja el, amely a kulturálisan preformáltról, a kultúra artefaktumairól beszél, s a poézis teremtő intenciójával szemben *újra elrendez*. Ez az *újra elrendezés* garantálja nemcsak a másként látást, hanem a már létező szóra bírásának megelevenítő beszédét.

[...] a kritika a már megformáltról vagy legalábbis a már egyszer valahol létezettről beszél, és lényegéhez tartozik, hogy nem új dolgokat teremt az üres semmiből, hanem csak újra elrendez egy már egyszer valahol elevenet. És mert csak elrendezi azt, és nem újat alkot formátlan nyersanyagból, azért van kötve hozzá, kénytelen mindig az „igazat” mondani róla, kifejezést keresni annak lényege számára.

Az igazság szó idézőjelben szerepeltetése a gondolatmenet következő részében világossá teszi, hogy nem valóságvonatkozást, referenciális megfelelést kér számon a kritikától. A kritika igazság-paradoxonát a kép-paradoxonhoz hasonlítja, a tájkép vagy az arckép élet-szuggesztíója által keltett hasonlóság-érzet nem az eredeti és másolat viszonyát modellező tudomásulvétel vagy igazolás a befogadásban, hanem lukácsi szóval „az élőség” felmutatása.

Mert ha előttünk is áll az az ember, akihez egy kép «hasonlít» vagy «nem hasonlít», nem absztrakció-e bármely pillanataról vagy bármely kifejezéséről azt mondani: ez ő? És ha ezer pillanatát láttuk is már, mit tudhatunk azokról a pillanatokról, amikor nem láttuk őt, és mit tudhatunk az ismert pillanatok belső fényeiről és másokba vetett reflexeiről? Látod, ilyen hasonlóságnak érzem a kísérletek «igazságát».

A kritikus/esszéíró által így felmutatott elevenség azonban nem kitüntetett más elevenséghez képest. A korai Lukács gondolataiban az a művészet-metafizika alapozódik meg, amelyet később Heidegger is kifejt *A műalkotás eredete* c. művében a műalkotás alétheia-szerű jellegével kapcsolatban. A következő idézet pedig ha közvetlen nem is a történetírás fikcióképző jellegét, de a múlt számbavételének kiiktathatatlan hermeneutikai aspektusát állítja:

Adatok mindig vannak, és mindig bennük van minden, de minden időnek más görögök kellene, és más középkor, és más reneszánsz. És minden igazi idő megteremti őket magának, és minden újonnan látás újonnan teremtés [...].

Adorno sokak által hivatkozott metaesszéjében az esszé „önértékét” elsősorban a tudománnyal való identikus szembeállításából nyeri el. Az esszét körülíró beszédmód így bármily körültekintő, sokoldalúan reflektált legyen is, az esszépotenciált értékelő kritikai attitűd Vári György szerint a másik oldalon egy sematikus tudományképet eredményez, amint Radnóti Sándor is túlhajtott tudománykritikát fedez fel az adorno gondolatfutamokban. Adorno egyik „paragrafusa” szerint az esszé-diskurzus tulajdonképpen nem más, mint Descartes *Értekezés a módszerről* c. művében felállított négy szabály antitézise. A négy, egymással összefüggő, egymásból levezethető szabály a tudomány ún. módszereszményét, a szellemi produktum hozzáférhetőségének, illetve feltárásának axiomatikus eljárásait rögzíti. Ennek megfelelően Adorno érvelésében a definiálás művelete, a definiálással előállított fogalom általánosító jellege, az induktív vagy deduktív irányú levezetethez, az analízis módszeres és következetes eljárásrendje a tudomány azon implicit előfeltevésein alapul, amely egyfelől az így elérhető *egész* és *teljes* képzetével szolgál, másfelől az *ordo idearum* és az *ordo rerum*, tehát a fogalmak rendje és a dolgok rendje között közvetlen átjárhatóságot, lefordíthatóságot tételez. A létstruktúra és a fogalmi struktúra közötti közvetítettség kiiktatásával, s így a közvetlenség illúziójával ebben az értelemben a totalizálás eszményét – szokatlan vagy provokatív módon –

éppen a tudomány tervezetéhez köti Adorno. A specializált részterületek működési elveként a modellezést, a jól strukturált rendbe való sorolást, majd az utólagos differenciálást, tehát az általában vett *tudományos eljárást* szinte az azonosságot analogikus úton előállító *metafizikai gyakorlat* ideáltipikus esetének tekinti, szemben az esszével, ahol a differenciáltság, a tárgy meg nem szüntethető antagonizmusa és ellentmondásossága kezdettől a dolog természetéhez tartozó, s ezt az esszé nem akarja dialektikusan feloldani vagy megsemmisíteni.

Az esszé jellemzésekor felsorakoztatott ismérvek, mint a véleménynélküliség és állásponttalanság, a rendszerkritika, a relativizálás és módszernélküliség, a diszkontinuitás, a *nem-azonosság* tudata az esszéteret fogalmak alkalmi konfigurációjaként, a nem általánosítható és nem falszifikálható szinguláris tapasztalat színhelyeként jelöli ki. Ez a topográfiai modell egy szótár-hasonlattal az esszé fogalmát a nyelv szavához hasonlítja. Az idegen ország idegen nyelven a jelentések nem a szótárból kiolvasott – még ha többjelentésűségében tudatosított is – szavak elemi „összeadódásaként” állnak elő, hanem a nyelv élő kontextusa által dinamizálódó és aktualizálódó értelemként. A jelentésgazdagság kibontakoztatásának letéteményese az alkalmi határokat mozgó és újraíró kontextus. Ez az analógia az adorno-i értelmezésben a tudomány definíció által előállított statikus fogalmát a szótár önmagában steril szavához hasonlítja, s ezzel szemben az esszé által színre vitt fogalmat, a szövegszerűen összeszövődő mozzanatok komplexitását mobilitásként határozza meg.

Ez a mozgás egy erőter; az esszé szemlélete szerint pedig minden szellemi alkotásnak erőterré kell válnia.

Az önmagát a keletkező szellemi tapasztalat színhelyeként artikuláló gondolkodás a tárgya ennek az esszévilágnak. Ebből következik természetesen az én-tematika cirkulálása is: közvetetten, a kulturálisan már előzőleg megformálton, tehát a kész kulturális produkumon keresztül is újra és újra megvilágítódik az inszcenizált szubjektum. A lukácsi gondolatmenet ebben a vonatkozásban közvetlenül folytató adorno-i a kulturálisan adottat emeli az esszé mindenkoros témájává (Radnóti Sándor szerint ebben rejlik a műfaj állandó hermeneutikai aspektusa.)

Lukács a *kép-teremtés* és a *jelentőség-adás* principiális különválasztásában jelöli ki a művészet és az esszé/kritika különbségét. Az esszé teoretikus műveleteként értett *jelentőség-adás* aktusától Lukács megvonja a teremtés princípiumát, s az újra elrendezésben leli fel az esszé szemléletbeli specifikumát. Minden bizonnyal egy hermeneutikai irányultságú, befogadás-elméleteken edzett kritikai észrevétel vitatja ezt a lukácsi meglátást, azaz az újra elrendezés „teremtés-hiányát”, pontosabban nem vitatja el az újra elrendezés alkotó potenciálját.

Mindenesetre a lukácsi-adorno-i elgondolás közvetetten a kultúra tematizálását és elbeszélhetőségét, a kultúra önszemléletét is tárgyává teszi. A kultúra önreflexív szemléletének sajátos diszkurzív közegeként értett esszé így egy kulturális közösség önfelépítő és önértő tájékozódási terepeként, értékszemléletének és ízlésítéleteinek egyszerre reprezentánsaként és alakítójaként meghatározott.

ÖSSZEFOGLALÁS

Láthatjuk, hogy az esszéirodalom különböző, történeti változataiban éppúgy találkozhatunk az apodiktikus hang rendszerépítő hajlamával, mint azzal a típusú megszólalással, amely nem az igazság katalizátoraként vagy semleges mediátoraként tünteti fel magát. Az esszéről való gondolkodás visszatérő problémacentruma a tudásformák és a tudásmodellek érvényességi-, illetve hatókörének kijelölése a tudományos beszédmódtól elhatárolható (?), azzal részben érintkező esszé szövegterében. Pontosabban a határok fellazításával kísérletező közelítések

(lásd Balassa Péteré) nem valamiféle szubjektív, az önkényességben feloldódó és relativizáló *doxa* prioritását hangsúlyozzák az *episztémével* szemben, hanem a saját pozíciótól függetleníthetetlen, a megértés perspektivikusságára alapozó, s az életbeli gyakorlatra, a praxisra folyton visszakérdező megismerési mód legitimitását, a tudományos diskurzussal korreláló funkcionalitását.

IRODALOMJEGYZÉK

- [1] Vö. DERRIDA, Jacques: *A fehér mitológia. A metafora a filozófiai szövegben*, ford. BOROS János–CSORDÁS Gábor–ORBÁN Jolán = THOMKA Beáta (szerk.), *Az irodalom elméletei V.*, Jelenkor, Pécs, 1997, 5-102. pp. ISBN 9636761175; RICOEUR, Paul: *A metafora és a filozófiai diskurzus*, ford. FÖLDES Györgyi = UŐ: *Az élő metafora*, Osiris, Budapest, 2006, 377–459. pp. ISBN 9633898846
- [2] HABERMAS, Jürgen: *Irodalom-e a filozófia és a tudomány?*, Ford. KIRÁLY Edit, Holmi, 1993/9, 1259-1270.pp. ISSN 0865-2864
- [3] Vö. „A lét házát elragadja az irányavesztett nyelváradat örvénye. Ez a radikális kontextualizmus egy folyékonyvá vált nyelvvel dolgozik, amely nem áll másból, csak az áram módusából, s így minden világbeli mozgás e folyóból támad.” *Uo.* 1262.
- [4] *Uo.* 1269–1270.
- [5] Radnóti Sándor referátuma Műút-napok Esszékonferenciáján hangzott el 2010. szeptember 17-én. Az esszékonferencia teljes anyagát közölte a Műút = „*A szellem e kényesen őrzött nobilitása...*”, Műút, 2011/28, 74.p. (72–103.pp.) ISSN 1789-1965
- [6] Vö. DE MAN, Paul: *A trópusok retorikája*, ford. FOGARASI György = UŐ: *Az olvasás allegóriái*, Ictus Kiadó és JATE Irodalomelmélet Csoport, Szeged, 1999, 142–162.pp. ISBN 9638580240
- [7] DOBOS István: *A hanglétesítés alakzatai. Szempontok XX. századi magyar szépírói esszék megközelítéséhez*, Alföld, 2002/2, 91-96.pp. ISSN 0401-3174
- [8] MARGITTAI Gábor: *Egy árnyékműfaj anatómiája. A teljességigény, a nyitottság és a szubjektivitás módusai az esszében*, Jelenkor, 2000/5, 494–510.pp. ISSN 0447-6425
- [9] *Uo.* 495.
- [10] MARGITTAI, *I.m.*, 506.p.; 508.p.
- [11] KULCSÁR SZABÓ Ernő: *A hermeneutikai kolosszus és a mediális megkülönböztetés-avagy szövegtudomány-e (még) a filológia?*, Irodalomtörténet, 2008/2, 211.p. (188–222.pp.) ISSN 0324-4970
- [12] FOUCAULT, Michel: *A diskurzus rendje*, ford. TÖRÖK Gábor, Holmi, 1991/7, 868–889.pp. ISSN 0865-2864
- [13] *Uo.* 871.p.
- [14] „Egyrészt lehetővé teszi új diskurzusok építését, mégpedig korlátlanul: nyitott beszédlehetőséget biztosít a primer szöveg tekintélye, állandósága, az, hogy mindig aktualizálható, sokféle vagy rejtett értelme, az egész neki tulajdonított hallgatag gazdagság. Másrészt a kommentárnak nincs más szerepe-bármilyen technikát alkalmaz is-, csak az, hogy *végre* elmondja, ami a *mélyben* már csöndesen megfogalmazódott. A kommentárnak-egy helyét állandóan változtató, ám állandóan érvényes paradoxon szerint-mindig első ízben kell elmondania azt, amit pedig elmondtak már, és szakadatlanul ismételnie kell, amit pedig még soha nem mondtak ki.” [Kiem. az eredetiben]. *Uo.* 874.p.
- [15] RADNÓTI, *I.m.*, 75.p.
- [16] MARGITTAI, *I.m.*, 497.p.
- [17] RADNÓTI, *I.m.*, 74.p.; Vajda Mihály is idézi ezt a levelet írásában = *Kísérlet a kísérletről*, Alföld, 2002/2, 96.p. ISSN 0401-3174

- [18] BALASSA Péter: *Für das Leben? Az esszéről*, Alföld, 2002/2, 27–32.pp. ISSN 0401-3174
- [19] *Uo.* 29.p.
- [20] *Uo.*
- [21] *Uo.* 31.p.
- [22] *Uo.* 31.p.
- [23] LUKÁCS György: *Levél a kísérletről* = https://www.balassikiado.hu/BB/NET/Lukacs/2_2.pdf. A közlés alapja: LUKÁCS György: *Ifjúkori művek* (1902–1918). Szerkesztette és a jegyzeteket készítette TÍMÁR Árpád, Magvető, Budapest, 1977, 304–321.pp. ISBN 963-270-617-X
- [24] ADORNO, Theodor W. : *Az esszé mint forma* = UŐ: *A művészet és a művészetek*, Válogatta és szerkesztette: ZOLTAI Dénes, ford. HEGYESSY Mária, Helikon Kiadó, Budapest, 1998, 30.p. (29–47.pp.) ISBN 963-208-529-9
- [25] LUKÁCS, *I.m.*
- [26] *Uo.*
- [27] *Uo.*
- [28] *Uo.*
- [29] Vári György hozzászólása a Műút-napok Esszékonferenciáján hangzott el = „*A szellem e kényesen őrzött nobilitása*”, *I.m.*,77.p. ISSN 1789-1965
- [30] RADNÓTI, *I.m.*,74.p.
- [31] ADORNO, *I.m.*, 39–40.pp.
- [32] *Uo.* 35.p.
- [33] *Uo.* 38.p.
- [34] *Uo.*
- [35] RADNÓTI *I.m.*, 75.p.
- [36] LUKÁCS, *I.m.*

JÁNOS ARANY AND THE MODERN HUNGARIAN NATIONAL LANGUAGE

Szabolcs SIMON¹

ABSZTRAKT

Arany Jánosnak a modern magyar nemzeti nyelv kialakításában elvitathatatlan szerepe van. Írásművészetének kibontakozása és kiteljesedése egybeesik a magyar nyelv egy jelentős korszakával, a nyelvújítás időszakával, pontosabban annak azzal a részével, amikor a nyelvbővítés szakasza már alkonyodóban volt, és elérkezett az ideje a szelekció etapjának. Ekkor a fő feladat már az volt, hogy egyrészt az újonnan keletkezett nyelvi egységek közül kiválasztódjanak azok, amelyek valamilyen okból nem bizonyultak alkalmasnak a nyelv bővítésére, másrészt, egyben meginduljon egyfajta differenciáció is; azaz a különféle stílusrétegek, szaknyelvek, szakterminológiák kialakítása, bővítése, kultiválása az újonnan keletkezett nyelvi egységek elterjesztésével. Arany ebben a folyamatban, vagyis a modernizált „europaizált” magyar nemzeti nyelv alkalmazásában megteremtésében, ill. az innovált kód stabilizálásában és differenciálásában töltött be iránymutató szerepet. Az a nyelv, amelyet írásművészetével maga is standardizált a következő időszakban, Ady és a Nyugatosok megjelenéséig legalábbis, etalon lett.

KULCSSZAVAK

modern nemzeti nyelv, nyelvbővítés, nyelvújítás, szelekció, differenciáció, innovált kód stabilizálása

The following paper contains some additions from János Arany's life; it deals with the role of the intellectual greatness in the formation of the modern Hungarian national language. The paper also focuses on the current linguistic situation, the function of the Hungarian standard, its importance nowadays and finally, it deals with certain questions of the Slovakian Hungarian language planning and language shaping.

János Arany's role in the formation of the modern Hungarian national language

János Arany has an undisputable role in the formation of the modern Hungarian national language. The unfolding of his art of writing coincides with a significant era of the Hungarian language, that is, with the time of language reform. More specifically, a certain period of language reform, when the language expansion was at its dawn and it became the time for selection. At this time, the main task was to a) sort out those linguistic units from the newly formed ones which, for some reason, did not prove to be suitable for the expansion of the language, and also (b) it was time for the launch of a sort of differentiation, that is, to cultivate, expand and form the various stylistic layers,

---

¹ Simon Szabolcs, PhD., Selye János Egyetem Tanárképző Kar, simons@uj.s.sk

A tanulmány a Fórum Kisebbségkutató Intézet keretében működő Gamma Nyelvi Iroda támogatásával készült a komáromi Selye János Egyetem Magyar Nyelv és Irodalom Tanszékén.

technical language and terminology by spreading the newly formed language units. Amongst these stylistic layers – besides the standard -, the language of literature also had a significant place.

Arany played a highly important, normative role in this process, that is, in the formation and use of the modernized, “Europeanized” Hungarian national language as well as in the stabilization and differentiation of the innovated code. He bravely applied the newly formed linguistic elements as well as the dialects. He became a true language creator by exploiting the potentials of the language and by “creating”² the modern Hungarian high literature writing style (folk narrative art), especially in his late poetry. The language, which he also standardized with his own writing art, remained an epitome, at least until the appearance of Ady and the Nyugatosok (lit. Westerners). “The interpretation of the relation systems of literature, writers and language variants in Hungarian cultural history of the second half of the 19th century is based on János Arany. The summarizing statements most of the time say that the national language and thus the literary language is ultimately realized in the person and work of János Arany” [9: 57].

Arany’s language use, the formation of his writing art, his language shaping and language creating power is excellently summarized by Gábor Tolcsvai Nagy in the following manner:

“His language use was very diverse, he essentially created a new poetic language at every era. The abundance of old and archaic elements, besides (and after) the folk style in the lyric works of the 1850s (*Évek, ti még jövőendő évek, Kertben, Mint egy alélt vándor, Balzsamcsepp, A lejtőn, Az örök zsidó, Rendületlenül*) hits a more objective voice, creates a clearer, standardizing and refining language. This variety later seems to become almost static to the literary and vernacular language codified by the Hungarian grammars of the 20th century. Again, his later period shows newer language forms. Arany, however, did not create and use these in order to strengthen the central linguistic norm, but he consciously validated them through stylistic and pragmatic considerations: this was the language with his adequate aspirations. His great linguistic power, maybe against his wish, affected the shaping and formation of the norm (standard), partly in contrast to the Szarvases, but at the same time he also took part in its deconstruction. He himself was aware – and he pointed this out on many occasions – that the language is changing, because the language is spoken, written and understood...” [9: 59].

According to Géza Bárczi, “... the overly rigid judgements and condemnations of the *Nyelvőr* (lit. *Language Guardian*), together with its aspiration to keep certain words which already became commonly used, as well as its style-criticism, made many writers oppose the movement. We know that János Arany many times did not agree with the *Nyelvőr*; he added strong critique to the volumes in footnote forms, and he believed that “the linguist gentlemen know it better” what is correct and good, but the poet “feels it better” [1: 355].

---

² “Using a different approach, this is how Béla Németh G. interprets Arany’s language use: »The language and style of his lyric poetry are the most characteristically “created” language and style. Ancient laws and language potentials discovered as a scientist light up and impact the language of his lyric poetry; these language elements are cosmologically distant from the commonness of the folk language. Through an inner evolution-depiction, this Arany portrait shows the poet’s search for balance; the »style-optimism« of the mind of the original genius, who desires adequacy and seeks sovereignty «“. [9: 59]

Language in our region is a national matter, it is a tool for becoming a nation. A good example for this is the history of the Slovak language. Štúr Ľudovít and his associates, with the codification of the Slovak literary language (*spisovný jazyk*), greatly promoted the waking of the national identity and the fulfillment of the idea of nation-unification. That is, with the modernization of the language, they successfully served the modernization of the society as well (cf. [6, 7]).

Since as a language creator Arany served the cause of our national language, he also served our cause of becoming a modern nation. It is evident that language and society are factors which are complementarily conditions of each other. The formation of the modern language is presupposed by deeper social transformation. A more significant social transformation also has a direct impact on the language, mostly on its vocabulary. The vocabulary reacts to social changes with the sensitivity of a seismograph. In the second half of the 19th century, Hungary experienced the period of the evolution of the middle class – this process cannot be isolated from linguistic modernization. János Arany had an excellent talent for discovering this as well as the crises, personal and social dramas (cf. *Hidavatás*) caused by the rise of the middle class. He is well-known as a master of drama and the psyche (*Szondi két apródja; A walesi bárdok, Ágnes asszony*), this paper, however, does not focus on the analysis of the philosophical, moral and poetic aspects of his work³.

Mutatis mutandis, Arany, in his writing art masterly joined the so-called folk language with the urbanizing, middle-class vernacular. With this he proved that Hungarian, similarly to other languages, is a flexible communicational tool for filling in all communicational functions. The language reform [cf. 3: 74], the expansion of the linguistic functions might have been in favor⁴ for Arany, even if the defeat in the revolution and in the war of independence did not create favorable circumstances for writing; it was not favorable for his ambition regarding the realist style, nor his artistic attitude (*Epilógus*).

Arany took part in the war of independence as guard of the nation, and he edited (together with Gereben Vas) the journal *Nép Barátja* (lit. “*Friend of the People*”). It is commonly known that he played a role in the shaping of the final version of Madách’s *Az ember tragédiája* (*The Tragedy of Man*). Retrospectively, we can say that he recommended for Madách certain stylistic changes, with which he increased the aesthetic value of the work. Imre Madách corrected the linguistic and poetic flaws of his work *The Tragedy of Man* based on Arany’s instructions, this way the work got rid of many agrammatic forms, inadequate archaisms and idiomatic words (cf. [4: 8]). He also wrote significant, pioneering papers about our versification (*A magyar nemzeti versidomról*).

---

³ “Arany knew the language-modifying factors of the unique literary work very well: the genre, the theme and the structure of the work. In his papers and in their occasional comments he used current text and sentence-centered poetics and stylistics. Though he also saw the adequate manifesting form of the Hungarian language in folk language and in the grammar built on it (it was not a coincidence that Zsigmond Simonyi and János Horváth built upon this view), he could not accept the dogmatizing extremes of the Szarvases.” [9: 59]

⁴ “The works of Arany, mostly his lyric epic, became the epitomes of the extension of the standard in the second half of the century, whether the writer of Toldi desired it so or not (Gyulai and other critiques and linguists played a determining role in this.) His linguistics-related works also had a codifying nature; they were not only descriptive, but partly prescriptive as well.” [9: 33]

In the difficult months of the dispirited aftermath of the war of independence Arany escaped into translation. Translating Shakespeare and Aristophanes makes him one of our best literary translators. These works also clearly show us how great of a linguistic talent he had. He translated three plays of Shakespeare (*Hamlet, King John, A Midsummer Night's Dream*). According to our literary history lexicons, from the point of view of loyalty, mood and linguistic beauty, only a few literature could present similar translations. He translated from German, English and Latin as well.

János Arany was well-known for his linguistic genius, but few people know that he was also studying Turkish. After the Latin, Greek and Hebrew of the school, when turning seventeen, he deals with German and French, and is working on Shakespeare when twenty-five; during his teaching job at Nagykőrös he learns Italian; when teaching at Szalonta, he is familiarizing himself with Spanish, and during the starting years in Budapest, in the 1860s, he studies Turkish grammar [cf. 8].

After he moved to Pest and became the director of the Kisfaludy Company in 1860, first he edited the journals *Szépirodalmi Figyelő* (lit. *High Literature Observer*) and *Koszorú* (lit. *Wreath*). Between 1865 and 1879 he was first the secretary of the Academy, then he became secretary-general.

The current linguistic situation. The functions and significance of the standard today. The Hungarian language in the EU

In the following part, we follow the train of thought of the remarkable paper of Jenő Kiss [4], in which he discusses the significance of the standard in the context and interrelation of the current linguistic and political situation in the European Union.

The European Union promotes the preservation and support of the small languages and cultures; it looks at them as values to be preserved. In this context, it should be mentioned that the members of minority communities often have to face a limitation – e.g. regarding the use of their mother tongue – which does not apply for the members of the majority society. (In general, we can say: these problems are not, or less known by the members of the majority society, or rather they underrate it.) The legislature of the European Union might help for the majority society not to be threatened by the minorities' efforts regarding the preservation of their mother tongue. Since there is a strong connection between preserving the mother tongue and the national identity, those wanting to do the former, naturally also intend to preserve their national identity. In the mother countries, the national identity is not in danger, and its issue rarely comes up, especially in the context of minorities. For the Hungarians, it is a historical urge, a fact, that from the possible nation-models (state-nation, citizen-nation or culture-nation) the latter is typical. So it has to think and act in this one, not forgetting that in this model, the mother tongue gets a distinguished role.

The assurance of free activity, the increase of economic and cultural mobility and the previously unimaginable possibilities of the linguistic relationship-preservation can connect anyone anywhere into the circulation of the use of mother tongue. This can lead to the strengthening of the feeling of being united as a nation, and it is also a language-preserving force. In the Union, on long term outlook, it might be possible that “the mother tongues used in multiple countries will interlock (whether it is about the language of the majority or minority)”. (Szépe 2001: 75) What would this mean? It would mean that the weight of the Hungarian language would

increase e.g. approximately 30% among the European languages (ibid.). And what about the Hungarian – Hungarian linguistic communication? The aforementioned possibilities of preserving the linguistic relationships definitely decrease the linguistic disintegration and at the same time, they increase the spread of the standard Hungarian. It cannot be predicted precisely, but the migration – which is the consequence of the free, economically inevitable mobility of the labor force – is important from a linguistic perspective as well. Jenő Kiss, quoting Mihály Maszák Szegedy in 2004, described something that by today, has become a factual issue: “The unification of economy might come along with the migration of people. The nature of France or Germany has changed by the Arab, respectively Turkish communities living there. The immigrants have modified the image of the Netherlands and Britain, too. The expansion of the European Community might result in unpredictable changes. In the past, one was brought up in a certain language community, and was forced to use translation every time one met with a different language community. In the future, more and more people might feel *out of place*, in an interlinguistic state..., that is, interpreting language very broadly as an intellectual tradition or community memory” (Szegedy-Maszák 2004: 827, quoted by Jenő Kiss [4]) For years now, there are more than thousand Ukrainian and Romanian Hungarians working in Hungary. This, from the point of view of Hungarian language use, has both positive and negative effects. On one hand, with emigration, the possibilities of mother tongue relationships narrow down amongst the Hungarian minorities (e.g. in Transylvania and Vojvodina, where emigration is high), on the other, the active knowledge and use of the standard Hungarian increases among them (and this counter effects the Hungarian linguistic disintegration). In the matters of the minorities, the mother country, respectively the political parties and the government has to be aware of their responsibilities. Let us recall Samu Benkő’s words, phrased during the time of regime change: “An economically strengthened, morally cleansed Hungary, which plays a leading role in the universal culture, will have a great effect on the Hungarians living outside the border. It will definitely further and assist their subsistence and their linguistic and cultural attachments. We expect this moral, radiating power from Hungary.” [2: 81]

According to one axiom, the life of languages is determined by the fate of their communities. If a community successfully undergoes social and linguistic modernization, its language certainly survives. The issue of conscious language-preservation becomes or may become a burning question in minority situations. The goal here, which is also not primarily emotion-based, is not the least to ensure the sustenance of museum pieces. The goal is to keep or reach the potentially full functionality and role of the mother tongue, because the mother tongue, too, can only serve the self-realization of the individual in its unrestricted freedom. It depends on the members of the Hungarian language community, primarily on the intellectuals, whether or not Hungarians can deal with the challenges. Whether it can follow the biological rule of preservative adaptation, respectively adaptive preservation and keep up with the world; whether it can utilize the opportunities provided by the European Union. Because the Union, still, means challenge and opportunity at the same time.

The Slovakian Hungarian language maintenance, language planning and language shaping

The beginnings of the Czechoslovak language maintenance go back to the time of the first Czechoslovak Republic, however, there was no systematic, organized language maintenance at

that period of time, only temporarily occurring warnings and writings with advisory nature. One of István Jakab's papers about the Czechoslovak Hungarian language maintenance starts with this statement (cf. Jakab 1976: 153). The Slovakian Hungarian language maintenance truly evolved only after the Second World War. Its progress and shaping was determined by the current historical, political and social situation. Besides these, the language trend of the mother country and the role language maintenance played in the mother country also highly affected it. In order to understand the outset and nature of the Slovakian Hungarian language maintenance, we need to look back at the beginnings.

Many papers deal with the fact that the Hungarian language maintenance and the minority Hungarian cultural life evolved after the Second World War with difficulty, and they also discuss how all its progress was affected by the political situation. We can also refer to the reality, that in Czechoslovakia, the Hungarian language maintenance did not have adequate forums either. Language maintenance in the fifties and sixties of the previous century, in the same way as before – between the two wars – began by occasional utterances, which were brought into being by necessity (cf. Jakab 1976: 153).

Only after the conditions of the use of the Hungarian language were set, did it become a relevant, essential task – manifested in everyday practical life, too – to maintain the Hungarian language used in a minority setting. Language maintenance in the beginnings was instinctual and it was limited to a relatively narrow field: it struggled with the problems of vocabulary use and stylelessness, it fought against linguistic sloppiness. Most problems occurred primarily in the area of vocabulary use (cf. Jakab 1976: 154).

From a language maintainer's perspective, and in general, only Hungarian linguists and language maintainers working at domestic departments (for a long time only those in Bratislava and Nitra) and other colleagues working in editorial offices were dealing with the questions of the Slovakian Hungarian language use. We could mention the names of Imre Mayer, István Jakab, Judit Mayer, László Zeman, Gábor Morvay. Later Gizella Szabó Mihály and István Lanstyák wrote papers about the situation, role and tasks of language maintenance. From the beginnings, however, theoretical, professional and practical help was provided by Hungarian linguists, mostly by those who joined the domestic departments for a longer period of time as language reviewers from the mother country. We can emphasize the work of László Deme, who was working at the Hungarian department at Bratislava for five years during the 1960s and 1970s. In his book, *Nyelvi és nyelvhasználati gondjainkról* (lit. *About Our Linguistic and Language Use Troubles*), he summarized his Slovakian Hungarian language experience (Madách, Bratislava, 1970). In his work, László Deme characterizes the Slovakian Hungarian Language use in the following way: "it is active on two levels. On the lowest (the level of family and village administration) and on the highest (the level of high literature and journalism.) What is in between, not counting some exceptions, is not active in Hungarian" (Deme 1970: 39).

Based on the principles of Hungarian language maintenance at the time, the principles of the Czechoslovakian language maintenance were first phrased by István Jakab (cf. Jakab 1976: 165–166; also see 1983). In one of his later papers, besides accepting the earlier principles, he adds the following:

"our language maintenance has enough of its troubles. Maybe it is understandable that its most important underlying principle is this: there is one Hungarian language. No matter how the

aforementioned other view is spreading, we believe: there is no Slovakian Hungarian language, only maybe a dialectical and regional vernacular variety of the Slovakian substandard level of the commonly used Hungarian language, and we can call that the Slovakian use of the Hungarian standard. We consider securing this principle and making it the basis of our work very important; this way we can prevent the disunion, disintegration and the process of separate evolution of our language” (Jakab 2011: 71).

Though the results which the Slovakian Hungarian language maintenance can show, remain to be seen. About this, and also about the effectiveness of the methods used in language maintenance, we can only have subjective opinions. Gizella Szabó Mihály phrases this in the following way:

“It is way more difficult – what is more, almost impossible – to measure the real effect of the productiveness of language maintenance; namely, we do not have objective data about what kind of changes occurred in the language use of the Slovakian Hungarians during the mentioned period of time, and also how language maintenance affected this process”(Szabó Mihály 2002: 143).

A true turning point in the Slovakian Hungarian language maintenance, in the same way as in other fields, was brought by the regime change. After the regime change, due to the end of the political obstacles, it became possible for mother country linguists to closely investigate the language and language use of the Hungarians outside the border. Possibly this was the time when the idea that the language use outside the border could more effectively be examined in another theoretical framework, not based on language maintenance. *Language planning*, with a newer term *Language management* and *Sociolinguistics* could provide a more adequate framework. It also became obvious, however, that language maintenance could not stay unchanged. In the period after the regime change, the investigation of the domestic language use within the newly formulated theoretical framework started to progress dynamically. Language maintenance was soon confronted by the new scientific paradigm. Gizella Szabó Mihály writes about this in the following way:

“I am confident that we need to break away from the traditional language maintaining »language guarding« perspective: I see the preservation of the Hungarian language, the extension of its functions, the slowing down or maybe even the stopping of the process of its separate evolution possible to realize in another theoretical framework and with other methods, which is why I find it important to insert managing our linguistic problems into the broader framework of language planning” (Szabó Mihály 2002: 146).

The biggest linguistics-related debate of the previous decades burst out, in fact, about the Hungarian language use outside the border. The full debate is published in the book: *Nyelvmentés vagy nyelvárulás. Vita a határon túli magyar nyelvhasználatról* (lit. *Language Rescue or Language Betrayal. Debate about the Language Use of Hungarian Outside the Border*) (Miklós Kontra – Noémi Saly (eds.), Osiris Publishing House: Budapest, 1998). The point of the debate is that language maintenance should be transformed into a theoretical-practical activity, which considers the features of minority Hungarian language use as natural phenomena, and also sees its elements – which deviate from the standard – not as “bad” or “incorrect” ones, or even non-existing forms, that is, it does not consider them as stigmatized linguistic structures, but rather as natural consequences of bilingualism and linguistic contact. Thus beside/instead of the traditional *language maintenance* term, *language management* proves to be more appropriate, mainly because

it reflects the new approach towards linguistic problem management better than the *linguistic maintenance* form.

“...the use of the term linguistic management seems to be favorable in contrast to language maintenance, whose content is getting emptier and emptier. It is preferred because of its multiple perspectives and because of its potential for embedding and investigating linguistic problems (norm problems) in a broader communicational and social context” (Szabó Mihály 2011: 560).

In light of the new approach, Gizella Szabó Mihályi sees the goals of language maintenance in the following:

- “a) the slowing down, respectively preventing the process of separate evolution and archaization of the language,
- b) the familiarization and spreading of (standard) words, phrases etc. used in Hungary,
- c) the stopping of the process which decreases the prestige value of the Slovakian Hungarian language by its extension towards more stages of its use, with a particular focus on its written form” (Szabó Mihályi 2002: 148).

Establishing the Gramma Language Office in Dunaszerdahely resulted in an improvement in the research of the domestic Hungarian language use. In 2002, this institution undertook and kept doing those tasks as well, which previously fell into the scope of linguistic maintenance. One of the newer results of the Slovakian Hungarian language planning/language management is that it threw new light upon linguistic maintenance (cf. Ágnes Domonkosi – István Lanstyák – Ildikó Posgay, eds., *Műhelytanulmányok a nyelv műveléséről* (lit. *Workshop Papers on Linguistic Maintenance*). Segédkönyvek a nyelvészet tanulmányozásához 71. Gramma Linguistic Office – Tinta Publishing House, Dunaszerdahely – Budapest, 2007).

The history of the Slovakian Hungarian language maintenance proves the thesis that the management of linguistic problems, which previously belonged exclusively under the jurisdiction of language maintenance, remained a current task; its forms, methods, theoretical framework, however, are not everlasting and unchangeable factors, but they always depend on place and time.

BIBLIOGRAPHY

- [1] BÁRCZI Géza 1996. *A magyar nyelv életrajza*. (lit. *The Biography of the Hungarian language*) Custos Kiadó: Budapest.
- [2] Benkő Samu 1991. „Csak a múltunkkal vagyunk egész.” *Valóság* 10: 75–86.
- [3] FÁBIÁN Pál 1984. *Nyelv művelésünk évszázadai*. (lit. *The Centuries of our Language Maintenance*) Gondolat Kiadó: Budapest.
- [4] KISS Jenő 2004. A magyar nyelv az Európai Unióban. (lit. *The Hungarian Language in the European Union*) In. Kulcsár Zsuzsanna (szerk.), 25 év anyanyelvünk szolgálatában. Akadémiai Kiadó: Budapest. 26 – 40.
- [5] NAGY Ferenc 1994. *Bevezetés a magyar nyelv szövegtanába*. (lit. *Introduction to the Discourse Analysis of the Hungarian Language*) Nemzeti Tankönyvkiadó: Budapest.
- [6] SIMON Szabolcs 2011. *Adalékok a szlovák nyelv múltjából és jelenlegi hazai nyelvi helyzetéről*. (lit. *Additions from the Past and the Current Domestic Linguistic State of the*

**12th International Conference of J. Selye University
Language and Literacy Section**

- Slovak Language*) In: uő. *Nyelvi tallózások*. Alkalmazott nyelvészeti tanulmányok, recenziók és ismeretterjesztő írások. Nap Kiadó: Dunaszerdahely. 11 – 21.
- [7] SIMON Szabolcs 2015. Gondolatok a szlovákiai magyar nyelvűvelésről. (lit. *Thoughts on the Slovakian Hungarian Language Maintenance*) In: Balogh Ferencné (szerk.), *Lőrincze- emlékkönyv születésének 100. évfordulójára*. Eötvös Károly Megyei Könyvtár: Veszprém. 154 – 160.
- [8] TASNÁDI Edit 2017. Arany János török kapcsolódásairól. (lit. *About the Turkish Ties of János Arany*) A Dunaszerdahelyen 2017 októberében megtartott Vámbéry-konferencián elhangzott előadás kézírata.
- [9] TOLCSVAI Nagy Gábor 2004. *Alkotás és befogadás a magyar nyelv 18. század utáni történetében*. (lit. *Creation and Reception in the Hungarian Language in its History after the 18th Century*) Áron Kiadó: Budapest.

HUNGARIAN AND SLOVAK TRANSLATIONS OF ENGLISH FILM TITLES¹

Peter ZOLCZER²

ABSTRACT

A quick online search for the phrase of “film titles” either in Hungarian or Slovak reveals that there is an ongoing debate among internet users about film title translations, more specifically, about the quality of these translations. Interestingly, the majority of the opinions expressed on many websites are negative criticisms about both Hungarian and Slovak film title translations. In this research, I try to explain this negative criticism by analyzing 379 English film titles and their Hungarian and Slovak translations using a relevance theoretical approach. The results indicate that there is correlation between the titles which received negative criticism and the type of translation procedure which was used to translate them. The research also revealed interesting connections between film title translations and humor as well as it suggests that the integration of film title translation into language learning would potentially be beneficial for both teachers and learners in a language learning setting.

KEYWORDS

Film title, title translation, Hungarian film title, Slovak film title, film title humor, film title in language learning

INTRODUCTION

The inspiration for investigating film title translations came from the Belgian film drama *The Broken Circle Breakdown* (directed by Felix Van Groeningen). To be more precise, I was inspired by the Hungarian translation of its title, *Alabama és Monroe* [Alabama and Monroe]. After watching the film, I just could not stop thinking about why the titles differ to such a great extent. Being exposed to a great number of Hungarian film title translations, my surprise for this specific title was not the only reason why I thought a research in this area might yield some interesting results. I was struck by the fact that, from the point of view of the climax and ending of the story of this particular film, the Hungarian title (unlike its English original) caused the viewer to quite easily predict the outcome of the story at about 40 minutes (circa one-third) in the film, thus potentially spoiling the experience of a twist-like turn of the story close to the end of the film. This gave me the thought that a film title has multiple functions which can be affected to a great extent by its translation. It is quite intriguing that in case of *The Broken Circle Breakdown* the Hungarian title functions as a hint or a clue to the resolution of the story (Alabama and Monroe being the main characters), while the English title merely conveys a suggestion about one specific element of the story (The Broken Circle is the name of a music band in the film in which both main characters play).

---

¹ A shorter version of this research was published in Hungarian in the online journal *Apertúra* ([11] Zolczer, P. 2015).

² PaedDr. Peter Zolczer, J. Selye University, Department of English Language and Literature, email: zolczerp@uj.s.sk.

Since Slovak is my second language, I also checked the Slovak translation of this film title, and to my surprise, on the lexical level, it was very close to a word-by-word translation: *Prerušený kruh* [Broken circle]. The Slovak title's story-hinting function also changed, but instead of shifting to the more revealing side of the spectrum like the Hungarian title, it became even less revealing than the English title (not even mentioning the name of the music band). At this point I decided that I'm going to search for some answers for the questions I had about film title translation.

An online search for the phrase "film title translation" (both in Hungarian and in Slovak) resulted in pages and pages of search results such as: "Újabb gyilkos magyar filmcímek" [New killer Hungarian film titles], "Filmcímek – A Magyar Szinkron/Fordítás Szégyenei" [Film titles – disgraces of the Hungarian Dubbing/Translation], "Furcsa, félrefordított filmcímek" [Strange, mistranslated film titles], "A 7 legrosszabb magyar filmcím: minden idők legbugyutább fordításai" [The 7 worst Hungarian film title: the silliest translations of all time], "Itt a fájdalmasan rossz filmcímek piszkos tizenkettője!" [Here is the dirty dozen of the painfully bad film titles], "A leggázabb filmcímek és félrefordítások" [The dumbest film titles and mistranslations], "Vymyslene nazvy filmov" [Made up film titles], "Aj vás serú zlé preklady názvy filmov?" [Are you also triggered by the bad film title translations?], "Najdivnejšie názvy filmov" [The strangest film titles], "Záhada prekladov názvov zahraničných filmov u nás" [Mysterious translations of foreign films at home], "Najhorší preklad názvu filmu/seriálu" [The worst film/series title translation]. All these results in both languages show that the general audience clearly has a problem with certain film title translations. This made me curious as to whether it was possible to analyze and categorize or classify in some way those film titles which trigger such reactions.

Theoretical background

I decided to approach the analysis of film titles by using the theoretical framework of relevance theory ([1] Sperber and Wilson 1986), and this decision was primarily made because of the influence of a paper dealing with Hungarian film title translations ([2] Vermes 2005), in which the author presented a solid method for using relevance theory for checking and comparing film titles with their translations from the point of view of whether the informational content of the originally intended message is preserved in the translation.

According to relevance theory, an utterance is relevant if it achieves appropriate contextual effect with a reasonable processing effort ([1] Sperber and Wilson 1986). This also means that the value of the information justifies the effort exerted for its processing ([3] Heltai 2008). Phrasing it this way, it becomes clear why film title translation can be approached by relevance theory. Film titles clearly have a function of raising interest, therefore their intention for the addressee is obvious. This already might be considered as a reason for why certain film title translations differ so much from their source versions: by radically changing the informational content of the title, the translation might be perceived as being more informative with less effort exerted, i.e. more relevant.

According to relevance theory, the informational content of an utterance (the explicit and implicit content as well as the connotational and emotional aspects) are transmitted through (or carried by) the explicatures and implicatures. Explicatures are the subset of those assumptions which are available analytically, while implicatures are the ones which are accessible contextually. It is very important that both types of content is intentionally transmitted by the communicator. In an optimal translation, these explicatures and implicatures should match the ones of the original utterance ([4] Gutt 1990: 145). In the context of relevance theory, under the term assumptions we mean notions which have two components. A notion consists of a logical and an encyclopedic entry. The logical entry might be fully defined, partially defined, or empty. The encyclopedic entry contains the representations associated to

the notion, such as cultural beliefs ([2] Vermes 2005: 452). If applied to translation, depending on which parts of the notion are preserved in the target text, four translation procedures can be defined:

- (1) Transfer (TRF) – the phrase in the source language is transferred to the target text in its original form.
- (2) Translation (TRL) – proper translation, in the course of which both the logical content as well as the explicatures are preserved.
- (3) Substitution (SUB) – in this case, the logical content differs from that of the source text's, however, the encyclopedic content is preserved.
- (4) Modification (MOD) – both the logical and the encyclopedic content is lost.

Vermes in his film title research analyzed and classified 135 Hungarian film titles of English films released in 2003. The classification of the film titles was done based on the genre of the films. According to his results, the most commonly used translation procedures were proper translation and modification. The classification based on genres showed that in case of drama, horror and adventure genres, proper translation was the most frequently used procedure, while in case of comedies, it was modification.

Film title translation in practice

The online search for film title translations, as mentioned above, yielded many results with websites on which the general audience expressed negative opinions (in form of posts, articles and comments) about certain Hungarian and Slovak film title translations. In almost all cases, the main point of the criticism was the radical difference between the informational content of the film title translation in contrast to their original English version. There was a recurring question among the negative opinions: Why cannot they simply translate those titles word-by-word?

The Hungarian news outlet Origo.hu conducted a survey³ among Hungarian film distributors in which they addressed this specific question. Their results are important from the point of view of this study, since they contain important information about the practice of film title translation. According to the survey, film title translations are, in most cases, not the result of a single translator, but rather an end product of a brainstorming of a team of people at the film distributor. Many times the final version of the title is the result of a poll between multiple alternatives. There are precedents for involving the general audience through blogs and social media websites in the process of film title translation.

The Hungarian film distributors asked in the survey claim that the Hungarian viewers very often decide about which film to watch at the ticket counter in the cinema, therefore the film titles has to be catchy, i.e. they have to make people lock their attention on them. If the original title does not suggest the genre of the film, or it even suggest another genre, it is habitual practice to make it unambiguous in the Hungarian title, e.g. *Alien* became *Nyolcadig utas: a Halál* [The eighth passenger: Death]. To make the genre clear, often the Hungarian title receives an addition, e.g. *Ocean's Twelve* became *Ocean's Twelve: Eggyel nő a tét* [Ocean's Twelve: The stake is higher by one].

Sometimes it happens that film title translations of other languages are taken into consideration as well. From the point of view of this dissertation, it is very important that the film studio who made the film can restrict the translation of their film's title by providing a word, phrase, or even a list of words out of which one has to be part of the translated title in

---

³ Survey results available in the online article: <http://www.origo.hu/filmklub/blog/osszeallitas/20121207-magyar-filmcimek-szuletese-a-forgalmazoknal-eroszakik-a-quantum-csendje.html> (last accessed: 05.02.2020).

the given form. If the film is a novel adaptation, it might happen that the translated novel is published before the film is released, and in such cases the film's title in the target language is already determined by the novel's translated title, although, there are exceptions from under this as well. The most intriguing piece of information about the practice of film title translation is probably the fact that sometimes the film distributors have to come up with a title translation months, or in extreme cases even two years, before the film is released, and they are to do this based on a very short description of the film.

Based on this survey, it is safe to deduce that film title translation is also a form of translation which is constrained by certain factors, such as the restrictions and limitations posed on it by the film studios or certain practices of the film distributors which are based on expectations of the general audience as well as their intention of creating titles which attract attention.

Research aims and questions

The aim of this research was to try to find an explanation for why the informational content of certain Hungarian and Slovak film title translations differ significantly from their original English versions. In order to do this, the first objective was to build an English–Hungarian–Slovak film title corpus (i.e. database) which includes a sub-corpus (i.e. sub-set) of Hungarian and Slovak film title translations that received negative opinions from the general audience. The second objective was to analyze and classify all film title translations based on translation procedures derived from relevance theory and compare them from the points of view of target languages in general as well as negative opinions received. The third objective was to answer the following specific research questions:

- (1) What type of translation procedures were used for the Hungarian and Slovak film titles which received negative opinions from the general audience?
- (2) From the point of view of the translation procedures, is there any significant difference between film titles of films which are considered to be successful and those that are not?
- (3) From the point of view of translation procedures, what are the characteristics of Hungarian and Slovak film title translations of English film titles?

Research corpus

The English–Hungarian–Slovak film title corpus contains 379 English film titles and their Hungarian and Slovak translations, that is, 1,137 film titles in total. The research questions played an essential role in the way the corpus is structured. They not only defined the number and parameters of the sub-corpora, but they even suggested the sources the film titles should be collected from. The negatively criticized film title translations mentioned in the introductory part are connected to the first research question, which inquires about the translation procedures used for translating these film titles. With the help of an online search engine, I collected these film title translations from various websites, i.e. forums, blogs, news outlets and online magazines as well as from posts and comments connected to these websites. This became the first sub-corpus of this research. The Hungarian online sources of negatively criticized film title translations are not connected in any way to the Slovak sources, which means that the collected Hungarian and Slovak film title translations did not match. For this reason, I divided this sub-corpus into two parts, each part containing the negatively criticized film title translations of one target language. Both parts of the sub-corpus contain the original English film title as well as their Hungarian and Slovak counterparts. The first sub-corpus contains 174 film titles in all three languages. The number of titles in the first sub-corpus collected from Hungarian and Slovak websites are 98 and 76 respectively.

Table 1. Color coded structure of the film title corpus

Film title corpus (379)				
Sub-corpus 1 Film titles which received negative criticism (174)		Sub-corpus 2 Titles of successful films (197)		Sub-corpus 3 Titles of unsuccessful films (83)
Titles from Hungarian websites (98)	Titles from Slovak websites (76)	Titles of Oscar- winning films (87)	IMDB Top 250 (110)	IMDB Bottom 100 (32)
Max 6 points (32)	Min 6 points (66)	Max 6 points (19)	Min 6 points (57)	

The second research question focuses on the Hungarian and Slovak title translations of English films which are considered to be successful and those which are not. I collected these film titles from a different source. One of the most popular online film database is the *Internet Movie Database* (www.imdb.com). This online film database allows users to rate films on a scale of 0 to 10 and has various lists available based on these ratings. For the second sub-corpus, containing titles of films which are considered to be successful, I used IMDb's top 250 list and the list of Academy Award winning films. This sub-corpus contains 87 Oscar-winning film titles and the first 110 titles of the top 250 list, i.e. 197 film titles in total. The third sub-corpus contains the titles of films which are considered to be unsuccessful. For the purpose of finding such titles, I used IMDb's bottom 100 list, more specifically, the last 32 film titles, and in order to increase representativeness, I also checked the ratings of every film whose title I collected into the first sub-corpus. If the film received less than 6 points of overall user ratings, I added them to the third sub-corpus. As a result of this, the 32 film titles in the third sub-corpus got increased by 51 additional titles, thus containing 83 titles of films which are considered to be unsuccessful by the general audience. The titles of films which received more than 6 points of overall user ratings I added to the second sub-corpus, increasing its number of film titles by 123, that is, from 197 to 320.

Research method

Despite the fact that the analysis of the film titles, more specifically, the classification of the titles into the categories of translation procedures is based on the study of Vermes ([2] 2005), I decided to diverge from his way of analysis in case of certain types of titles, such as e.g. the titles of the film trilogy *The Lord of the Rings*. Vermes put these titles into the category of substitution and he explained his decision by pointing to the fact that even though the logical content of the translated title matches the one of the original title, it becomes relevant due to the contextual implicatures pointing at the novel written by J. R. R. Tolkien, which was the basis of the film adaptation. In my analysis, I gave more priority to the logical content, therefore I put the film titles of *The Lord of the Rings* trilogy in the proper translation category. I based this decision of mine on the assumption that the general audience very often is not aware of the fact that a certain film is in fact a book adaptation, especially nowadays, when the ratio of original films in contrast to remakes and adaptations is getting smaller and smaller.

The analysis and classification of the film titles into the four categories of translation procedures based on relevance theory is not a process which could be automated, this part of the research was the most time consuming. To be able to compare Hungarian and Slovak film title translations, it was necessary to analyze and classify each Hungarian and Slovak film title separately (758 titles in total). The translation procedures used for the two target languages were different in most cases, however, except for the substitution procedure, there were examples for all remaining translation procedures where they were the same. Table 2 contains such examples.

Table 2. Examples for matching translation procedures in both target languages

Procedure / language	EN	HU	SK
Translation (TRL)	All About Eve	Mindent Éváról [Everything about Eve]	Všetko o Eve [Everything about Eve]
	Lawrence of Arabia	Arábiai Lawrence [Lawrence of Arabia]	Lawrence z Arábie [Lawrence from Arabia]
Transfer (TRF)	Chicago	Chicago	Chicago
	Forrest Gump	Forrest Gump	Forrest Gump
Substitution (SUB)	Don't Say a Word	Ne szólj, száj [Don't sepak, mouth]	Nevrav ani slovo [Don't say even a word] (TRL)
	Goodfellas	Nagymenők [Hot shots] (MOD)	Mafiáni [Mafia]
Modification (MOD)	Basic	Kiképzőtábor [Boot camp]	Zelené peklo [Green hell]
	Metro	Két tús között [Between two hostages]	Policajt zo San Francisca [A policeman from San Francisco]

Out of the 379 English-Hungarian-Slovak film titles of the corpus, 262 Hungarian titles and 296 Slovak titles were possible to put into one specific category of translation procedure. I was not able to put the remaining titles into one category only, however, by combining the procedures to form procedure pairs, classification of the remaining titles became possible. Table 3 contains examples for film titles which could only be classified into one of the six possible translation procedure pairs.

Table 3. Film title examples for the combinations of translation procedures

Procedure combination / language	EN	HU	SK
Transfer and translation (TRF TRL)	Terminator 2: Judgment Day	Terminator 2: Judgment Day	Terminátor 2: Deň zúčtovania [The day of reckoning]
	Midnight Cowboy	Éjféli cowboy [Midnight cowboy]	Polnočný kovboj [Midnight cowboy]
Transfer and substitution (TRF SUB)	The Beverly Hillbillies	Beverly Hill dili [Beverly Hill whacky party]	Vidiečania z Beverly Hills [Countrymen from Beverly Hills]
	Cool Hand Luke	Bilincs és mosoly [Handcuffs and smiles] (MOD)	Frajer Luke [Courting Luke]
Transfer and modification (TRF MOD)	Along Came Polly	Derült égből Polly [Polly from a clear sky]	Riskni to s Polly [Risk it with Polly]
	Toy Story	Toy story – Játékháború [Toy story – Game war]	Toy Story - Boj hračiek [Toy Story – The war of games]
Translation and modification (TRL MOD)	Deep Blue Sea	Háborgó mélység [The churning abyss]	Útok z hlbín An attack from the abyss]
	Resurrecting the Champ	Viszlát, Bajnok! [See you, champ!]	Reportér v ringu [A reporter in the ring]
Substitution and modification (SUB MOD)	The Hottie & the Nottie	A dögös és a dög [The hot one and the bitchy one]	Kráska a tá druhá [The beauty and the other one]
	My Best Friend's Wedding	Álljon meg a nászmenet! [Stop the wedding march!]	Tú svadbu treba zrušiť! [That wedding should be canceled!]
Translation and	Gone with the Wind	Elfújta a szél [The wind blew it away]	Odviate vetrom [Blown by the wind]

substitution (TRL SUB)	All Quiet on the Western Front	Nyugaton a helyzet változatlan [The situation is unchanged at the West]	Na západe nič nové [Nothing new at the West]
---------------------------	-----------------------------------	--	--

During the analysis and classification of the film title translations, the possibility for creating additional combinations of translation procedures had arisen, but because the very low number of film titles which would have been possible to put into such categories, and also because these titles overlapped with other existing procedures or procedure combinations, I did not create any extra translation procedure category. I placed these titles into the category with which they showed the biggest overlap. The English film title *The Great Dictator* is an example for a translation procedure called lexical omission according to the taxonomy of translation procedures created by Klaudy ([5] 1999). The Hungarian title became *A diktátor* [The dictator] and the was a lexical omission in the Slovak title as well, *Diktátor* [Dictator].

Other examples for lexical omission are *The Life of Emile Zola*, whose Hungarian version is *Zola élete* [The life of Zola], or *Lake Placid* which became *Jazero* [Lake] in Slovak. These film titles fit into the combination of proper translation and modification procedures. The logical opposite of lexical omission is lexical addition ([5] Klaudy 1999). The corpus contains film title translations in which this translation procedure can be identified as well. For example, the title *Horsemen* was translated into *Az apokalipszis lovasai* [The horsemen of the apocalypse], and *The Apartment* became *Legénylakás* [Bachelor flat] in Hungarian. The *A Separation* was translated into *Rozchod Nadera a Simin* [The separation of Nader and Simin] in Slovak, where lexical addition was used to include the names of the two main characters in the title. Lexical addition can not only be found in film titles which can be placed into the category of the combination of proper translation and modification, but it also often happens that lexical addition is used in film title translations where the combination of transfer and modification was used. This happened with *Argo*, whose Hungarian title, by the addition of the word *akció* [operation] became *Az Argo-akció* [The Argo operation], as well as with *Coraline* which was translated into *Koralína a svet za tajnými dverami* [Koralína and the world behind the secret door] in Slovak.

Results

After I finished analyzing and categorizing the Hungarian and Slovak film title translations, I created filters for each translation procedure and procedure combination in the database of the corpus. Table 4 shows the overview of the results which can be used to answer the first research question.

(1) What type of translation procedures were used for the Hungarian and Slovak film titles which received negative opinions from the general audience?

Table 4. Summary of the results for answering research question (1)

Summary	From English to Hungarian		From English to Slovak	
	HU	SK	HU	SK
TRF	0	4	11	0
TRL	0	18	27	0

SUB	4	3	3	0
MOD	65	24	33	62
TRL MOD	10	13	9	9
SUB MOD	11	4	3	3
TRF MOD	6	7	5	1
TRL SUB	1	2	4	1
TRL TRF	0	1	1	0
TRF SUB	1	0	2	0

Since the film title translations which received negative criticism were collected from Hungarian and Slovak websites, the results can be divided into two parts. The first part contains the summary of the titles collected from Hungarian websites, while the second part includes the film titles obtained from Slovak websites. The numbers highlighted in bold (65, 62) clearly show that the most frequently used translation procedure for translating film titles which received negative criticism was modification (and its combinations). The frequency of this translation procedure expressed in percentiles is 99% in case of the Hungarian film titles and 98% of the Slovak titles. These numbers clearly show that the general audience (or at least those who expressed their opinions about film title translations) is not satisfied with film titles which were translated with modification, that is, film title translations which do not preserve neither the logical nor the encyclopedic entry of their source versions.

Table 4 also shows that transfer or proper translation was not used for translating any of the film titles whose translations then received negative criticism. Besides reading the answer for the first research question off of Table 4, it also allows further deductions. The numbers in the transfer and translation columns in both parts of the table show an interesting difference between Hungarian and Slovak film titles where there is an inverse of zero to positive frequency in titles collected from Hungarian and Slovak websites. This means that the (sub-)corpus contains film titles which were translated into Hungarian with either transfer or proper translation, but not with any of these procedures into Slovak, and vice versa. The film title *The Butterfly Effect* was translated with proper translation into Hungarian as *Pillangó-hatás* [Butterfly-effect], but in case of the Slovak title, *Osudový dotyk* [Touch of fate], modification was used. The English film title *Saw* was translated into Hungarian with proper translation as *Fűrész* [Saw], but the Slovak title became *Hra o prežitie* [Game for survival] with modification. The same can be observed from the point of view of the other target language. The film title *In Bruges* was translated with modification into Hungarian as *Erőszakik* [Erőszak – Violence; Szakik – workman; funny sounding coinage, suggesting a comedy], while in case of the Slovak title, *V Brugách* [In Bruges], proper translation was used. The English film title *Jaws* became *A cápa* [The shark] in Hungarian and *Čeluste* [Jaws] in Slovak. Such a strong difference between the target languages regarding film title translations occurs with the translation procedure of transfer as well. The title *Wicker Park* was transferred into Hungarian as *Wicker Park*, while the Slovak title became *Miluj ma! Prosím...* [Love me! Please...]. However, the title *Drive* was transferred into Slovak as *Drive*, but the Hungarian title became *Gázt!* [Accelerate!; Push the pedal!].

The second research question was concerned with title translations of films which are considered to be successful and unsuccessful based on the ratings of the general audience as well as winning the Oscars. The second research question can be answered by interpreting the results shown in Table 5.

(2) From the point of view of the translation procedures, is there any difference between film titles of films which are considered to be successful and those that are not?

Table 5. Summary of the results for answering research question (2)

Summary	From English to Hungarian		From English to Slovak	
	+	-	+	-
TRF	28	4	45	11
TRL	85	10	92	19
SUB	10	1	5	2
MOD	20	32	11	34
TRL MOD	15	17	18	10
SUB MOD	3	6	3	2
TRF MOD	5	7	4	1
TRL SUB	28	5	16	3
TRL TRF	3	0	2	0
TRF SUB	0	1	1	1

The results in Table 5 show that the answer for the second research question is yes, i.e. there is a big difference between film title translations of films which are considered to be successful as opposed to those which are not. The film titles of successful and unsuccessful films are indicated with the + and – symbols in their respective rows both in the Hungarian and the Slovak part of Table 5. The most frequently used translation procedure for the Hungarian film titles of successful films was proper translation. Compared to the other procedures and combinations of procedures, its percentile is 43.15%. This frequency is very high if we consider that, together with the combinations, there are 10 different possible procedures. What is more, the frequency applies to the procedure of proper translation only, that is, its combinations are not included in this number. If they had been, however, the frequency would be even higher. In case of the Hungarian film titles of unsuccessful films, the most frequently used translation procedure was modification. Without its combination, the percentile for the frequency of modification is 38.55%. Slovak title translations show a very similar result. The most frequently used procedure for the film titles of successful films was proper translation with the percentile of 46.69%, while the most frequent procedure used for titles of unsuccessful films was modification with 40.96% frequency.

The third research question inquired about the characteristics Hungarian and Slovak title translations of English film titles have. Table 6 contains the overall results expressed for all translation procedures, including their combinations, as well as for the 4 main procedures.

(3) From the point of view of translation procedures, what are the characteristics of Hungarian and Slovak film title translations of English film titles?

Table 6. Summary of the overall results for answering research question (3)

Summary	From English to Hungarian		From English to Slovak	
		4 main procedures		4 main procedures
TRF	33	59	62	78
TRL	102	178	117	176
SUB	15	67	7	42
MOD	112	192	110	166
TRL MOD	40		35	
SUB MOD	19		11	
TRF MOD	21		10	
TRL SUB	32		21	
TRL TRF	4		3	
TRF SUB	1		3	

Table 6 contains the overall results of the entire corpus, divided into two parts for the film titles in Hungarian and Slovak. Both parts of the table contain two rows in which the results are shown for all translation procedures and their combinations as well as the four main procedures only, in which their combinations are included. The results show that, for the Hungarian film titles, the most frequently used translation procedure was modification and its combinations, with a percentile of 38.70%. This results is rather intriguing if one compares it with the answer for the first research question, according to which the film titles receiving negative criticism are translated with precisely this procedure. In case of the Slovak film title translations, the most frequently used procedure was proper translation and its combinations, with a percentile of 38.08%. The least frequent procedure and its combinations for the Hungarian titles was transfer, 11.89%, while for the Slovak titles this procedure was substitution and its combinations, only in 9.08% of all cases. Another interesting fact shown by Table 6 is that for the Slovak titles, compared to the Hungarian ones, transfer was used almost 2 times more often (62/33), but substitution was used less than half as frequently (7/15).

Solutions for adding humor (in)to film titles

The analysis of film title translations yielded some results which are unrelated to the research questions, nevertheless, are quite fascinating and might stimulate further research in their own area. In case of certain titles, the contextual effects can only reach the addressee if they see the title (that is, can observe its spelling). An example for this phenomenon is the Hungarian translation of *Kick-Ass*, which is *HA/VER* [ha – if; ver – to beat; haver – dude]. The title in Hungarian means *dude* without the forward slash and *if beats* with it in. The same phenomenon can be observed on the Slovak translation of *Tenacious D in The Pick of Destiny*, which is *Králi Ro(c)ku* [Kings of the year – Kings of Rock]. The letter *c* in brackets creates the ambiguity of two words pronounced the same way but spelled differently, *rok* [year] and *rock* [music genre] (the letter *u* is grammatical inflection).

Some film titles made me think about using a theoretical framework other than relevance theory to explain or at least describe the phenomena one can observe in their translations. According to Beaugrande and Dressler ([6] 2000), text has seven features: cohesion, coherence, intentionality, acceptability, informativity, situationality and intertextuality. Since the authors used the text on a traffic sign to explain the features of text, the same type of explanation can be used to refer some features of film titles. The film title corpus contains interesting examples for two of the seven features of text. Sometimes it happens that in one Hungarian film title there is a reference to another one. The English film title *Big Momma's House* was translated into Hungarian as *Gagyi Mami* [Nutty mamma]. Another film title, *Black Knight*, was translated as *Gagyi lovag* [Nutty knight]. Both Hungarian titles use the rather rare, slangish word *gagyi* [nutty], even though there is no connection between the two films, except for the fact that in both films Martin Lawrence is the lead actor. The same phenomenon can be observed on the titles *Deuce Bigalow: Male Gigolo* and the *The Animal*, which were translated into Hungarian as *Tök alsó* [two meanings: (1) the name of a specific card with low value from the Saxonian deck; (2) slangish reference to male genitalia] and *Tök állat* [slangish: top notch, ace, cool] respectively. The only connection between these two films is that Rob Schneider plays the main role in both of them.

Further findings

From the point of view of informativity, another feature of text, a further interesting phenomenon can be observed on some film title translations which rather decreases their humorous load. According to Beaugrande and Dressler ([6] 2000), if the text has a high level of informativity (but not too high), it requires more effort to process, but at the same time, is more interesting. The English film title, consisting of only a single letter, *M*, was translated into Hungarian as *M: Egy város keresi a gyilkost* [M: a town is searching for the killer]. The same phenomenon can be observed on the Hungarian title translation *Billy Mitchell haditörvényszéke* [Billy Mitchell's court martial] whose original version is *Mitchell*. One may argue that these Hungarian titles have so low level of informativity, that there is no further content left for the audience to deduce from them, therefore they can become less interesting. I believe it would be beneficial for film distributors to find out what makes the audience more curious as far as the informativity of film titles is concerned. The intention of making the genre explicit with the help of the film title is clear, although, it might be possible that this intention is in opposition to the one according to which film title translations should catch the attention of the audience. Prioritizing relevance to the story in film title translation might also result in having a title which can predict the resolution of the story, such as it was the case with the film title which inspired this research: *The Broken Circle Breakdown* was translated into Hungarian as *Alabama és Monroe* [Alabama and Monroe], revealing a highly important element of the story right in the film's title.

The use of film title translations in the context of language teaching

Previous studies clearly indicate that the integration of the practice of translation can be beneficial for learners of English as a foreign language (e.g. [7] Lee, Shallert and Kim 2015, [8] Calis and Dikilitas 2012). It is important, however, not to fall into the trap of focusing on the text only, as it had happened with the grammar translation method ([9] Richard and Rodgers 2001), since it could lead to the same conclusion – a group of techniques and procedures which overlook the creativity of the language learners, a skill which is highly important to nurture ([10] Puskás 2019) in order for the language learning process to be successful and effective.

Film title is an interesting type of text since it rarely appears in a text-only format. It is usually part of the visual channel of a medium which contains many additional pieces of information and stimuli, such as a film teaser, trailer or the film itself. For this reason, film titles are inherently more stimulating than “pure” text, which is one of the main reasons they can be more motivating to deal with on language classes. Another reason for film titles being potentially more motivating than texts in general is the fact that films are popular among almost all age groups, therefore their titles can function as stimuli for evoking many types of associations and connotations connected to the characters, scenes and story of the films.

As I pointed out in the beginning section of this research, a quick internet search reveals that there is a rather lively and active ongoing discussion about Hungarian and Slovak film title translation on numerous websites. This suggests that film title translations (at least Hungarian and Slovak ones) have the tendency to evoke opposing opinions from people. The reason for this might be that certain film distributors translate film titles with the intention to make them curious and “catchy”. Some people seem to like this free approach to film title translation, but some people prefer loyalty to the original title, hence the heated discussion about film title translation.

Lively discussion is the foundation of the effective practice and improvement of speaking skills, while the translation of film titles activates and improves creativity and involves the use of vocabulary and grammar skills. It certainly seems that further research in this area is justified and needed and might reveal that the use of film title translation in language learning setting is potentially highly beneficial.

SUMMARY

The aim of the research was to understand and try to explain why certain Hungarian and Slovak film title translations received very negative opinions from the general audience expressed on various websites on the internet. I also wanted to find out whether there is any difference between how titles of successful and unsuccessful films are translated as well as what the characteristics of Hungarian and Slovak film title translations are. I collected 379 English film titles with their Hungarian and Slovak translations (1,137 titles in total) and put them into a database which became the corpus of this research. It consists of three sub-corpora: (1) film titles which received negative criticism, (2) titles of successful films and (3) titles of unsuccessful films. I tried to remove my subjectivity from the data collection part of the research by only including titles which I found on lists based on user ratings and user opinions, that is, I did not include any titles whose translations I did not like and/or titles of films which I consider to be un/successful.

I approached the analysis of title translations from a relevance theoretical perspective and used a method described in another study dealing with English-Hungarian film title translations ([2] Vermes 2005). The analysis included the classification of each Hungarian and Slovak title translation into four categories based on which translation procedure was used in its translation (transfer, proper translation, substitution, modification). Since I found it difficult

to classify a large amount of titles by identifying them with only one translation procedure, I created combinations of translation procedure pairs, which resulted in 6 extra categories.

The results show that in 99% of all cases, Hungarian film titles were translated with modification, and the same translation procedure was used in 98% of the Slovak film titles. As a result of this procedure, neither the logical, nor the encyclopedic content of the original film titles were preserved. The English titles of films which are considered to be successful were translated with proper translation in 43.15% of all cases into Hungarian and in 46.69% into Slovak. The most frequently used translation procedure for the English titles of films which are considered to be unsuccessful was modification, in 38.55% and 40.96% of all cases in Hungarian and Slovak respectively. The overall results of the entire corpus yielded interesting results as well. Considering all 379 titles, the most frequently used translation procedure (38.70%) for the Hungarian film titles was modification and its combinations, which is quite fascinating, since this is exactly the procedure that attracts negative criticism the most. In case of the Slovak film titles, the most frequently used procedure (38.08%) was proper translation and its combination, which means that Slovak film titles are more often translated with their logical and encyclopedic content preserved than Hungarian film titles are.

The analysis revealed certain phenomena which are possible to describe and explain with a textual linguistic theoretical framework, e.g. the cases when there is a relevance in one film title translation to another film title translation without the films being connected in any way, as far as their stories are concerned, or when the title allows a prediction to be made about the outcome of the story, potentially changing the experience of the film. The research also indicates that the integration of film title translation into language learning would potentially be beneficial for both teachers and learners in a language learning setting.

The paper was written in the framework of KEGA grant project Improving creativity and teaching English as a foreign language creatively at primary and secondary schools (Rozvoj kreativity a kreatívna výučba anglického jazyka na základných a stredných školách) Project no. 006UJS-4/2019 at the J. Selye University, Faculty of Education.

REFERENCES

- [1] SPERBER, Dan – WILSON, Deirdre. *Relevance*. 1986. Oxford: Basil Blackwell.
- [2] VERMES Albert Péter. Shanghai magyarul London? Angol nyelvű filmek címének magyar fordítása. In: Klaudy Kinga – Dobos Csilla. *A világ nyelvei és a nyelvek világa*. 2005. MANYE Vol. 2/1 452–457. Miskolc.
- [3] HELTAI Pál. Fordítás, relevancia, feldolgozás. In: Nádor Orsolya (szerk.) *A magyar mint európai és világnyelv*. 2009. MANYE Vol. 5/1 27–53. Budapest.
- [4] GUTT, Ernst-August. A theoretical account of translation - without a translation theory. *Target: International Journal of Translation Studies*. 1990. 2/2 135–164.
<https://doi.org/10.1075/target.2.2.02gut>
- [5] KLAUDY Kinga 1999. *Bevezetés a fordítás gyakorlatába*. Budapest: Scholastica.
- [6] BEAUGRANDEE, Robert de – DRESSLER, Wolfgang U. 2000. *Bevezetés a szövegnyelvészetbe*. (Ford. Siptár P.) Budapest: Corvina.
- [7] LEE, Juhee – SCHALLERT, Diane L. – KIM, Eonsil. Effects of extensive reading and translation activities on grammar knowledge and attitudes for EFL adolescents. *System*. 2015. Vol. 52. pp. 38–50. <https://doi.org/10.1016/j.system.2015.04.016>
- [8] CALIS, Eda – DIKILITAS, Kenan. The Use of Translation in EFL Classes as L2 Learning Practice. *Procedia - Social and Behavioral Sciences*. 2012. Volume 46, pp. 5079-5084.
<https://doi.org/10.1016/j.sbspro.2012.06.389>

- [9] RICHARDS, Jack C. – RODGERS, Theodore S. *Approaches and Methods in Language Teaching*. 2001. 2nd ed. Cambridge, New York: Cambridge University Press.
- [10] PUSKÁS Andrea. *Creativity in Teaching English as a Foreign Language: Establishing a Theoretical Framework*. In: BUKOR József et al. 11. International Conference of J. Selye University : Pedagogical Sections. 2019. Komárno : Univerzita J. Selyeho, pp. 139-149. <https://doi.org/10.36007/3334.2019.139-149>
- [11] ZOLCZER Péter. Angol nyelvű filmcímek magyar és szlovák fordításai. 2015. *Apertúra*, Vol. 2015 tél [winter issue].

SOURCES

<http://www.imdb.com/>

<http://www.filmkatalogus.hu/>

<http://www.csfd.cz/>

A Selye János Egyetem XII. Nemzetközi Tudományos Konferenciája: 2020. szeptember 10-11.

Szekció / Sekcia:

**Nyelvi és irodalmi interpretációk – közép-európai kontextus /
Jazykové a literárne interpretácie – stredo európsky kontext**

Szekcióvezető – vedúci sekcie: **Simon Szabolcs, PhD.**

A szekció előadásai a BigBlueButton videokonferencia-rendszerben, a

<https://bigbluebutton.ujs.sk/b/sza-znh-q3f>

linken érhetőek el élőben.

PROGRAM

2020. szeptember 10. – 10. september 2020

09:30-09:50	Kiss Katalin	Remarks on the expression of deontic modality in business english context
09:50-10:10	Almási Brigitta	Tanyai iskola a Szolnok környéki Alesiszigeten
10:10-10:30	Baka L. Patrik	Nemzetiszocialista analógiák a Harry Potter-univerzumban
10:30-10:50	Frazer-Imregh Monika	„Ki remélhet magának nagyobb isteni segítséget?” – Poliziano levele Pontanóhoz
10:50-11:10	Szünet - Prestávka	
11:10-11:30	Alabán Ferenc	A közép-európai kontextusok új alapja
11:30-11:50	Kosztolánczy Tibor	„The swallows arrive here from Argentina” Sándor Márai’s last decade in San Diego
11:50-12:10	Istók Béla – Lőrincz Gábor	A virolingvisztika irányzatai
12:10-12:30	Simon Szabolcs	Kétnyelvűség, nyelvi tájkép a szlovákiai Vágsellye városában
12:30-12:50	Diskusszió, zárszó - Diskusia, uzavretie sekcie	